

VACANCES A SABADELL

15 ITINERARIS I 394 FOTOGRAFIES AMB HISTÒRIA

Comentaris finals de Joaquim Clusa

Joaquim Tudela i Torras

GENER 2020

ÍNDIX GENERAL	1
PRÒLEG	3
LOCALITZACIÓ DELS RECORREGUTS	7
PRIMER DIA. Passeig de la Revolució.- Cementiri.- La Salut	9
SEGON DIA. La Mola pel Coll d'Eres	27
TERCER DIA. Centre (Circumval·lació)	35
QUART DIA. Cooperativa .- Casa Duran .- Pl. Marcet .-Ronda Zamenhof	151
CINQUÈ DIA. Can Pagès .-Torrent de Colobriers .-Togores .- Jonqueres	145
SISÈ DIA. Pl. Pep Ventura.- Parc Taulí .- Fira .- Via Massagué.-Creu Alta	165
SETÈ DIA. Casal Pere IV.- C/ de Gràcia.- Parc Catalunya .- Can Rull	195
VUITÈ DIA. Can Feu	215
NOVÈ DIA. Can Deu .- Sant Julià	223
DESE DIA. Pou de glaç .- Riu Ripoll	229
ONZÈ DIA. Fàbrica Marcet .- Pl. Vallès	237
DOTZÈ DIA. Ctra. de Barcelona .- Sant Oleguer .-Creu de Barberà .- Pont de la Salut .- Ca n'Alsina	243
TRETZÈ DIA. Gremi de Fabricants .- La Faràndula .- C/Salut .- Font Rosella.- Torre Berardo .- Can Gambús.-St. Vicenç de Verders	259
CATORZÈ DIA. Sant Pau de Riusec .- Camp d'aviació	277
QUINZÈ DIA. Can Puiggener .- Poble Nou	287
EPÍLEG	297
BIBLIOGRAFIA	301
ANNEX (Passeig de la Revolució, Tombes Íberes i Plaça de la Llibertat)	305
ÍNDIX DE FOTOGRAFIES PER RECORREGUTS / DIES	311
ÍNDIX ALFABÈTIC DE FOTOGRAFIES I DIES	321
ÍNDIX ONOMÀSTIC	333
COMENTARIS D'UN LECTOR / USUARI. Joaquim Clusa	345
AGRAÏMENTS	357

PRÒLEG

Quan s'escriu un llibre, cal fer un pròleg. Una declaració d'intencions. Com diuen els francesos, un "avant propos".

El motiu principal d'aquest llibre no pot ser més egoista. Entretenir-me.

L'any 2008, no tenia diners per anar de vacances i per no avorrir-me tres setmanes tancat a casa, vaig decidir caminar per la meua ciutat amb una càmera fotogràfica i anar fent fotografies de tots els edificis notables, esglésies, escultures de carrer o altres elements singulars que anés trobant-me i després fer una mica de història de cada lloc. Vaig quedar sorprès. Vaig trobar, en quinze passejades, dos-cents vint i sis llocs d'interès. Molts d'ells ni els coneixia.

Això em va portar a fer un treball d'informació anterior i posterior que em va tenir ocupat durant mesos.

Havia complert el meu objectiu amb escreix, però em vaig adonar de la obvietat que quan més coneixes de un tema qualsevol, més consciència prens de la teua ignorància.

Mica en mica l'he anat ampliant.

Al cap d'onze anys, torno a escriure el llibre amb noves fotografies i sobretot amb més informació de cada lloc.

He mantingut els quinze recorreguts. Si el llibre anterior era una mica anàrquic, insisteixo en l'error, però no se'm acut una millor manera d'ordenar-ho.

L'any passat vaig imprimir el meu últim llibre amb més fotografies (382), amb índex onomàstic i tècnicament molt millorat gràcies a l'ajuda del meu company Joaquim Clusa.

Després d'estar un any fent noves fotografies, recollint més informació i tenint en compte suggeriments de persones que han llegit els llibres anteriors, torno a tancar un altre llibre.

Mantenir el mateix format que el de fa onze anys porta alguna complicació. Per exemple: "La Campana" de Tàpies des del primer llibre l'he mantinguda al pati del Museu d'Art quan ja fa anys que està al racó del campanar. Ara l'he posat al seva ubicació actual.

Als llibres anteriors hi ha la fotografia del monòlit a alcalde Marcet que ha estat retirat. En aquest cas mantinc la fotografia perquè considero que, tot i estar a les antípodes de les seves idees polítiques, va ser un personatge que va dominar la ciutat durant dècades i, agradi o no, no se'l pot ignorar.

Son dos casos que ara en venen a la memòria però segur que n'hi ha més.

Perquè la ciutat va evolucionant (no sempre a millor).

Els sabadellencs som molt ignorants de la història de la nostra ciutat. Jo, el primer. I em sorprenc molt de coses que (tenint-les a la vista) ignorava.

Aquest llibre no és el darrer. No pot ser-ho perquè cada dia aprenc coses noves.

Val a dir que d'informació n'hi ha. Però apart d'algun treball exhaustiu concret, tot està molt dispers. Cal remarcar, però, els treballs de Miquel Carreras i Costajussà, Joan Montllor i Pujalt i Andreu Castells.

Només pretenc entretenir-me. Ara estic jubilat. No tinc cap més objectiu.

Continuo i continuaré sent una calamitat fent fotografies. La màquina és prou digne però jo un maldestre. Però les fotografies son imprescindibles per al treball ; en descàrrec meu he de dir que les passejades son fetes realment i en algun cas m'he trobat que caldria buscar un millor moment per fer la fotografia. Les ombres, els contrallums, no eren els adients, però aquell moment jo era allà i les feia.

No pretenc enfarfegar el llibre amb dades històriques. No soc cap erudit. Només voldria que aquest llibre fos el més complet possible. Ja ho és més que els anteriors i menys que el que vindrà perquè de cap manera aquest és un treball tancat.

LOCALITZACIÓ DELS RECORREGUTS

PRIMER DIA. Passeig de la Revolució.- Cementiri.- La Salut

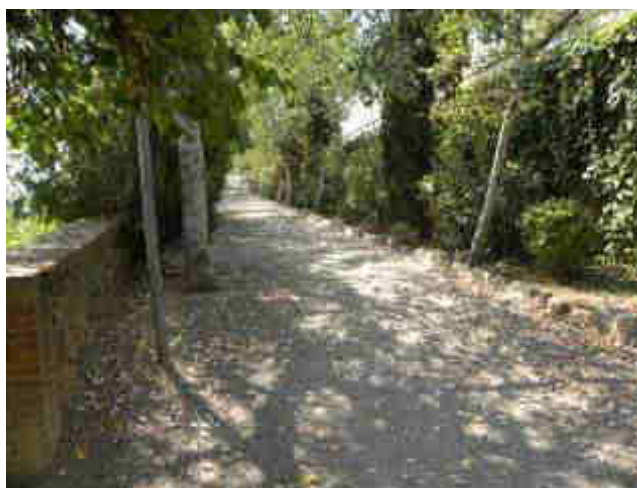
Torno avui a fer el mateix recorregut que l'any 2008 vaig fer per als llocs d'interès de la ciutat.

Com que no he aconseguit trobar un ordre per aquest treball, soc conscient de la seva anarquia però, com ja he dit abans, he mantingut les quinze passejades.

Per alguna cosa havia de començar i crec que el més escaient són les restes més antigues del origen de la ciutat. L'església de Sant Feliu d'Arrahona, coneguda ara com a Sant Nicolau, situada entre el cementiri i el barri de Torre Romeu.

Per arribar-hi cal travessar el riu Ripoll i la ruta antiga era a través del Passeig de la Revolució.

Aquest passeig i el seu nom, tenen la seva història.

Passeig de la Revolució (1)

L'any 1.867 es va produir un intent d'implantació de la república que va fracassar; però com que Sabadell s'hi havia sumat, el Capità General va destituir l'Ajuntament, va empresonar l'alcalde Llorenç Juncà i als regidors, i va desterrar alguns progressistes.

Va posar com a nou alcalde a Feliu Vilarrúbias.

Aquest fet era normal en el curs d'aquell segle tant convuls; però hi va haver una novetat. Aquesta vegada el Capità General va fer tancar a la presó els més rics de la vila i els alliberà mitjançant una multa elevada, aquests diners volia que es destinessin a una obra de millora dels carrers de la ciutat.

Aquesta obra va ser un passeig per baixar cap el camí de la Salut i que havia de portar el nom d' Isabel II.

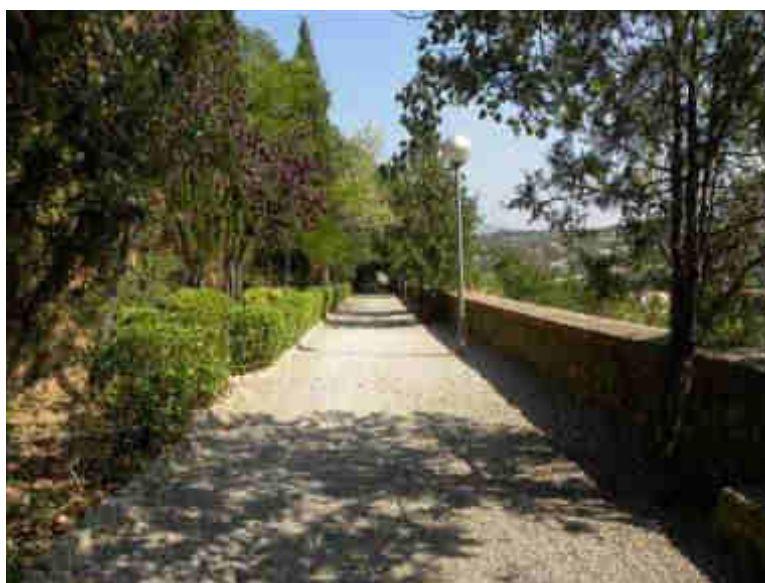
Els diners es podien haver gastat en molts altres llocs, però potser es van invertir allà, perquè aquell passeig menava directament just davant de la casa del nou alcalde Feliu Vilarrúbias. Potser.

Val a dir que, a part d'aquesta anècdota, el sr. Vilarrúbias va ser un bon alcalde per a la ciutat.

El 13 de novembre de 1867, l'alcalde va enviar una carta al Capità General de Catalunya on hi diu : “... *ha acordado construir un paseo en el extremo de la calle de la Salud paralelo a la carretera de Caldas. Ha escogido el lugar indicado porque desde el se descubre un panorama magnífico y porque dirige al puente levantado sobre el rio Ripoll a unos trescientos metros y dedicado a S.M. la Reina*”.

Les obres de construcció i sobretot les de ampliació i millora van pal·liar una mica el problema que es va produir quan , amb la guerra de Cuba, les exportacions de teixits va quedar paralitzades. Cuba comprava totes les teles a Sabadell.

Els obrers que estaven a l'atur i van poder anar a treballar al passeig cobraven sis rals diaris.

Passeig de las Revolució (2)

El fet més destacat del seu mandat, fou que, com a Diputat que era, va aconseguir que la Diputació fes construir el pont de la Salut, que després de moltes dificultats i aiguats, es va inaugurar el 31 de gener del 1864.

Actualment el Passeig de la Revolució és un camí ample i sense asfaltar, voltat d'arbres i baladres que el fan un lloc agradable de passejar.

Començava al carrer Quevedo. Però es va anar reduint i al seu lloc s'hi van construir cases. D'això se'n lamenta Marià Burgués al seu llibre “Sabadell del meu record” (1929).

Aquí he tingut lectors que em diuen que el recorregut del Passeig mai ha estat alterat però això no em quadrava amb els laments d'en Marià Burgués. Això em va portar al Arxiu Històric a buscar informació. La vaig trobar però és llarg d'explicar i per això he incorporat al llibre un annex, per desenvolupar aquestes controvèrsies.

Però el que puc explicar aquí és que el 2 de juny de 1922 els veïns i propietaris de la barriada van sol·licitar al Ajuntament la instal·lació d'una font pública al extrem del Passeig tocant la carretera de Caldes. Signaven el document 18 veïns.

El novembre de 1923 hi ha un plànol del projecte i la valoració de les rases i la canonada de plom 15x25 de 323 m. Pressupost 852'70 PTA.

El 14 d'abril de 1924 els veïns tornen a reclamar la instal·lació de la font. Ara signen 25 veïns.

El 8 de setembre de 1925, l'Ajuntament acorda un pressupost de 400 pta. Per a la instal·lació de la font. En el document hi ha una diligència (15 d'octubre) on Andrés Cerdà, propietari de la casa coneguda com a Can Tunis, en representació dels veïns, ingressa al Ajuntament 500 PTA.

No sé si aquesta font es va fer però actualment n'hi ha una a mig Passeig. A baix a la carretera no hi ha cap font.

Parlant de revolucions. L'any 1874, el General Pavía va donar un cop d'estat i va dissoldre les Corts. Però els republicans de Sabadell no hi van estar d'acord i van tenir la lluminosa idea de proclamar el Cantó Federal de Sabadell. O sigui que la ciutat es va convertir en un Estat Autònom dins la Federació Espanyola.

No cal dir que la gran pensada els hi va durar dos dies. Els que van tardar a enterar-se'n a Barcelona i a venir amb les tropes a tornar a posar el "seu" ordre.

Travessant el riu i pujant la serra de Sant Iscle, vaig a visitar l'ermita de Sant Feliu d'Arrahona que ja és esmentada l'any 961.

El document més antic és de l'any 1.007.

L'any 1038, Senfred, que va morir al Benevent Italià de camí cap a les croades, va fer-hi un testament jurat davant del altar de Sant Pere apòstol de Sant Feliu d'Arrahona el 20 d'agost d'aquell any.

Al segle XII tenia dos cossos. Cal observar la porta de volta, tapiada que es pot veure a l'esquerra de la fotografia.

L'any 1632 algú va robar-ne la campana.

El 10 d'octubre de 1632 es publicà una ordinació prometent vint-i-cinc lliures a qui descobrís l'autor del robatori. Però ja es tenien indicis de que havia estat Bartomeu Prats àlies "lo Pitot", i es demanava "*se tragués dit home fora de mal*"

El 6 d'octubre ja estava a la presó portat per altres delictes.

Era veu popular que l'autor del robatori havia estat "lo Pitot", "*home de mala vida, que ni vivia amb sa muller i que no li ha agradat mai treballar*".

El 4 de novembre, el courer de Barcelona va declarar que Bartomeu Prats li havia volgut vendre trossos de la campana i que ell no els va voler comprar perquè "*eren coses d'església*".

El diumenge dia 7 de desembre, Bartomeu Prats continuava negant els fets. Però dos dies després, el 9 de desembre va canviar la seva actitud dient : “*suplico a Vosa Mercè sia servit, de baix de fe i promesa real assegurar-me la vida i membres i perdonar-me assots i marca i no permetre que sia passejat per la vila, que jo m’oferesc, en pena de mos delictes, servir al rei, nostre senyor, remant en galeres reials per temps de set anys...*”
Per aquell temps, “lo Pitot” tenia 24 anys

Ermita Sant Feliu d'Arrahona

Aquest nom ja es troba en terrisses del temps del romans. Va ser la primera parròquia de Sabadell.

L'any 1927 la va comprar l'Ajuntament de Sabadell.

Però durant la conquesta contra els musulmans, es va començar a poblar el pla de l'altra banda del riu.

Els primers pobladors, per anar a missa havien d'anar “enllà l'aigua”. Havien de travessar el riu i enfilar la serra de Sant Iscle per arribar a la parròquia.

Per tant l'any 1.076 es va consagrar la capella de Sant Salvador, precisament en el lloc on avui hi ha l'església de Sant Feliu.

La parròquia, però, continuava sent Sant Feliu d'Arrahona i allà hi vivia el rector.

Això va donar lloc a varies històries i canvis de nom que ja veurem quan parlem del actual Sant Feliu.

L'any 1815, la antiga parròquia es va tancar al culte a causa del seu mal estat. A la dècada dels noranta es va restaurar.

El poblat format abans del segle X entre les ermites de Sant Iscle i Sant Feliu d'Arrahona, era conegut com Arrahona. Ja el 1050 apareix per primera vegada el nom de Sabadell, que prové del llatí *Sabbatum*, dia de la setmana en que se celebrava mercat.

El nom de Sabadell ha sigut motiu de moltes discussions. Hi havia gent que pretenia canviar-lo per el de Valrà.

La primera vegada que vaig llegir el nom de Valrà com a origen històric de Sabadell va ser a la revista Quadern on es feia referència de la conferència que va pronunciar Joan Montllor i Pujalt el novembre de 1921 al Centre Excursionista de Sabadell on va defensar el nom d'Arrahona per davant de Valrà. Explica la revista que va convèncer tothom, inclús en Miquel Carreras i Costajussà que hi era present.

D'on surt el nom de Valrà ?

Qui va inventar aquest nom va ser en Josep Sardà i Salvany en les seves "Reflexiones críticas sobre la antigüedad de la parròquia de Sabadell" que va publicar l'Ajuntament de Sabadell el 1844.

En Victor Balaguer, tretze anys més tard, en la seva "Guia-cicerone de Barcelona a Tarrasa por ferrocarril" va tornar a parlar de Valrà.

L'any 1898, Feliu Sardà i Salvany i Pere Turull i Moragues en les seves "Consueta parroquial de l'església a Sant Feliu de Sabadell" arribaven a canviar el nom de la parròquia dominant-la Sant Félix de Valrà en lloc de Sant Feliu d'Arrahona.

Joan Montllor i Pujalt va demostrar que el nom de Valrà podia venir de Sant Feliu de Castellar (àlies del Racó). Tot el raonament és llarg però a qui li interessi el trobarà al llibret "Notes històriques" de Joan Montllor i Pujalt editat per la Fundació Bosch i Cardellach l'any 1983.

Un altre debat és el de la ceba a l'escut.

La primera imatge de la ceba no apareix fins al segle XV en els primers segells de la Cúria de Barcelona a Sabadell, quan ja s'havia perdut la noció del veritable significat del nom.

Joan Oliver va publicar un article a la revista Quadern (núm.44- 1985) on demanava que es tragués la ceba de l'escut perquè la considerava una presa de pèl.

Al número següent (45-1985), Isidre Creus (regidor de cultura) li contesta : *" Des de que tinc ús de raó he anat per aquests mons de Déu propagant i exaltant la ceba com a símbol. La ceba ha estat, fins avui que he llegit el vostre article, el principal signe de la meva identitat... Però continueu trencant mites, entranyable vaca de la mala llet".*

Al mateix número, Lluís Casals Garcia, donava la raó a Joan Oliver i al final del article deia : *"Quedaran, naturalment els "ceballuts", els que tenen "la ceba" al cap, però no la volem al escut".*

Al número 46 del 1985, a la mateixa revista hi havia un article de Joan Alsina Giralt on s'explicava que el primer escut trobat amb la ceba és un document de l'any 1486 entre els papers del notari Jaume Gil, però està molt desdibuixat i inclús Pere Manyà hi ha volgut veure una bossa plena de diners,

senyal dels negociants jueus que molt possiblement hi havia en aquells temps al Mercadal de Sabadell.

El primer segell on s'hi pot veure clarament la ceba és un document del segle XVII. Una confirmació escrita, la tenim en un acord del Consell de la Vila a utilitzar *“un arcabús de tres pams i mig de llargada de canó i en cada canó del dit pedrenyal hi ha imprès un signe o marca de la Vila, ço és, una ceba”*. El 25 de setembre de 1919 l'Ajuntament de Sabadell va demanar a la Acadèmia de Belles Arts, l'estudi sobre un nou escut i la resposta pública de la Acadèmia que es va publicar al diari de Sabadell deia : *“...l'entitat de ma presidència opina, respecte el valuós dictamen de l'Ajuntament, no ésser oportuna ni necessària la realització del canvi referit”*.

Al número 47 del 1985 continuava la polèmica amb un article de Josep Torruella on defensava deixar les coses com estaven.

La ceba, agradi o no, no és més que en heràldica es coneix com a *“arma parlant”*.

Així a Cabrera tenen una cabra. A Manresa , una mà.

El costum obeïa al fet de que la majoria de gent no sabia llegir i es buscava un signe gràfic que s'assemblés amb el nom de la població.

Prop de Sant Feliu (recordem, avui conegut com a Sant Nicolau), passo per davant del cementiri.

Antigament el cementiri era al costat de l'actual església de Sant Feliu. Però la vila s'anava fent gran i el lloc quedava petit. Per això es va traslladar a la zona on avui hi ha la Plaça Taulí. Allà hi va estar des del 1.819 fins al 1864, precisament l'any en que es va inaugurar el pont de la Salut, i això va ajudar al trasllat al nou cementiri, a on és avui. Més tard s'hi va construir l'església que va fer Matías Viñas sota la direcció de Miquel Pasqual Tintorer.

La primera pedra de l'església es va col·locar el 14 d'octubre del 1887. Es va acabar de construir el 31 de maig del 1891.

El bisbe la va beneir el 30 d'octubre del 1.893. A la ornamentació de la façana sorprenen uns relleus de cascall (flor del opi o adormidora). No en conec el significat. Potser perquè l'opi és calmant dels mals o bé que et porta al son definitiu. Caldria preguntar-ho a un filòsof. Des de la meva ignorància només ho faig constar com un fet que em va sorprendre.

Crec que la flor de cascall significa consol.

Cementiri (església)

Cementiri (detall façana església)

Tomba Bonaventura Brutau (detall)

Però, la veritat és que això es repeteix en altres llocs. Per exemple, just a mà esquerra de l'església hi ha la tomba de Bonaventura Brutau, amb els mateixos cascalls representats.

Tomba Bonaventura Brutau

Ja al 1867 va aparèixer el primer modest panteó, que fou el de la família Manich. El primer monument amb estàtua fou el que va vestir Josep Voltas en memòria dels seus pares.

El 1868 es va aixecar el panteó de la família Sallarés i al 1969 el més elegant, el de la família Brujas.

No cal dir que aquest lloc és ple d'escultures remarcables.

Aquí només en mostraré cinc.

El de la família Buxó, obra de R. Subirats.

Tomba família Buxó

Un angoixant Sant Crist a la tomba de la família Figueras, obra d'Enric Monjo. És del 1926 i reproduïx el torturat drama del Dolor i està inspirat en la talla barroca de Gregorio Fernández.

Tomba família Figueras

La de la família Casañé-Bosser, del 1947, obra de l'arquitecte Vila Juanico i del escultor Camil Fàbregas, amb l'aparença d'un temple clàssic. És del 1947.

Tomba família Casañé-Bosser

El panteó de la família Carol, obra del arquitecte Eduard Maria Balcells i del escultor Franz Metzmer, de l'any 1918. Amb terribles cariàtides sostenint la Justícia i un àngel que prega vestit amb casulla. La pedra és de Girona deixada basta, excepte l'àngel que és de marbre de Itàlia.

Tomba família Carol

I el de la família Giralt, obra d'Enric Monjo.

Tomba família Giralt

El cementiri no deixa de ser com la mateixa ciutat. Les famílies més benestants reposen al centre i estan envoltades pels nínxols de la resta de difunts amb menys capacitat econòmica. Els nínxols son al cementiri el que els barris a la ciutat.

A l'esquerra del cementiri vell hi ha un camí que mena cap al Santuari de la Salut, travessant un bosquet. A mig camí hi ha un senzill monument amb una placa que diu : “ *A tots els sabadellencs morts als camps de concentració nazis* “. Amical Mathausen. És del 1989 i el signa com autora, Rosa Martínez, arquitecte municipal.

Aquest any (2019) ha estat traslladat a la plaça Montserrat Roig

Amical de Mathausen (monument).

Una mica més enllà hi ha el Santuari de La Salut i al costat l'ermita més antiga. Sant Iscle i Santa Victòria, del segle X, edificada sobre una vila romana. Si va trobar un mosaic que des de el 1.934 es guarda al Museu d'Història de Sabadell. El que es pot veure aquí n'és una còpia. La rehabilitació ha posat al descobert elements històrics dels segles XII, XIV i XVIII..

El lloc havia estat poblat per ibers i romans. A la serra de Sant Iscle hi havia una vila romana força important. S'hi ha trobat una piscina de banys romans i moltes sitges. Si es fes una excavació en tot el recinte, trobarien moltes restes històriques. De fet, cada vegada que han fet una excavació, n'han trobat.

Mai s'hi ha dedicat els recursos que caldrien..

El que s'ha trobat ho hem d'agrair al savi sabadellenc Vicens Renom i Costa (1881-1960), sempre incomprès i amb minúsculs suports econòmics.

Ja molt vell, va fer la última tanda d'excavacions a la Salut. Però el dia 17 de març de 1948 va escriure al seu diari : “ *Un xic malhumorat perquè no he trobat la col·laboració que em caldria, he decidit despatxar el peó i plegar de fer excavacions a la Salut*”.

Segons Miquel Carreras i Costajussà, el primer document on es parla de Sant Iscle és del 1323 en una escriptura de Dolça, vídua de Guillem Ferrer, on fa llegats a la capella de Sant Salvador, l'església de Sant Feliu d'Arrahona i les capelles de Sant Iscle, Togores i Santa Maria de la Creu.

Hi ha documentació de que l'any 1417 els ermitans a càrrec de la ermita era Romeu Sa Franquesa i Berenguer Corneyà.

Cada any, el 17 de novembre es feia una processó des del centre de Sabadell fins a Sant Iscle. No se sap quan es va començar a fer però el 1578, durant el camí llarg i accidentat, travessant el Ripoll (en aquells temps duia més aigua que ara), el crucifix que segurament portava el mateix ermità va caure a terra i es va trencar.

El Consell de la Vila del 24 de febrer, ordena que es fes una creu nova, de plata daurada (com l'anterior). Es per això que sabem que ja el 1578 es feia aquesta processó.

A partir del segle XVIII es va anar abandonant i destruint poc a poc.

El 1930 es va permetre que l'ermità destruís la cornisa superior del portal i esbotzés el cor i escala per a poder-hi entrar el seu carro de vela.

A la serra de Sant Iscle no hi ha aigua. No es comprèn com els romans hi tenien piscines.

El Consell del 13 de novembre de 1616 va autoritzar fer una gran despesa (10 lliures) per a fer-hi un pou, que avui encara existeix- Però el brollador era insuficient i , a més, era aigua “molla” (no potable).

Però aquesta contrarietat va ser providencial, perquè així l'ermità va haver de seguir baixant a la font del torrent de Can Canyameres a buscar aigua potable i allà hi va trobar la imatge de la Mare de Déu que va ser l'origen de la posterior construcció del santuari de la Salut, just al costat de l'ermita de Sant Iscle.

Del 1557 fins el 1561, Sant Iscle es va destinar a morberia, és a dir, lloc d'observació de sospitosos de tenir pesta.

Ermita de Sant Iscle

Segons la tradició, a mitjan del segle XVII es va trobar una imatge de la Mare de Déu a la font del torrent de Canyameres i el poble la va portar a l'ermita de Sant Iscle.

Font de la Salut (antiga)

Durant una epidèmia de pesta, la gent portava els malalts a la ermita perquè tenien a la Mare de Déu com a advocada contra el mal. Això va fer que se li donés el nom de Mare de Déu de la Salut.

L'any 1697 va ser proclamada Patrona de Sabadell i el 2008 Patrona del Bisbat de Terrassa.

L'any 1854 hi va haver una epidèmia de còlera molt forta i van portar la imatge en processó a la ciutat i s'hi va estar fins que es va acabar la passa.

D'aquí ve que els veïns de la part baixa de la Rambla, cada any, a l'octubre fan una peregrinació en acció de gràcies fins al Santuari.

En un acord del Consell del 31 de març de 1697 es proclamà un aplec anual el diumenge 9 de maig i a partir d'aquella data, cada segon diumenge de maig.

Però com que hi anava molta gent de fora, el dia de festa s'anava allargant i continuava el dilluns, encara que no oficialment.

Va ser el doctor Sardà i Salvany, amb la Joventut de la Acadèmia Catòlica qui va començar a fer-hi missa els dilluns.

L'Ajuntament, en sessió del 27 d'abril de 1876 va nomenar la comissió que havia de construir el nou santuari.

El 29 de juny de 1876 s'hi col·locà la primera pedra.

La nit del 27 al 28 de gener, quan amb moltes dificultats econòmiques, ja s'havien aixecat les parets i quedava poc per acabar de cobrir l'edifici, en una tempesta, tot s'esfondrà. Potser injustament, es va acomiadar l'arquitecte Carles Gaurán. El 5 de febrer va ser nomenat Miquel Pasqual Tintorer com a nou arquitecte. Va cobrar 2.905 PTA. de les que en va donar 500 al santuari. El nou santuari es va inaugurar el 23 d'abril de 1882.

Les obres del campanar van començar el març de 1907 i van durar quatre mesos.

La imatge de la Mare de Déu trobada va quedar guardada en un calaix d'un armari junt amb tres vestits de seda per vestir-la. I allà es va quedar.

Quan es va inaugurar el nou santuari es van oblidar de ella. Hi havia qui deia que havia estat donada a un conegut prohoms de Sabadell que havia estimat molt el santuari i havia actuat a les Junes d'Administració i que la guardava a la seva casa senyorial amb molta veneració. Però, la veritat, és que mai més se'n ha sabut res.

L'any 1936, durant la guerra, es va fer malbé i en acabar va ser restaurada. El 1947, la Mare de Déu va ser coronada canònicament, o sigui que va rebre la benedicció del Sant Pare.

Santuari de la Salut.

Església de La Salut (entrada lateral)

El 1933 es va construir la casa del capellà custodi, obra de Santiago Casulleras. D'aquesta època son el cambril i la sagristia, obra de Josep Renom i Costa.

Casa del capellà custodi (La Salut)

La reconstrucció després de la guerra, és obra de Francesc Folguera i els murals del pintor sabadellenc Antoni Vila Arrufat.

La hostatgeria és actualment el Centre d'Interpretació del Rodal.

Al paratge (segons l'Ajuntament, "Parc periurbà") també hi ha una font, inaugurada el 1950.

Font de la Salut (nova)

Una ampla escalinata comunica el Santuari amb la font; son graons de poca alçada i de petja molt ample.

Anys enrere a la Companyia de Teatre Palestra se li va acudir que podia ser un bon escenari. I així van néixer els Festivals d'Estiu de Sabadell.

Avui dia això no seria possible, perquè al bell mig de l'escala hi havia un pi. Quan la gent de Palestra va anar a veure el capellà custodi, que al mateix temps era l'arxiver municipal, mossèn Ernest Mateu, aquest li va semblar una gran idea i immediatament va donar ordre de tallar l'arbre que feia nosa. Val a dir que el que podríem qualificar com el primer Festival d'estiu a Sabadell, es va celebrar el 1 d'agost de 1915 al "Pla del amor" del bosc de Ca'n Feu, amb la representació de "Terra Baixa" d'Àngel Guimerà, que hi va assistir personalment. Va arribar en tren al "baixador de la Rambla" i va ser rebut per les autoritats i la Banda Municipal. Quan va arribar al recinte, va ser aclamat per més de deu mil espectadors.

L'obra va ser interpretada per Enric Borràs com a Manelic i per Enric Guitart com a Sebastià.

Expliquen les cròniques que tot i que lògicament la veu no arribava a les oïdes de tothom i que els arbres tapaven la visió de molts espectadors, Terra Baixa va ser escoltada amb vertadera religiositat i aclamada amb un entusiasme extraordinari.

No va ser fins el 1955 que el Quadre Escènic del Centre Parroquial de la Puríssima Concepció que dirigia Enric Gallemí no va empènyer a Josep Alguersuari, Salvador Fité i a Ramón Ribalta a organitzar els "Festivales Artísticos de Sabadell".

Es van instal·lar unes graderies desmuntables al pla de la font i amb les escales com a escenari, l'any 1955 s'hi van fer tres representacions de la "Fierecilla domada" de William Shakespeare.

L'any 1958, els "Festivales" van canviar de lloc. Es van fer a la Plaza Castilla, (actualment plaça Vallès) amb representacions de " El burgués gentilhomme" de Molière i de "Antígona" de Anouilh.

L'any 1961 va ser l'últim a la Plaça Vallès, amb dues obres de Shakespeare, "La fierecilla domada" i "Romeo y Julieta". Recordo que per el paper de Julieta es va contractar la locutora de Ràdio Nacional de España a Barcelona, Maria Matilde Almendros.

L'any 1962 va tornar a canviar de lloc i de format perquè es van fer lectures escenificades al pati del Museu de Sabadell.

L'any 1963, altre canvi de lloc. Aquesta vegada a la entrada de la Casa Duràn. Aquí es van fer durant quatre anys.

L'any 1967 les representacions es van fer al barris de Els Merinals, Ca'n Oriach, Creu de Barberà i Ca'n Puigjaner.

L'any 1968 van tornar al seu origen del pla de la font de la Salut. S'hi van representar "Lorensacio" d'Alfred Muset i "La venganza de Don Mendo" de Pedro Muñoz Seca.

Precisament l'any que es va tornar a les arrels va ser l'últim Festival d'Estiu de Sabadell.

A part de teatre s'hi programaven espectacles de dansa, cant i recitals de la Nova Cançó.

Caldria ressuscitar aquests Festivals d'Estiu perquè tot i que es fan coses semblants a la ciutat (30 nits) el marc de la font de la Salut és inigualable.

Als jardins entre el Santuari i la capella de Sant Iscle hi ha un monòlit recordant Arrahona com a nom antic de Sabadell.

Arrahona (monòlit)

És del 1940 i tot i que està molt esborrat s'hi pot llegir “ *Cunae civitatis nostrae. Hic vetus Arragona fuit .*”

Sardà i Salvany (monument.La Salut)

També hi ha un monument en memòria de Sardà i Salvany, del 1948 que és obra de Camil Fàbregas.

Al annex explico quan i com es va col·locar aquí

SEGON DIA.- (La Mola pel Coll d'Eres)

Fer un llistat de punts d'interès de Sabadell no m'ha estat fàcil. Segur que me'n he oblidat d'alguns. Però hi ha un lloc que, tot i no pertany al municipi, és el més representatiu del seu "sky line". És La Mola de Sant Llorenç.

Aquest estiu hi he pujat. Ho faig sovint. Però no he fet fotografies. Aquest capítol gairebé està copiat del que vaig fer fa onze anys. I les fotografies son les mateixes.

Tot i que habitualment tothom hi va des de Can Poble, que és el camí més curt, Jo sempre hi pujo des del Coll d'Estenalles.

Segons el rètol que hi ha al començar la ruta, son sis quilòmetres i una durada aproximada de dues hores i mitja.

Aquesta ruta és més llarga que la de Can Poble, però molt més bonica. Al començament tenim Montserrat a la dreta..

Montserrat

Després, al coll d'Eres estem al peu del Montcau que forma part de la divisió entre el Pla de Bages i el Vallès. El Montcau té 1.053 m. d'alçada .

Montcau

Amb vistes precioses a la vall d'Horta que, poc a poc, es va refent d'un paorós incendi. Al fons es poden veure els Pirineus.

Vall d'Horta

Al coll d'Eres hi ha un monòlit on s'hi pot llegir : “ *Terrassa a Joan Maragall. Coll d'Eres XV-V-MCMIV – XI-V-MCMLXI. Jo no sé que teniu que us estimo tant, muntanyes* ”.

Maragall, Joan (monòlit)

Passat el coll d'Eres, a l'esquerra podem veure les restes de tombes iberes.

Tombes iberes

Això també ha estat motiu de discussió. Perquè parlo de tombes iberes quan son visigodes? Això també ho explico al annex.

Els ibers cremaven els cadàvers, vestits, sovint amb les seves armes i altres objectes personals. Les restes eren rentades abans de ser col·locades en una urna que s'enterrava en un clot acompanyada d'objectes personals i altres ofrenes. La incineració es gairebé universal entre els ibers i era freqüent la inhumació de nadons dins les cases.

Es pensava que el cadàver del difunt es convertia amb fum que ascendia al cel.

En el cas d'un guerrer traspassat, les armes eren doblegades i cremades al foc funerari. Posteriorment les brases s'apagarien, possiblement amb vi, i la resta d'ossos que no havien cremat es rentaven i eren dipositats a la urna. Acte seguit es celebrava un àpat funerari, que era més sofisticat, quan més alta era la jerarquia del personatge sepultat, que precedia a la cerimònia de libació o vessament de vi sobrant d'aquest banquet i es col·locaven ofrenes d'aliments a la tomba. També es trencaven de manera ritual els vasos ceràmics que havien estat utilitzats en l'àpat i es dipositaven al costat de la urna. Així es procurava que l'ús del vasos finalitzés amb la vida del propietari. Aquest ritual de trencament de vaixel·la es troba constatat fins al segle III a.C. a les necròpolis ibèriques.

Però donada l'extrema senzillesa d'aquestes tombes, aquestes deurien ser de pagesos o ramaders de la zona.

Seguint el camí, a mà dreta, hi ha el Roure del Palau. És un arbre majestuós de 30 m. d'alçada i 1'5 m. de perímetre. En Miquel Ballbé, historiador del massís i antic alcalde de Matadepera en deia "*Roure d'en Palau*" carboner que treballava a la zona. De fet, una mica més enllà, seguint el camí hi ha la zona de la carbonera on el terreny és visiblement més fosc.

Roure del Palau

Si baixéssim cap a l'esquerra, trobaríem les tres coves : La Simanya gran, la Simanya petita i la cova del Àngel. Si continuéssim baixant, arribaríem a la Font del Llor i a la Vall d'Horta.

Més enllà passo per la carbonera, on el terreny és visiblement més fosc.

Allà hom hi aprofitava la fusta d'alzina per a fer carbó.

Si ens desviéssim cap a l'esquerra, aniríem a la font Flàvia i als Òbits per tornar al camí principal; els Òbits son unes balmes del massís que varen ser habitades. Aquestes balmes obrades pertanyen a un Mas de dues estances amb pisos. El primer es destinava a corral i el segon a habitatge. Antigament els replans del terreny estaven conreats.

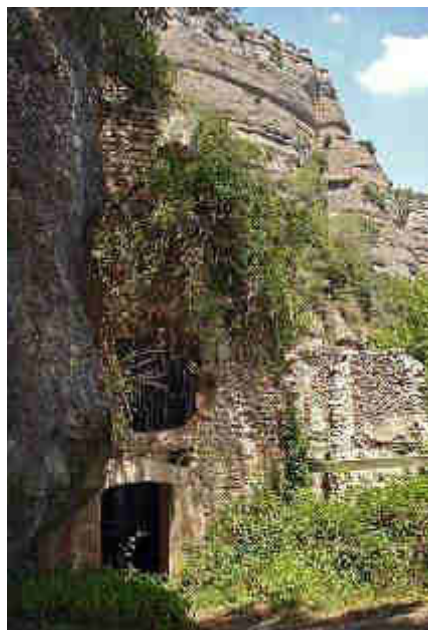
Òbits, Els

Més enllà trobo el Morral del Drac. Un monòlit natural que deu el seu nom a la llegenda que explica que en aquell indret, el Compte de Barcelona, va matar un drac que hi havien deixat els moros i que tenia horroritzada la comarca.

Morral del Drac

A partir d'aquí, baixa un camí cap a l'esquerra que mena a la ermita de Santa Agnès. Es tractava d'un lloc per a donats. (Un donat, a la edat mitjana era qui es donava a si mateix, amb els seus bens a algun monestir. I també el que està al servei d'un monestir per a complir els encàrrecs dels religiosos). Documentada des del 1341. Als segles XIV i XV hi hagué donades femenines. El 1791 la imatge de la Santa que hi havia fou traslladada al monestir de Sant Llorenç de Munt i al 1809 abandonat del tot.

Ermita de Santa Agnès

I arribo al Monestir a 1104 m. d'alçada.. L'església d'estil romànic i consagrada a Sant Llorenç el segle XI. El conjunt està erigit amb pedra extreta de la mateixa muntanya.

És una abadia benedictina documentada l'any 957 i fundada pels monjos de Sant Cugat, de on depengué fins al 1.013.

L'església es va consagrar l'any 1064.

Després de diverses disputes amb el monestir de Sant Cugat, el 1.804 l'últim monjo l'abandonà.

Es va tornar a obrir al culte l'any 1871.

Al 1931 va ser declarat monument Nacional.

Em quedo a dinar al restaurant. Crec que és l'únic restaurant de la península on cal anar-hi a peu. Les provisions es pugen a l'abast amb ases i mules.

Estic completament sol dinant. Quan acabo, torno a desfer el camí cap al coll d'Eres on he deixat el cotxe.

Monestir Sant Llorenç de Munt

TERCER DIA (Centre - Circumval·lació)

Abans de sortir de casa, faig la fotografia de la xemeneia de Tèxtil Bósser S.A. que puc veure des del pati de casa meva. Des del carrer no es pot veure. L'empresa es va crear l'any 1909 dedicada especialment a la fabricació de teixits per a la confecció de roba per a senyor. Era coneguda com a Vapor de Cal Esquerdat.

Xemeneia Tèxtil Bósser

Aquí hi poso aquesta fotografia com a monument digne d'interès. I és perquè, encara que sembli un acudit, aquesta façana està inscrita al PEPPS (Pla Especial de Protecció de Patrimoni de Sabadell).

Tèxtil Bósser. Façana

Dins del PEPPS també hi eren les naus industrials i les seves encavallades de fusta que, curiosament, va ser el primer que van enderrocar.

Al carrer Sant Pau nº 109 hi ha una alzina de 85 cm. de diàmetre. Amb el fet singular que la seva creueta es troba a set o vuit metres d'alçada.

Alzina centenària

Tot i que està dins un pati particular, la faig constar perquè consta en el Pla Especial de Protecció del Patrimoni de Sabadell.

Caminar per la ciutat tot el matí, farà que em vagi trobant en llocs que pugui anar comentant.

El primer que em trobo, prop de casa és el vapor de Cal Pissit, entre els carrers del Sol, Montserrat i Alemanya. És de l'any 1842. El va construir Josep Duran i Sors, industrial sabadellenc. No va ser el primer vapor de la ciutat (els primers es van instal·lar al carrer Sant Quirze i al carrer Manaut), però sí un dels més grans.

Tot i que tampoc està massa clar, sembla que el primer vapor que es va instal·lar a Sabadell va ser el de Josep Formosa a la dècada dels 1830 en un edifici entre els carrers Salut i Sant Honorat. En aquell temps tot allò eren camps i els carrers actuals no eren més que camins. Tot i això la gent va batejar el camí com a carrer del Vapor. Nom que encara es conserva avui dia.

L'any 1837 està documentat el vapor de Magí Planes al carrer Sant Quirze. Feia tant soroll que els veïns van anar a l'Ajuntament a queixar-se i demanant que el posessin en un altre lloc.

Aquestes primeres màquines eren molt petites. Només tenien tres o quatre cavalls de potència. Però sembla que moltes d'elles van acabar molt malament. Fos perquè les màquines encara no estaven prou ben construïdes o per la manca de experiència de qui les manipulava, la veritat és que a quasi totes els hi van explotar les calderes. La gent tenia motius per estar espantada.

La primera maquinària gran de vapor es va construir el 1842 precisament per al vapor de Cal Pissit, propietat de Josep Duran i Sors .

Vapor Cal Pissit

L'any 1872 es va ampliar. El 1910 va patir un incendi i es va haver de reconstruir. Avui és propietat del Ajuntament.

Va tenir els seus dies de glòria quan es dedicava a la fabricació de teixits per a l'exèrcit.

Arribo a la Rambla pel carrer Alemanya i a l'altre voravia, cantonada al carrer Gurrea hi ha la escultura “El Trinxeraire”, obra de Josep Campeny, del 1929. El peu de la font és de l'arquitecte Josep Renom.

Trinxeraire, El (escultura)

Tant aquesta font, com la següent, que trobaré més amunt, com el “Nen del càntir” que veure quan passi per la plaça Anselm Clavé, son reproduccions d’escultures que Josep Campeny va realitzar per a Barcelona.

La primera escultura al carrer que hi va haver a Sabadell estava dedicada al General Espartero a la plaça que portava el seu nom (actualment plaça del Gas).

Va ser destruïda i al seu lloc s’hi va posar “Nen amb gasela”, obra de Camil Fàbregas que en una de tantes remodelacions de la plaça va anar a parar al magatzem del Museu d’Art, com tantes d’altres.

Aquestes de Josep Campeny son, doncs, les escultures de carrer més antigues que encara podem veure.

Pujant Rambla amunt, i a la cantonada del carrer Jardí, em trobo la font amb l’escultura de la “Font de la granota” o “El nen de la granota” que és del mateix escultor i arquitecte que l’anterior.

Nen de les Granotes (escultura)

El 28 de gener de 1876, es concedeix a Joaquim Cladellas Ros, permís per a construir aquest edifici del carrer Jardí núm. 4. El 9 d’agost de 1892 se li va tornar a donar permís per a fer-hi obres a la planta baixa i per ampliar la planta pis on només hi havia un balcó central i una finestra a cada costat.

Va ser una escola pública. El 1920 n’eren mestres Enric Casassas i Cantó (1894-1977) (nens) i Carme Simó i Saco (1894-1982) (nenes), la seva esposa.

Escola Pública carrer Jardí

A l'altre voravia, al nº 30 hi ha la casa de la família Armengol que va construir el paleta Llorenç Armengol l'any 1918.

Armengol, Francesc (casa)

A la façana s'hi pot veure una placa dedicada a Francesc Armengol i Duran (1884-1931) on s'hi llegeix *“En aquesta casa l'11 de febrer de 1884 va néixer, Francesc Armengol i Duran. President de la Secció Propagandista de la Sardana del Centre Català, primera entitat sardanista de Sabadell. Centenari de la Sardana, Sabadell 1906-2006”*.

Armengol, Francesc (placa)

A l'altre acera hi havia l'accés als Ferrocarrils de la Generalitat, (Ara és al Passeig de la Plaça Major). L'estació és a Ca'n Marçet.

Ferrocarrils de la Generalitat

El primer tren que va arribar a la ciutat, fou el conegut com dels “catalans”. La estació es va inaugurar el 1922. L'abaixador de la Rambla va començar a funcionar el 1925.

La Renfe no va arribar fins el 1928.

En principi la estació estava prevista al carrer Horta Novella que en aquell temps era això, una horta. Però després de molts plets es va aconseguir fer un túnel i fer arribar el tren fins a la Rambla.

Més amunt passo per davant de l'església coneguda com “el padres”. Ara pertany a la Congregació de Missioners del Cor de Maria. Però els seus primers propietaris van ser els Escolapis que tenien el seu col·legi al Palau Meca, just davant. On avui hi ha la plaça del Dr. Robert.

Es va construir gràcies a la donació que va fer Ferran VII el 1828 de pas per la vila, camí de Montserrat.

El permís d'obres es va demanar el 7 de març de 1829.

Les obres van començar el 7 de març del 1831 amb la benedicció de la primera pedra a càrrec del pare Tomàs Miret i es van acabar el 8 de setembre del 1832. Els arquitectes van ser Antoni Clapés i Josep Boixareu. No va ser fins el 1898 que se'n van fer càrrec els pares claretians, quan els escolapis ja havien inaugurat el seu nou col·legi l'any 1885.

Va costar 500.199 rals i 27 maravedís.

El temple estava dedicat a Sant Agustí fins que hi van arribar els claretians.

Les escultures exteriors de Sant Antoni Maria Claret i de Feliu Sardà i Salvany son posteriors, del 1949 i obra de Camil Fàbregas. Estan fetes amb pedra de Montjuïc i es van col·locar per commemorar el centenari de l'arribada dels claretians a la ciutat.

Església Pares Claretians

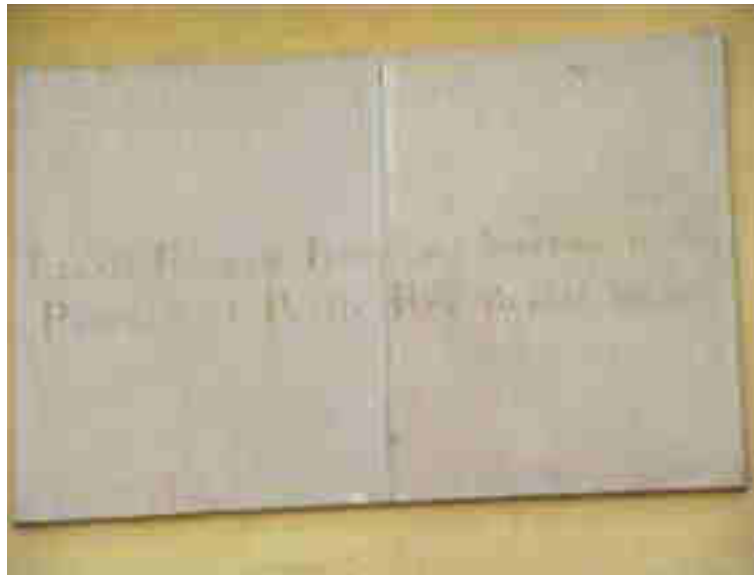
Sant A.Mª Claret i Feliu Sardà i Salvany (escultures)

A cada costat de la porta d'entrada s'hi van col·locar uns medallons, obra també de Camil Fàbregas.

Església Pares Claretians (detalls façana)

També hi ha unes làpides amb inscripcions al·lusives ; la làpida de mà esquerra porta la llegenda “*Exerit templum Ferdinandus septimus istud. Patribus et puris, rex pietate micans*”.

Església Pares Claretians (detall façana 2)

La de la dreta “ *D.O.M. operi aspiciat Ferdinandus septimus hispaniarum rex MDCCCXXXI, Antonius Celles architectus delineanta duxit*”.

Església Pares Claretians (detall façana 3)

Al medalló de l'esquerra es representa al rei Ferran lliurant l'església que reben els escolapis i un grup de nois. Al medalló de la dreta es pot veure l'aparició de la Mare de Déu amb l'Infant Jesús a Sant Josep de Calassanç i als nois.

A ningú li ha interessat mai estudiar aquesta església. Els historiadors d'art gairebé no l'esmenten. Fins i tot els escolapis se'n van desentendre quan després de vendre el seu edifici de l'escola a l'Ajuntament, van construir el seu nou col·legi i la seva nova església.

A la part superior de la façana i han dos Àngels custodiant un Cor de Maria. Obra també de Camil Fàbregas. I coronant la façana, una creu.

Església pares claretians (detall façana 4)

Abans de la República, els fabricants van voler demostrar la seva prepotència com a classe. Van proposar erigir un monument a Joan Sallarés i Pla. Van començar el recapte de diners. L'Ajuntament va contribuir-hi amb 3.000 Ptes.

Van convèncer a Josep Clarà perquè projectés dos monuments. El primer es va considerar poc triomfalista. L'artista havia creat un bell apol·lini que sostenia un tros de roca amb el baix relleu de Sallarés.

Va haver de fer-ne un altre on l'atleta no hagués de fer tant d'esforç per aguantar la pedra i que la seva musculatura s'inclinés per oferir llorer a l'homenatjat.

Els sindicats van prometre enderrocar-la quan s'erigís.

La nit de vigília de la seva inauguració, el 20 de gener de 1917, en un míting al Teatre Cervantes, amb assistència dels sindicalistes Salvador Seguí, Robert Pera i Bru Lladó, es va dir que : *... (los sindicatos) deben rebelarse y tirar la estatua a tierra y no ir a trabajar hasta que haya desaparecido.../...que vayan en grupo a protestar ante la estatua de Sallarés, que seguramente estará vigilada por guárdias que lo guarden como a un ladrón*".

Amb aquest ambient es va llevar el dia vint-i-ú a la plaça de l'Ós (actual Dr. Robert) presa per la Guàrdia Civil.

Els sindicalistes van llençar ous plens de quitrà als pocs assistents, però la policia els va dispersar i la Guàrdia Civil va fer dues detencions.

Es va inaugurar el 1917 però es va fer a París entre el 1915 i el 1916 i es fondre a Olot.

Al monument hi havia una placa que deia : “ El Genio del trabajo a Juan Sallarés Pla 1845-1901. Sabadell agradecido”.

Aquesta placa, quan va arribar la República es va arrancar i va ser substituïda per una que deia : “ *Homenatge al ingeni de l'expert anònim que, sorgint de la massa obrera sabadellenca, ha sostingut a través de generacions el crèdit industrial i la riquesa de la ciutat*”.

Aquesta nova placa va ser inaugurada el 19 de desembre de 1937.

L'any 1939 li fou restituit el caràcter de monument individual, però com que el relleu del homenatjat era més petit que la placa que s'havia posat per a substituir-lo, actualment encara s'hi pot veure el pegat.

Sallarés i Pla (monument)

Joan Sallarés i Plà (1845-1901) va contribuir a la fundació del Banc de Sabadell. Va tenir diversos càrrecs directius a la Caixa de Sabadell i va ser president del Gremi de Fabricants, després de la mort del seu pare Joan Sallarés i Marra. També fou Diputat a les Corts espanyoles.

Ja arribo l'Ajuntament. Antigament era al carrer de Gràcia cantonada al carrer de la Rosa. (el nom d'aquest carrer hauria de ser “d'en Rossa” que era el cognom del antic propietari d'aquells terrenys).

L'edifici antic ha estat restaurat de tal manera que quasi només s'ha conservat l'escut de pedra sobre un balcó.

Escut de Sabadell al antic Ajuntament

L'any 1877, els escolapis ja havien construït l'edifici que avui hi ha la plaça Sant Roc i els hi van vendre al Ajuntament per 30.000 duros. Amb els diners que en van treure van aixecar el col·legi i l'església actuals.

Ajuntament (edifici)

Al costat hi ha l'església de Sant Feliu (o de Sant Félix com es coneix popularment).

Església Sant Feliu

La primera referència és del 1076 quan Guillem Bernat d'Òdena va obtenir del Bisbe de Barcelona, la consagració d'una petita ermita. La parròquia era a Sant Feliu d'Arrahona, situada a l'altra banda del riu Ripoll. Això volia dir que els feligresos, per anar a missa, havien d'anar "enllà l'aigua". Per això es va construir aquí, al pla, una capella dedicada a Sant Salvador. I tot i que, com he dit abans, la capella va ser consagrada el 1076, la parròquia continuava sent Sant Feliu d'Arrahona. I així va seguir fins que l'any 1373, el rector de Sant Feliu, Francesc Soler, aprofitant que el Paborde de Sant Salvador, Pere de Saniàs, era de viatge, agafà les seves coses i s'instal·là a l'església de la vila i l'usà com a parròquia "de facto".

Quan va tornar el Paborde i se'l va trobar allà, va protestar i enfadar molt, però el rector no se'n va moure. El Paborde, fins i tot va anar fins a Avinyó a queixar-se al Papa, però no en va treure res.

Divuit anys més tard, el Bisbe de Tarragona va donar permís per a fer allò que ja feia anys que s'estava fent. El canvi de nom de la parròquia; es per això que la parròquia de Sant Feliu d'Arrahona va passar a ser de Sant Feliu de Sabadell.

L'església era petita i tenia l'entrada per al actual carrer de Gràcia on avui hi ha la porta d'entrada lateral.

La van enderrocar i allà mateix en van construir un altre. Les obres van durar del 1403 fins al 1488. D'aquesta església només en queda l'absis de l'actual capella del Santíssim.

Sobre la façana hi havia una espadanya amb campanes però les campanes d'espadanya no poden voleiar i el poble volia una campanar.

La primera constància en les actes del Consell és del 25 d'abril de 1690. El 31 de desembre del mateix any ja hi havia traginers portant pedres des del riu a condició que la gent els havia de *“fer la vida”* (mantenir-los). Però com que hi havia gent que se'n volia escapolir, el 24 de febrer de 1691 hi ha una resolució del Consell on diu : *“...aquells que no voldran fer via per lo campanar, degan pagar un real de plata per cada dia”*.

D'això se'n diu treballar a jova que és el treball col·lectiu i gratuït que es fa per a contribuir a les obres del Comú o a una obra benèfica.

Església Sant Feliu (absis)

Segurament és per això que el campanar és propietat de l'Ajuntament i no del bisbat.

Van tardar tres cents anys a fer el campanar. Diverses situacions polítiques van retardar la seva construcció. Sobretot la guerra de successió. El seu mestre d'obres va ser Joan Garrido. La primera pedra es va col·locar el 17 de juny del 1724. Havia de tenir un pis més, però es va acabar així degut a problemes econòmics i a la mort d'un treballador.

L'any 1914 es van començar les obres del temple actual, que l'any 1909 s'havia incendiat. Va ser quan es va orientar la façana cap a la plaça Sant Roc i conservant la capella del Santíssim Sagrament, el absis gòtic de la vella església ben visible des del exterior, al racó del campanar.

A la paret exterior del campanar, a uns tres metres hi ha dues inscripcions . A la de sota om hi pot llegir *“Fou comensat dia 17 jun-1724”* i a la de sobre *“Ave Maria,sin pecado concebida”* que és molt posterior a l'altre.

Església Sant Feliu (Inscripcions)

Sobre la porta que dona a la plaça Sant Roc hi ha una imatge de Sant Feliu. El dia 8 d'octubre de 1967, festa de Sant Lluc, Patró de les Belles Arts, es va posar a la façana de l'església la imatge de Sant Feliu Patró de la ciutat, obra i obsequi de Camil Fàbregas en agraïment als anys que l' arxipreste els havia deixat la rectoria vella per a local social de l'Acadèmia de Belles Arts.

Això és el que diuen unes fitxes que trobo al Arxiu Històric. Però després de consultar la premsa local els actes que va celebrar l'Acadèmia el dia del seu Patró no parlen enlloc d'aquesta escultura.

Per altra banda, al llibre “Camil Fàbregas” de Montse Gimenez i Miquel Puchal ens diuen que la figura de Sant Feliu és una obra del 1955.

Quan es va posar doncs a la porta de l'església ·?

Sant Feliu (escultura)

A dalt de tot de la façana principal hi ha una creu de ferro encarada cap a la plaça de l'Ajuntament. La peça és obra del arquitecte Argemí (a la premsa de l'època només i consta el cognom) pesa 600 kg. I fa 2 m i 60 cms. d'alçada.

Es va col·locar el 22 de juny de 1990 perquè l'arquebisbe Ricard Maria Carles i Gordó havia de fer una visita a la ciutat per presidir una celebració eucarística concelebrant amb el bisbe auxiliar Dr. Martínez Sistachs i sacerdots de les diferents parròquies de Sabadell.

Sant Feliu (creu)

Quasi a dalt de tot del campanar, a sota mateix de la última cornisa hi ha quatre peces de pedra, clavades al parament d'obra cuita.

Segons l'arqueòleg Albert Roig *“Les dues més grans són lloses rectangulars a la cara visible de les quals s'identifica, a cadascuna, un escut o emblema i les altres dues peces son carreus reaprofitats, un dels quals és motllurat. Les dues làpides amb gravats, una és quasi quadrada (80x70x10'5 cm.), l'altra és una peça rectangular (95x45x11 cm.) que descansa a sobre del costat més llarg. Si es pren com a referencia visual l'escut que hi ha gravat, aquesta llosa es va instal·lar tombada sobre un lateral. Aquesta posició, junt amb el poc relleu del gravat, en fa molt difícil la interpretació ; tot i així s'hi pot veure el baix relleu d'un escut inserit en un cercle amb un marc lobulat. Dins del camper de l'escut ja és del tot impossible identificar-hi cap figuració a causa del fort desgast del relleu.*

Per les mides i estructura de la llosa, com també per la posició centrada del tema heràldic, veiem que aquesta peça era una llosa de coberta d'una sepultura baix medieval. Per la seva localització dins de l'àmbit de l'església parroquial, creiem que podria ser la tapa d'algun dels molts enterraments que hi havia oberts al paviment de la nau gòtica de San Feliu.

La làpida més grossa, la que és quasi quadrada, també es troba tombada sobre un lateral.

En aquesta, però, el tema del gravat es pot interpretar amb tota claretat; a dins d'un cercle en baix relleu ha emmarcat amb un llistonet lobulat un escut caironat, i dins el seu camper es representa una creu Tau o creu de Sant Antoni. Creiem que la funcionalitat d'aquesta peça és la mateixa que la del seu costat :són dues lloses sepulcral que es devien haver recuperat d'alguna remodelació del paviment de la nau principal de l'església.

Ara bé, mentre que la llosa rectangular era, quasi de ben segur, la coberta d'una sepultura familiar, la làpida gran, on veiem representada la creu Tau, creiem que es tracta la tapa del sepulcre comú de la confraria de Sant Antoni Abat, que de temps enrere tenien obrada una fossa, amb dret d'enterrament a l'interior de l'església”.

Sant Feliu (làpides)

Al racó del campanar hi ha “ La campana” obra d'Antoni Tàpies. Aquesta peça es va comprar amb la intenció de posar-la on és ara quan es va treure “la creu dels caiguts”, però l'Ajuntament va tenir por de possibles bretolades i va decidir, de moment, guardar-la al pati del Museu d'Art on va ser presentada el 16 de juny de 1995.

En tots els llibres anteriors he posat la fotografia del pati del Museu però ara la poso on a quedat col·locada definitivament.

La intenció era que fer la impressió que acabava de caure del campanar.

Campana, La (escultura)

Al costat de la porta d'accés a les escales que menen al campanar hi ha una placa/relleu *“En memòria de Lluís Mas i Gómis (1890-1971) i Francesc Casañas i Riera (1890-1969) mestres propulsors de pessebrisme a Sabadell. Nadal 91.”*

Pessebristes (placa)

Les reixes que tanquen l'entrada al campanar son obra del arquitecte modernista Jeroni Martorell. El mateix que va fer l'edifici de la Caixa de Sabadell .

Reixa (Sant Feliu)

Davant mateix, al paviment hi ha un senyal per recordar que era antigament un encreuament de camins. Un camí indica la direcció de “Aquae calidae” (Caldes de Montbui). Un altre a “Castrum Octavium” (Sant Cugat), l’altre a “Adfines” (lloc situat prop de Martorell. Probablement a Santa Margarita), i el quart a “Semproniana” (entre Granollers i La Roca).

En un vas apol·linar trobat a les termes de Vicarello, a la Toscana, s’hi troben els noms de les estacions o localitats per on passava la Via romana que unia Gades (Cadis) amb la capital de imperi. Hi consten els noms de Adfines, Arragonem i Semproniana que se suposa que estava entre Granollers, Hostalric o potser La Roca.

Encreuament de camins

Fa uns anys es van fer obres a la plaça del Dr. Robert i a la plaça Sant Roc. Es va aixecar el paviment i van aparèixer restes arqueològiques. Es va tornar a tapar tot. Però s’hi va assenyalar al paviment les restes de les muralles de la vila que estan enterrades.

Muralla de Sabadell

En el llibre de “L’escrivania de Sabadell. Manual del any 1374”, la Reina Elionor d’Aragó davant la entrada dels francesos, manà que els habitants armats de les poblacions de la rodalia de Sabadell es recollissin en aquesta vila...” *per tal com és murada e valleyada e prou fort i defensable e un dels pus notables lochs de tot Vallès...*

Quan s’estava fent la prospecció arqueològica a la zona del Baix Pedregar i començament del Passeig, el desembre de 1988, es va haver de suspendre precipitadament perquè a les autoritats no se’ls hi va ocórrer altre cosa que fer aterrar allà l’helicòpter que havia de portar l’Ambaixador dels Reis Mags. I ho van fer tant bé que van cobrir tota l’àrea de prospecció amb un bon gruix de formigó.

A la façana del Ajuntament hi havia una placa dedicada als Castellers de Sabadell on s’hi pot llegir : “*El 24 d’octubre del 2010, els Castellers de Sabadell van descarregar, en aquesta plaça, la seva primera clàssica de vuit: 3 de 8, 4 de 8 i 2 de 7.*”

Castellers de Sabadell (placa Pl. Sant Roc)

Però quatre anys més tard, els ceballuts van fer a aquesta plaça el seu primer castell de nou. Es per això que es va afegir una placa al seu costat on s'hi pot llegir *“Tres de nou amb folre. El 26 d'octubre de 2014, els Castellers de Sabadell van descarregar en aquesta plaça durant la 21a diada castellera, per primera vegada, el 3 de nou amb folre”*.

Castellers de Sabadell. Segona placa. Pl. Sant Roc

A la mateixa plaça hi ha l'edifici del Banc de Sabadell, fundat el 31 de desembre del 1881 per un col·lectiu de cent vint-i-set empresaris. Sembla ser que es va fer amb un pel de pressa, per no esperar al 2 de gener. Tot plegat va ser forçat perquè Terrassa havia fundat el seu banc a finals de novembre. Si a Sabadell s'esperaven a fer la escriptura dos dies més canviarien d'any i hauria semblat que entre les dues fundacions hi hagués un any de diferència.

La fundació la formalitzà el notari Anton Capdevila i Gomà. L'escriptura va ser signada per 127 persones amb els següents oficis : 79 fabricants, 15 propietaris, 19 comerciants, 3 forners, 1 serraller, 2 paletes, 2 tintorers, 1 tractant de bestiar, 2 mestres d'obres, 1 enginyer, 1 advocat i 1 revalidat en la funció pública (notari).

121 eren empadronats a Sabadell, 5 a Barcelona i 1 a Barberà del Vallès.

Banc de Sabadell (Pl. Sant Roc)

El capital inicial va ser de 10.000.000 PTA.

L'any 1926 va estar a punt de fer suspensió de pagaments, però amb el suport de la junta, dels accionistes, i de un redescòmpte de lletres obtingut del Banco de España, es va poder salvar del tancament.

El 20 de desembre del 1953, en una assemblea extraordinària d'accionistes es va prendre un acord molt important. Fins a aquell moment, la venda d'accions havia estat lliure. A partir d'aquesta reforma dels estatuts, es limitava la llibertat en les transmissions de propietat de les accions al cònjuge i als parents més propers al accionista. Fora d'aquests casos, calia comunicar al consell d'administració del Banc la voluntat de vendre i el consell tenia la facultat d'adjudicar-les seguint uns tràmits que els estatuts li assenyalaven.

Aquest canvi en els estatuts va estar provocat perquè, anys enrere, un Banc estranger havia comprat un paquet d'accions i amb aquest canvi s'acabava amb la possibilitat de ser absorbits per altres Bancs.

Al principi cap família podia tenir més del 5% de les accions. Això el convertia en un Banc singular i entranyable. Moltes famílies de la ciutat en tenien alguna acció o algun familiar treballant-hi. Però fa uns anys la Caixa de Pensions va entrar al accionariat amb un 15 % i les accions es cotitzen a Borsa. Actualment és un gran Banc, que absorbeix altres Bancs i s'ha convertit en un dels més grans d'Espanya.

El 26 de juny del 1954 es va inaugurar l'edifici de la plaça Sant Roc, però la seva primera seu va ser al carrer Sant Quirze, als baixos del edifici del Gremi de Fabricants.

A l'abril del 1965 obria la seva primera sucursal fora de la ciutat. Fou a Sant Cugat del Vallès. Després, i al mateix any es van obrir les de Cerdanyola, Ripollet i Castellar del Vallès.

L'any 1970 es va obrir la primera sucursal a Barcelona i el 1976 a Girona, Tarragona, Reus i Madrid. A Lleida es va obrir el 1977.

Davant del Banc de Sabadell, a la cantonada del carrer Advocat Cirera hi havia una sucursal de Banesto i a la façana lateral hi havia un mural de ceràmica amb gent ballant una sardana amb la Salut de fons.

Banesto (ceràmica)

És obra de J. Llorente de 1973. Actualment en lloc del Banc hi ha un establiment Viena però n'han conservat el mural.

Encara a la plaça hi ha l'edifici del Ateneu construït per al mestre d'obres Joaquim Codina Matali el 1901. A l'escriptura hi consta com a propietària Ana Fontanet de Codina.

L'Ateneu es va fundar el 13 de desembre del 1880. S'hi feien classes de primera ensenyança, tenidoria, teoria de teixits, solfeig i música. Allà es va fundar la Acadèmia de Belles Arts que ja funcionava el 1881.

Ateneu de Sabadell

A la façana lateral de l'església de Sant Feliu (Carrer de Gracia), Sobre la porta d'entrada lateral, hi ha un escut poc "heràldic", inclús per les seves proporcions. Te tot l'aire de que algú se'l va inventar .

A l'escut hom hi pot llegir "*Virtus et labor*" (honradesa i treball), una mena de "ora et labora" dels monjos. I "*Labor prima virtus*" es a dir, que (la ciutat) té el treball com a primera virtut.

Escut Jaume Campmajó

Però, segons explica Pere Roca i Garriga a la revista Quadern (núm 63-1988) quan es va reconstruir el temple després del incendi que va patir el 27 de juliol de 1909 duren la Setmana Tràgica, es van recollir donatius per a la seva reconstrucció i el portal del carrer de Gracia va ser donació de Jaume Campmajó. Per això hi ha les lletres J. C. al escut.

Jaume Campmajó era un important empresari tèxtil i tenia la fàbrica al carrer Horta Novella.

Però la mateixa premsa de la època (Revista de Sabadell 19-6-1918) no sabia d'on havia sortit aquest escut laïcista.

I Andreu Castells en la seva obra "L'Art Sabadellenc" es limita a fer constar la seva existència però sense entrar en polèmica.

Sobre la porta (generalment tancada) que hi ha al costat hi ha aquest escut. No en conec el significat. La única cosa que puc dir és que aquesta porta va ser una donació de Lluís Nadal perquè ho explica en el seu llibre "Notes històriques de la Parròquia de Sant Feliu" mossèn Frederic Martí Albanell. En una fotografia de Francesc Cassañas del 1919 on es pot veure l'interior de l'església en obres després de la Setmana Tràgica, aquest escut ja hi és

El quadrant superior esquerra (perdó per dir-ne quadrant. No sé si és una expressió prou heràldica) és el més gran i per tant la família del principal donant.

Segons els heraldistes José Arévalo i Jorge de Montemayor, el cognom Nadal (o Nodal) és originari de Lleida. Però hi ha Nadals a Girona, Saragossa i Mallorca. Les armes del quadrant superior esquerra son dels Nadal de Girona perquè les seves armes son : *“En campo de azur, un ceñidor de oro, acompañado en jefe de una estrella y en punta, de tres fajas ondeadas de plata”*.

Suposo que la resta d'armes són de ramificacions de la família.

Però no he sabut trobar ningú que em donés cap data d'aquest escut.

Escut (Sant Feliu)

Pujo pel carrer de Gràcia amunt, i en el número 5 hi ha el que havia estat la Perfumeria Soley (després d'estar uns anys tancada, actualment hi ha un bloc de pisos . La va decorar el Sr. Josep Vives i Bracons (1902- 1985) que tenia una galeria d'art al carrer Sant Pau que també després d'estar molts anys tancada ara també és un bloc de pisos.

Perfumeria Soley

El fris que hi havia sobre la porta i aparadors també és obra del mateix decorador i l'han conservat.

Perfumeria Soley (detall del fris)

Pujo pel carrer de Gràcia i trobo l'edifici de la Caixa de Sabadell. La Caixa va començar a funcionar el 1859 en unes dependències de l'Ajuntament. Era la sisena d'Espanya i la segona en una ciutat no capital de Província. L'any 1886, van comprar una casa al carrer de Sant Antoni que ara és el Museu d'Història.

Caixa de Sabadell (edifici)

L'any 1.904, el rei Alfons XIII va posar la primera pedra del edifici actual del carrer de Gràcia, obra del arquitecte Jeroni Martorell. Però no es va acabar fins el 1915. L'any 1918, i al mateix edifici s'hi va inaugurar la

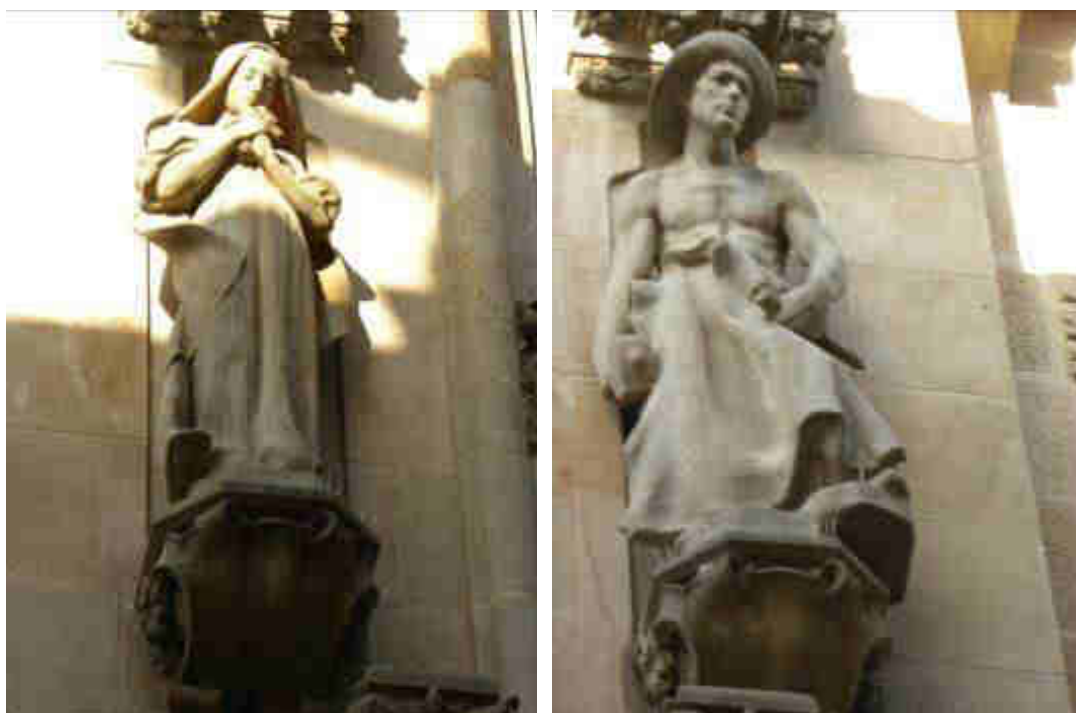
biblioteca. Quan als anys 60 l'Escola Industrial va passar a l'Estat i va fer l'edifici nou a la plaça del mercat, la Caixa va traslladar la biblioteca al espai que van deixar lliure.

És un edifici modernista molt bonic. Al seu vestíbul hi ha una estàtua de Pere Turull, fundador de l'entitat.

La façana és molt elegant però te poca visibilitat perquè el carrer es estret. S'hi poden veure dues escultures. La de la dreta és "El forjador" de l'escultor Llimona, a Ca n'Oriach n'hi ha una còpia que a la vegada son còpia de l'original que està a la plaça de Catalunya de Barcelona. És una al·legoria al treball.

La de l'esquerra és una al·legoria a la virtut, del mateix escultor.

Els primers temps de La Caixa de Sabadell hi havia una voluntat tant gran de transparència que publicaven diàriament les entrades i sortides de diners a la caixa. Agafo a l' atzar el que publicava l' Eco del Vallés del 10 de juny de 1860 : *"Ingresos 4.607 reales procedentes de 75 imposiciones , siendo 0 el número de nuevos imponentes. Se han devuelto 6.423 reales y 68 céntimos a petición de doce interesados. Sabadell 10 de Junio de 1860. El director accidental, José de la C. Durán"*.

Caixa de Sabadell. Escultures de Josep Llimona

Davant de la Caixa hi ha l'edifici on hi va viure Mossèn Camil Geis, escriptor, compositor i poeta. Va ser organista i mestre de capella de l'església de Sant Feliu ; el seu llibre "Rosa mística" (1942) va ser el primer llibre publicat legalment en català després de la guerra civil.

Una placa a la façana el recorda.

Mossèn Camil Geis (placa)

A la cantonada del carrer de Gràcia amb de la Rosa, actualment hi ha un restaurant. Però antigament aquest edifici havia estat la casa del Comú de la Vila que servia també de pallol i de presó. Dins hi podem veure part de la muralla de Sabadell.

Muralla de Sabadell

Entre el juny i juliol del 2005 es dugué a terme un estudi arqueològic que es troba al edifici entre mitgeres del carrer de la Rosa núm. 28-32, que forma part del conjunt d'habitatges inclòs en el Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic de Sabadell.

Aquest edifici estava adossat al que va ser Casa Consistorial, edificada l'any 1602 sobre el fossar que envoltava la muralla baix medieval, de manera que la paret de separació entre ambdues finques correspon a un tram d'aquesta muralla.

Casa. Carrer de la Rosa

A la seva façana hi ha una placa on s'hi pot llegir : *“El bressol de Sabadell. A finals del segle XII, el Sr. Pere de Rossa va construir, enmig de camps de cebes, una de les primeres cases d'Arrahona, la futura ciutat de Sabadell. L'any 1870 fou construït aquest senyorial edifici. L'any 1997 es va restaurar d'acord amb les indicacions del Excm. Ajuntament de Sabadell”.*

Placa (c/, de la Rosa)

Al núm. 28 d'aquest carrer hi ha un establiment comercial, però al seu soterrani hi podem veure un forn de pa de principis del segle XIX (segurament del 1817) quan la producció de pa ja no era controlada pel

Comú. L'edifici, però és de mitjans del segle XVIII. El forn va estar actiu fins al 1875.

La història del pa a la ciutat és llarga. Passo a resumir-la una mica.

L'any 1236, el paborde de Sabadell, Guillem de Montoliu va concedir el dret d'aixecar un forn de pa a Berenguer Roseta, notari de la ciutat i als seus successors. L'exclusiva era tant gran que ningú podia obrir un forn de pa públic ni tan sols tenir-ne per al seu servei propi. Tothom estava obligat a comprar al forn de puges. La puja era la quantitat de pa que es pagava al forner per la seva feina i per als materials que li calien per a coure el pa. Aquesta concessió es va aprovar el 1237 i a més es va assenyalar al notari Roseta dos llocs on hi podia establir el forn i el dipòsit de llenya: a la plaça de la Vila o bé al lloc on avui hi ha la plaça de l'Àngel. Roseta va escollir el primer lloc i allà hi va bastir el forn que va durar fins al 1629.

Primer tot va anar bé. Però més tard, la gent, sobretot la rica va trobar pesat anar al forn de puges a comprar el pa i al final va aconseguir fer-lo tancar.

La producció de pa va passar a mans del Comú que el va arrendar a Gabriel Busquets però aquesta família, en ple ascens econòmic no eren acceptats per la oligarquia governant.

El maig de l'any 1768, Gabriel Busquets va perdre la subhasta, davant d'un paraire (Pere Font). Les subhastes dels arrendaments municipals eren molt sospitoses de parcialitat. La corrupció al segle XVIII ja feia temps que s'havia inventat.

Busquets va presentar un recurs, que devia guanyar, perquè als anys següents continuava portant la fleca i el 1772 renovava l'arrendament i per menys import que els anteriors.

Però al 1773 l'Ajuntament buscava un arrendatari que millorés l'oferta de Busquets i va aconseguir-la un flequer de Martorell (Llorenç Pont), 9.000 rals d'Ardit catalans i en Busquets es va tornar a quedar sense fleca. Però va optar per demanar al Consejo de Castilla l'autorització de lliure venda de pa i poder establir-se pel seu compte a la Vila, si podia o, com a mínim, vendre a fora el pa que pastava a la Vila. L'Ajuntament no li va permetre i entraren en accions judicials que s'allargaren.

El 1798, però, Busquets va començar a vendre pa fora vila i més bo que el del Comú. Pel febrer escassejava el pa i la gent es queixava de la seva qualitat. En aquell moment "la justícia de Terrassa" va fer tancar el forn d'en Busquets.

Hi havia la sospita general de que la fleca del Comú fabricava pa de dues qualitats i no cal dir qui s'enduia la bona.

A més, segons Bosch i Cardellach, el flequer acabà d'irritar la gent dient que "*els faria menjar merda*".

L'1 de març va arribar a Sabadell la notícia que a la vigília, a Barcelona, s'havia produït un motí pels preus del pa. I esclatà el de Sabadell.

Forn de pa

En aquells moments, segons Bosch i Cardellach, Sabadell tenia uns 3.000 habitants. La gent es va aplegar a la plaça i clamava contra el venedor de la fleca del Comú i demanava que Busquets pogués fer el pa.

Cap governant va donar la cara i els ànims s'anaven escalfant. Al final les accions dels amotinats van ser aturades pels caputxins que amb atxes, perquè ja era de nit i potser per la excepcionalitat de la situació actuaren de mediadors *“ab exortacions i prèdicas”*. Es va posar en marxa una regulació d'emergència, amb entrada lliure de pa i amb la autorització de que en Busquets pogués proveir la vila. El flequer del Comú fou acomiadat.

L'any 1812, Miquel Busquets va rebre el suport del veïns i va ser el primer alcalde constitucional de Sabadell.

El 1817, el Comú va deixar de controlar l'elaboració del pa, del vi i la producció de carn i la venda d'aquests productes va quedar lliure (després de pagar un impost).

És per això que es creu que aquest forn del carrer de la Rosa es va bastir per aquestes dates.

Al núm. 8 del mateix carrer hi havia una merceria que l'any 1885 ja estava oberta al públic. Era coneguda popularment com o “La botigueta”.

Merceria Homedes

Al seu costat al núm. 10 hi havia una vaqueria. Sembla ser que tenien les vaques al soterrani però no es conserva perquè es va tapar tot els anys 20.

Entre els números 39 i 41 del carrer de Gràcia hi ha una fornícula amb la Mare de Déu de Gràcia.

El 26 de desembre de 1610, uns llenyataires que treballaven al torrent de Togores, havent tallat una alzina, tragueren unes bardisses que els hi destorbaven i hi van trobar una imatge de la Mare de Déu. La van portar a la Vila a casa d'un paleta anomenat Majarenchs, els fills del qual hi jugaven com si fos una nina però van emmalaltir i el veïnat va allotjar-la en una capella per damunt del portal del estudi al carrer de la Borromera que per aquest fet, al cap d'uns anys prengué el nom de Gràcia. El 1615, el Consell va acordar edificar una capella amb aquesta advocació a l'església de Sant Feliu. Aquesta imatge va desaparèixer en el incendi del 1909 (Setmana Tràgica).

Avui dia podem veure una imatge del escultor Jubanteny. És propietat privada de les dues famílies dels núm. 39 i 41, Els senyors Martí i Ribas.

Fornícula. Verge de Gràcia

Al pati d'entrada a les oficines parroquials hi ha una ceràmica de la Mare de Deu de la Salut.

Mare de Deu de la Salut (ceràmica)

Arribo al carrer Sant Antoni i als núm. 31-37 hi ha una casa dels segles XVII i XVIII de caràcter agrícola urbà.

Casa centenària. C/.Sant Antoni

Paula Montalt (placa)

En un edifici de nova construcció, al núm. 25 hi ha una ceràmica que recorda que allà M. Paula Montalt va fundar les escolàpies, primer col·legi femení a Sabadell, l'any 1847. Paula Montalt va arribar a Sabadell el 24 de setembre de 1846. Abans ja havia fundat un col·legi i casa a Figueres i a Arenys de Mar.

Arribo al Museu d'Història de Sabadell. Antigament era una vivenda que va construir el fabricant Antoni Casanovas l'any 1.859. Però s'hi va estar poc, perquè al 1.886 ja la va comprar la Caixa d'Estalvis de Sabadell per tenir-hi

la seva seu. Però tampoc s'hi van estar massa temps perquè al 1.915 la Caixa va inaugurar el nou edifici modernista del carrer de Gràcia.

Museu d'Història

Des de l'any 1.931 és la seu del Museu d'Història.

Just al costat de la porta d'entrada hi ha una fornícula amb una imatge de Sant Antoni.

Fornícula (Sant Antoni)

Ha d'estar protegida per una reixa i un vidre perquè està molt a l'abast hi havia patit més d'una bretolada.

El carrer de Sant Antoni sempre ha estat una via molt comercial i aquí s'hi va fundar la segona associació de veïns de l'Estat. Va ser l'any 1952. La primera va ser la del carrer de Petrixol a Barcelona.

Anant cap al mercat, passo per davant el Museu de Paleontologia que va ser inaugurat el 1969 fruit de l'activitat de l'il·lustre paleontòleg Miquel Crusafont.

Te la col·lecció de fòssils més important de l'Estat i de les més importants del món referides al període de temps entre 5 i 12 milions d'anys a.C.

A partir del 1983 (any de la mort del Dr. Crusafont) el museu porta el nom de Institut de Paleontologia Miquel Crusafont.

Un mamífer prehistòric porta el nom de "Crusafontia" en honor seu.

Vaig tenir el goig d'assistir a més d'una conferència seva al auditori de la Caixa d'Estalvis de Sabadell.

Ja l'any 1926 (tenia 16 anys) va descobrir el famós jaciment de Can Llobateres.

Ja acabada la carrera va passar a ocupar la càtedra de Paleontologia de la Universitat de Barcelona.

Museu de Paleontologia

Les troballes arqueològiques es guardaven al museu de Història del carrer de Sant Antoni. Però el lloc s'anava fent petit.

Es va informar que es podia construir un nou edifici per al museu de Paleontologia en un terreny que cediria la Caixa de Sabadell. Les obres les pagaria la Diputació.

En una reunió celebrada el 29 de desembre de 1957, presidida per al llavors alcalde Josep Maria Marcet ja es va plantejar el problema d'espai al museu. Però el Dr. Crusafont tenia por de que les seves peces fossin traslladades a Barcelona. És per això que va establir una sèrie de clàusules com per exemple : *...A no ser disuelto el mencionado Instituto y, en caso contrario, que estas colecciones fueran devueltas a su familia. Que el Instituto Provincial de Paleontologia radicara en Sabadell. Que la Exma. Diputación, sostenga dignamente al citado Instituto proveyéndole del personal necesario a establecer y con subvención que asegure su normal funcionamiento*".

Des de la primera reunió (29-11-57) fins a la seva inauguració (8-11-69) van passar dotze anys justos d'entrebancs i lentituds burocràtiques.

Al costat del Museu hi ha els jardins de la Caixa (cal dir que ara ha canviat de nom i és propietat del BBVA).

Allà hi ha un bust de Miquel Carreras i Costajussà (1905-1938).

Miquel Carreras i Costajussà era llicenciat en dret, filosofia i lletres i història. Autor de "Elements d'història de Sabadell", arxiver i cronista de la ciutat.

Carreras, Miquel (bust)

Va morir a Tèrmens de Segre l'agost del 1938 durant la guerra civil. La seva mort no està massa clara. Una versió parla d'una bala "amiga"(cal tenir en compte que era catòlic). Altra versió explica que va ser afusellat després d'un judici sumaríssim acusat de voler passar-se al enemic.

En una carta adreçada a Antoni Forrellat el 29 de juliol, com si li vingués una estranya premonició del final que se li aproximava, amb accent emocionat s'acomiadava amb aquestes paraules : “... *estreny, de la meva part, les mans del teu germà, futur sogre, Ribas, Raimí, Joanals i altres companys de l'Escola*”. Al cap de pocs dies deixava d'existir.

En Joan Sallarés aporta el testimoni d'algú que formava part del seu batalló. A en Miquel li van trobar uns papers escrits en català i com que no els van entendre van deduir que estaven escrits en llatí. Això, en un entorn de menjacapellans, era molt greu. Les seves explicacions no van convèncer.

Una nit, els seus superiors, manaren que tres soldats sortissin de patrulla; en Miquel caminava enmig dels seus companys separats uns vint metres un de l'altre. Ell no va tornar. Sembla que aquest crim es va perpetrar l'agost de l'any 38 a Tèrmens (La Noguera).

El bust és obra de Camil Fàbregas.

I arribo al mercat. L'any 1064 s'esmenta per primera vegada el mercat en un document on els esposos Ódena signaven una convinença amb Albert Bernat que podria ser el successor de Bernat Amat de Rubí, per al qual aquest rebia el terme d'Arrahona en feu i entre altres drets i beneficis, també rebia el dret a cobrar part de les rendes que donava el mercat de Sant Salvador, concretament la tercera part d'una mesura i la tercera part de la lleuda. La lleuda és l'impost que pagava una mercaderia per entrar a la Vila on hi havia mercat.

Hi ha moltes teories sobre l'origen del nom de Sabadell. Però està documentat en una donació feta el 1111 pel bisbe de Barcelona on parla de “fòrum Sabadelli” (mercat de Sabadell)

També el 1126, en la donació de un alou, es parla “ad fòrum Sabadelli”.

El 14 de maig del 1113, Ramón Tedballi llegà a la seva esposa i a la seva filla, sis sexters d'oli i sis d'espelta, que eren mesures del mercat de Sabadell. Entre el 1102 i el 1112 el mercat està documentat al actual passeig de la Plaça Major des del carrer Manresa (abans era un carrer molt estret) fins al carrer d'en Rossa (actualment carrer de la Rosa)

Ni Barcelona ni Terrassa ni Granollers tenien un mercat amb un espai tant gran. D'aquest mercat ve el nom de Sabadell. Del llatí “*sabbatum*” perquè els dissabtes s'hi feia el mercat setmanal.

Aquesta teoria sobre l'origen del nom de Sabadell és la més coneguda i acceptada però no és la única . Segons va escriure el filòleg romanista medieval, Paul Aebischer (Hauterive 8-12-1897 – Florència 9-3-1977) membre del Institut d'Estudis Catalans des del 1946 i de la Real Acadèmia de les Bones Lletres des del 1951 en el seu llibre “Etudes de toponymie

catalane” (Barcelona 1928) el nom de Sabadell podia ser el d’un personatge important de la Vila.

Concretament escriu : Com ja he dit abans, el nom de Sabadell i totes les formes antigues que s’hi referèixen, creiem que potser, vist el mode de formació de las paraula el nom d’una persona. Malhauradament no he trobat la forma “Sabatellus”. Per contra el 999 vivia prop de Sant Joan de les Abadeses un home dit Sabatella. El 992 trobem a Montagut o a Valldosera (part.judi. de Montblanc) una dona amb el mateix nom de Sabadella..El nom, sense sufix diminutiu és també comú. Trobo, per exemple, Sabado com a nom d’home el 985 i al 1003.

Però si l’existència del nom de persona “Sabadella”, d’on fàcilment es pot arribar a “Sabatellus” està demostrat que és a Catalunya, més difícil és conèixer l’origen d’aquest nom.. A la “Polyptique de Saint Germain des Pres”, Longon ja va trobar “Sabodellus” o “Sabudellus” que certament és el mateix nom que el nostre Sabadell.

Per altra banda, un text del 970 relatiu a la comarca d’Asti al Piemont menciona un “Sabadinus” que no difereix del nostre sufixe.

En fi de teories n’hi ha per triar.

Allà s’hi va fer mercat durant més de vuit-cents anys. Fins al 1930 que es va inaugurar l’actual mercadal sent alcalde de Sabadell Esteve Relat i Coromines (1892-1972).

El 3 de juliol de 1366 es va celebrar un Consell molt important a la Vila.

Sabadell era un feu del Vescomte de Castellbó, el domini del qual tenia irritats els vassalls.

El Vescomte es volia vendre el feu i la gent es va reunir en Consell per donar-li el feu a la reina Elionor, tercera muller de Pere IV.

La reina va comprar-lo per 154.000 sous, però la gent de Sabadell va haver de pagar 50.000 sous més 10.000 per despeses de les escriptures.

A més, havien de garantir una renda anual de 2.000 sous a la reina.

Tot i que no tots els homes van assistir al Consell. De un cens de 162 focs, només s’hi van presentar 96 homes, així és com Sabadell va passar de vila feudal a vila reial.

Durant les guerres carlines, la plaça on avui hi ha el mercadal va ser el lloc on s’hi afusellaven els rebels. És per això que encara avui dia, la gent més gran que jo, coneixen el lloc com el “camp de sang”.

El seu arquitecte va ser Josep Renom i Costa i destaca per els seus quatre accessos i perquè (abans de la seva restauració) tenia els magatzems a la planta baixa.

El 2 de març del 2004 van començar unes obres de rehabilitació i mentrestant es va fer el mercat provisional al Passeig de la Plaça Major, on s’hi havia fet aquesta activitat durant vuit-cents anys.

Entre els mesos de març i octubre del 2004 es van desenvolupar unes feines d'excavació arqueològica al Passeig, amb motiu d'un estudi d'impacte com a conseqüència del perllongament de la línia dels Ferrocarrils de la Generalitat a Sabadell.

Mercadal

El resultat d'aquesta excavació va ser la descoberta de diferents estructures datades entre els segles XII i XX. Cal destacar la presència d'estructures medievals excavades al subsol, tipus sitja per emmagatzemar gra i galeries d'època moderna i contemporània.

Ja fa anys, vaig visitar aquestes galeries que estaven en molt bon estat. Hi vaig accedir per una trapa situada sota la volta d'escala de la casa núm. 19 del Passeig.

Des del carrer de la Rosa fins a la casa Duran i el racó del campanar tot eren galeries que feien servir la gent que venia al mercat com a fresqueres. Ara, amb les obres del Metro, ha quedat tot destruït.

Tenint en compte que aquell lloc era el centre neuràlgic de la Vila al segle X i no haver-hi trobat mai cap vestigi ni ibèric ni romà, confirma que abans del segle X el lloc estava deshabitat. En canvi s'han descobert restes preromanes a la serra de Sant Iscle i als voltants de Sant Pau de Riusec.

A la mateixa plaça hi ha l'edifici modernista dels Serveis Socials de la Caixa de Sabadell.

Es va construir per acollir l'Escola Industrial d'Arts i Oficis que va ser una institució fundada el 1902 i regida per un Patronat presidit per l'Alcalde i compost per diverses representacions de les forces vives de la ciutat. Econòmicament el sostenien els industrials i propietaris pagant arbitris especials i també per la Diputació i l'Ajuntament, a més d'entitats locals.

Hi anaven sis-cents alumnes amb classes mixtes que anaven orientades preferentment a la indústria tèxtil. Primer es va instal·lar al carrer Sant Antoni al edifici un avui hi ha el Museu de Història de Sabadell.

L'edifici actual es va fer el 1920, obra de Jeroni Martorell i es va construir paral·lelament al edifici de la Caixa al carrer de Gràcia. Va costar 249.871 pta. Es va fer un contracte de lloguer on La Caixa de Sabadell cedia l'edifici al Patronat de la Escola a canvi de un lloguer del 3% anual del cos del immoble.

Cinquanta anys més tard, l'Escola Industrial va inaugurar un nou edifici a l'altra banda de la plaça (en un terreny on hi havia la pista de basketball del "Orillo Verde" que jugava a primera divisió espanyola . Eren els jardins de cal Carol, cantonada al carrer Jovellanos i l'edifici modernista va passar a ser la seu de l'Obra Social de la Caixa de Sabadell.

Caixa de Sabadell (serveis socials).

Escola Industrial

Al pati del que va ser la Escola Industrial hi ha una llimadora. Aquesta va ser una màquina inventada a Edimburg el 1836 i era indispensable en qualsevol taller mecànic.

Llimadora

Donant la volta a la plaça del mercadal arribo a la plaça Sant Jaume. Aquí hi ha una fornícula amb Sant Jaume. Vaig fotografiar-la des del primer dia però per un d'aquells follets de la informàtica no va sortir al primer llibre (2008) i he repetit l'oblit fins ara. He emprat el mot "follet" per excusar l'error però no és pas correcte. Un follet és un esperit entremaliat i faceciós però els follets de la informàtica solen tenir més mala llet.

Fornícula (Sant Jaume)

Vull anar cap al Museu d'Art, però abans passo per al carrer Maragall on al núm. 10 hi ha una placa que recorda que aquella casa va ser la casa pairal de Rosa Gorina, esposa de Josep Maragall, pares del insigne poeta Joan Maragall. La placa porta data del 1960.

Maragall, Joan (placa)

A la façana del edifici destaquen dues reixes modernistes. La de l'esquerra porta les inicials J.G. de la família Gorina. La de la dreta fa constar la data de la seva construcció, 1878.

Maragall, Joan (reixes)

Prop d'allà, a la cantonada de la plaça del Gas hi ha la casa Grau (actualment propietat del Ajuntament) amb una reixa de forja de tancament de la tàpia, ben acabada i robusta i que constitueix una excel·lent mostra del bon treball dels ferrers de la fi del segle XIX.

Casa Grau (reixes)

El 1865, Francesc Cirera, va demanar permís per edificar la casa. Al 1868 la va vendre a Antoni Gorina. A finals del segle XIX, principis del XX també es va vendre la propietat a Josep Marcet i Font que l'any 1923 la va vendre a Joan Grau i Puig.

L'any 1978 s'hi va instal·lar l'escola Ribatallada que s'hi va estar fins al 1985. En el Ple municipal del 12 de juliol del 1985, l'Ajuntament va comprar l'edifici.

Torno enrere i vaig cap al Museu d'Art. Aquest edifici era la antiga casa-fàbrica de la família Turull. Es va començar a construir el 1812 i es va acabar el 1819. Els Turull eren la família més rica de Sabadell.

Museu d'Art

La Reina Isabel II va visitar la Vila l'any 1860 hi va dinar. La previsió era que es quedaria a dinar i a dormir i molta gent creu que així va ser però, la veritat, sembla que després de dinar li van venir ganes d'anar a Barcelona a veure toros i ja no va tornar.

Per a rebre la Reina es va construir l'abaixador de la Rambla. S'hi va bastir un arc triomfal fet amb rodells i troques de fil i hi van posar una pancarta que deia : “ *Llor a SS.MM. los reyes de España*”. Però l'arc era més baix que les carrosses de la comitiva i això va fer endarrerir la sortida Rambla amunt. És coneguda la anècdota que explica que un pobre es va acostar a la reina per a demanar-li almoina i quan aquesta li va donar un escut (10 rals) l'home va exclamar : “*Déu n'hi do*”. La reina no ho va entendre i l'alcalde en voler fer la traducció li va explicar : “*Ha dicho que Dios se la de*”. La van fer pujar Rambla amunt fins a l'església de Sant Feliu on Antoni Maria Claret (confessor de la Reina) va donar la benedicció als assistents. Després van anar a la casa Turull a dinar. Entre els convidats hi havia el Duc de Tetuán, el General Prim i fins a vint-i-tres comensals.

El cos de la visita s'estima en més de 100.000 rals (total per tres o quatre hores). Era la meitat del pressupost del Ajuntament per un any.

Els regidors van explicar que les despeses serien sufragades per una aportació estatal, però la veritat és que es va haver de pagar fins al últim centim.

Si be tothom era molt patriota i molt vinculat a la reina, ningú, ni el propi Turull, no volia posar-hi ni un ral si aquest podia sortir del fons del Comú

L'any 1964 la casa la va comprar l'Ajuntament que la va convertir en el Museu d'Art. Encara s'hi conserven algunes estances de la casa original amb el seu mobiliari.

Les reixes de ferro del carrer Dr. Puig son obra del ferrer sabadellenc Joaquim Cusidó.

Museu d'Art (reixes)

Però cal destacar el tancament de la finestra que dona al carrer Comèdies.

Reixa. C/ Comèdies

La mostra és única a la ciutat i generalment, una reixa tancada com aquesta és força infreqüent fins i tot amb regions com Andalusia, ja que no és normal la protecció absoluta dels balcons. És més corrent la protecció de finestres. Només en edificis religiosos de clausura, i encara al interior, es poden veure reixes semblants.

És evident que no es tractava de protegir la propietat dels intrusos sinó que es va fer protegir l'habitació on era previst que hi dormís la Reina. Efectivament, la data de la construcció correspon al 1860 i coincideix amb la visita reial.

Girant la cantonada, camino pel carrer Comèdies i passo per davant dels safareigs del carrer Font Nova que van ser construïts el 1832, però l'edifici actual és del 1892.

Primer es va construir amb un tancat de poca alçada que permetia veure les dones rentant, però es va decidir pujar les parets al considerar que la visió de les bugaderes d'esquena i abocades al safareig era poc decorosa.

La memòria de l'obra la va signar l'arquitecte municipal Miquel Pasqual.

La utilització del safareig era lliure. Només calia pagar l'aigua calenta i el lleixiu i sabó (que també es podien portar de casa).

El sabó que portaven les bugaderes de casa, normalment era fet per elles mateixes.

Calia que l'aigua estes sempre neta, que es respectés la pica de ensabonar i la de esbandir i sobretot el lloc especial per a les bugades de roba dels "infecciosos".

Safareig (c/.Font Nova)

Per canviar l'aigua del safareig, cap problema. Es buidava llençant l'aigua al carrer que, no cal dir-ho, no estava asfaltat ni empedrat. El fanguissar era considerable. Això es resolia posant unes grans pedres al mig del carrer i calia passar de una a l'altre per travessar el carrer. D'aquí li ve el nom de carrer de les Passes. Després de la guerra la fal·lera traductora del règim ho va traduir com a carrer de "las Paces". El curiós del cas és que quan van arribar els Ajuntaments democràtics van tornar a traduir-ho com a carrer de "les Paus". I així ha quedat.

Recordo que els dissabtes dels anys cinquanta anava a veure a les meves tietes Mundeta i Rosita que anaven a rentar-hi la roba.

El primer safareig públic de Sabadell va ser al carrer Horta Novella cantonada a Ferran Casablanca. Era del 1458. Ara ja no existeix però jo soc prou vell per a recordar-lo.

I van haver altres safareigs a la vila. Entre altres el de Ca la Daniela destinat a rentar roba d'infecciosos i situat al riu Ripoll. El del carrer Blasco de Garay, entre Riego i Gurrea, del 1912.

El del carrer Ferrer de Blanes, cantonada Sardà, del 1938, que tampoc existeix.

Encara queden alguns edificis que antigament eren safareigs i ara tenen altres funcions, però ja els aniré comentant quan me'ls vagi trobant.

Prop d'aquí hi ha el col·legi Enric Cassassas, obra del arquitecte Juli Batllell de l'any 1897. Les nenes entraven pel carrer Les Paus i els nens pel carrer Llobet.

La façana és de maó vist. La part central, més elevada, està decorada amb majòlica blava i rosa.

Col·legi Enric Cassassas

Prop d'aquí hi ha la Mútua Sabadellenca (coneguda popularment com a la Mutua “dels amos”.

Mútua Sabadellenca

El 1.917 i per iniciativa del metge Emili Moragues, Ferran Casablanca i diversos industrials, es va fundar la “*Mutua Sabadellenca d’Accidents de Treball*” presidida per al fabricant Francesc Llonch. L’any 1920 s’hi va afegir l’assegurança de malalties i el subsidi de maternitat.

Era sostinguda per als industrials de la Vila, sense que cap llei els hi obligués. Els obrers no havien de fer-hi cap aportació.

Ja abans, el 1891, l’empresa Cuadras, Feliu i Companyia (Can Cuadras) va establir per als treballadors, un socors de malaltia i maternitat.

La primera seu, de lloguer, va ser al carrer de Gràcia nº 131, cantonada Escola Pia.

El 7 d’abril de 1927 s’acordà comprar la casa del carrer Creueta nº 90. L’abril de 1928 es va comprar la casa nº 92.

Va entrar en funcionament durant el 1930 sense data de inauguració oficial. A la façana interior, sobre la porta d’entrada hi ha una relleu del que no n’he pogut trobar l’autor.

Mútua Sabadellenca. Rellieu

Per l'estil podria ser de Camil Fàbregas però no ho he pogut confirmar enlloc.

Al carrer Indústria cantonada Concepció, em trobo amb el despatx i fàbrica Sallarés Deu. Es va construir el 1890 i es obra del arquitecte Eduard Balcells i Buhigas.

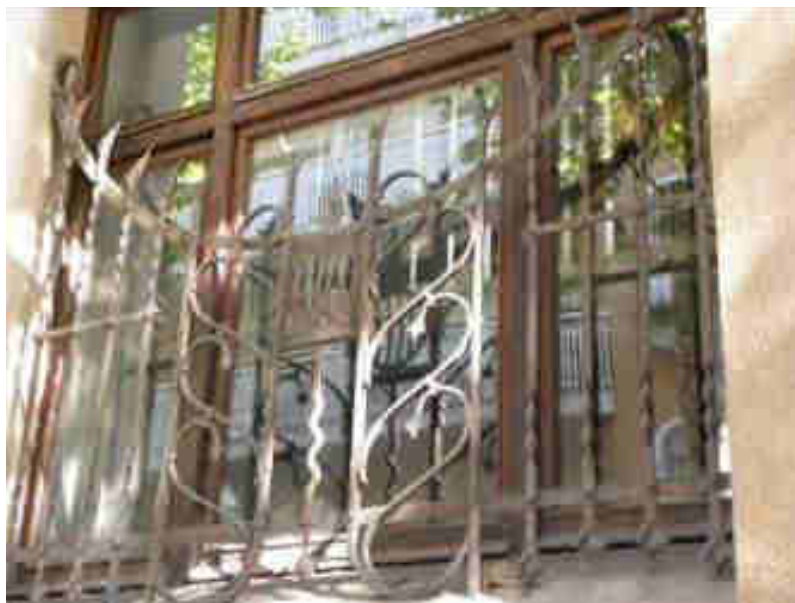
Fàbrica Sallarés Deu

Es dedicava a la fabricació i comercialització de bufandes, xals, ponxos, mantes, guants, gorres i accessoris de roba.

Actualment és seu de la Companyia d'Aigües de Sabadell que va ser creada gràcies al impuls d'en Ferran Casablanques.

L'any 1988, la Companyia d'Aigües de Sabadell va encarregar la rehabilitació als arquitectes Santiago Balcells Gorina i Josep Lluís Balcells Canela (fill i net respectivament d'Eduard Balcells i Buhigas, primer arquitecte del edifici).

Les reixes de forja de tancament de les finestres són obra del mestre Cusidó, autor de diverses obres de ferro forjat a la ciutat. La seva execució sempre és senzilla i a la vegada elegant. Hi ha vuit finestres. Al centre hi ha una planxa treballada lleument per tal de fer-la convexa i després s'hi han retallat les quatre barres. Damunt l'escut hi ha una flama amb que, segurament, es volia simbolitzar la perennitat del Principat.

Fàbrica Sallarés Deu (reixes)

Al carrer Indústria núm. 32 hi ha la casa Ponsà. És obra de l'arquitecte Gabriel Borrell, de l'any 1882. Es va construir com a residència del industrial i banquer Francesc de Paula Ponsà i Cantí. Té una superfície de 2.000 m² en tres plantes i soterrani.

Quan es va morir el sr. Ponsà (Sant Andreu del Palomar 1850 – Puigcerdà 1901) la seva família va anar a viure a Sarrià i l'edifici va quedar com a “casa d'estiueig” i com a seu de la Banca Ponsà i Valls fins que el 1920 va fer fallida.

L'any 1980 la va comprar l'Ajuntament i actualment és la seu de l'Arxiu Històric de Sabadell.

Arxiu Històric de Sabadell

Al carrer Illa núm. 1 hi ha l'edifici de l' antiga maternitat. Es va construir el 1926 i Josep Renom Costa va ser el seu arquitecte. El seu ús inicial fou de clínica de puericultura i maternitat. L'edifici va ser ampliat per l'arquitecte Joaquim Manich i es va restaurar la façana.

L'any 1.964 va tancar la maternitat i des de llavors ha estat seu entre d'altres de l'escola Illa .

Fins fa poc era la seu de Òmnium Cultural, però l'edifici estava en un estat d'abandonament total. Al seu segon pis ja feia anys que no s'hi podia pujar. I actualment (propietat de la Generalitat) està abandonat a la seva sort.

Maternitat

La façana te unes columnes en ordre jònic i una gran cornisa rematada amb una gran balustrada decorada amb gerres.

S'hi poden veure també uns plafons decoratius de Montserrat Casademont.

A la cruïlla dels carrers Illa i Sant Llorenç, al lateral dret del despatx de Genís Pont hi podem veure una imatge amb majòlica de Sant Josep.

Sant Josep (ceràmica)

Quasi davant de la maternitat hi ha el despatx de Genís Pont, construït el 1.915 per l'arquitecte Eduard Maria Balcells.

Despatx Genís Pont

Al carrer Sant Josep hi ha el col·legi de les Mares Escolàpies que va ser el primer col·legi femení de la ciutat, tot i que la seva primera seva primera ubicació (com ja he dit abans) va ser una casa del carrer de Sant Antoni.

Col·legi Escolàpies

Cap al any 1830, Paula Montalt va fundar el Institut Religios de Filles de Maria dedicat a la formació de les noies.

Però l'any 1835 i amb motiu de l'exclaustració, les religioses van quedar disperses.

L'any 1848, les religioses es van posar en contacte amb el pare Agustí Casanovas, escolapi, que va ajudar a la construcció d'una branca femenina de l'Ordre Escolàpia que es va anomenar "Institut de Filles de Maria. Mares Escolàpies" que s'instal·laren al carrer de Sant Josep. Col·legi que el poble anomenarà ja sempre més "Les Escolàpies".

La congregació es va fundar a Sabadell. La seva església va ser bastida el 15 de juny del 1850 i es va restaurar i ampliar el 1858.

Estació Renfe

Al final del carrer Indústria hi ha la estació de la Renfe.

El primer tren hi va arribar el 1855. El 1861 s'estrenà la línia Barcelona-Saragossa. El 1884 es va restaurar l'abaixador del final de la Rambla, conegut popularment com "l'apeadero".

Els primers maquinistes eren anglesos. El viatge a Barcelona costava 1'75 pta. La diligència de Can Carlons, que sortia de la part alta de la Rambla (cantonada al carrer Sant Pere on hi havia l'Hotel Europa) només costava 1 pst.

Avui dia la estació acull la seu de Vallès Fer, entitat dedicada als aficionats al món dels ferrocarrils, I també és l'estació central d'autobusos de Sabadell.

Just a davant hi ha l'Hotel Suís, edifici modernista amb la façana decorada amb trencadís, esgrafiats i ferro forjat, obra del arquitecte Juli Batllell.

Hotel Suís

La construcció va durar de l'any 1888 fins al 1910. Tot i que el 1902 ja funcionava com a Hotel.

La seva situació, davant de l'estació del tren era molt bona. A més al carrer Indústria hi havia molts despatxos de fàbriques tèxtils.

Els viatjants que venien a comerciar-hi podien allotjar-se prop de les oficines dels seus proveïdors o clients.

A més sembla que a part del allotjament i restauració, l'Hotel Suís (segons males llengües) oferia als seus clients altres serveis com el de procurar bona companyia femenina.

A la mateixa acera hi ha un espai enjardinat on hi podem veure la xemeneia de Cal Sampere.

Xemeneia Cal Sempere

L'empresa Francesc Sampere i Germans es dedicava a la indústria tèxtil llanera. Filatura, tissatge, aprestos i acabats. La fàbrica es va construir el 1912 i la xemeneia l'any 1918. Té 36'70 d'alçada i va ser obra del enginyer Francesc Izard i Bas.

Al carrer Tres Creus hi ha el que n'ha quedat del vapor Badia, construït l'any 1867 i que es dedicava a la indústria tèxtil llanera, filats de llana i teixits estampats.

Vapor Badia

Actualment és Biblioteca Municipal.

Cal tornar una mica enrere per anar cap a la cruïlla del carrer Jardí amb Turull on al edifici on avui hi ha la Cooperativa Abacus s'hi poden veure trenta finestres, una porta i tancaments de lluerneres del soterrani, obres del mestre Cusidó. El mateix que va fer les reixes de la fàbrica Sallarés Deu, actualment Companyia d'Aigües de Sabadell.

Cooperativa Abacus (reixa)

Aquesta fàbrica construïda per Eduard Maria Balcells i Buhigas l'any 1912 va ser el primer “vapor” que funcionava amb electricitat de la ciutat.

Cooperativa Abacus

Al pati del mateix edifici hi ha la torre del rellotge que és una reconstrucció polèmica, de la que hi havia al 1912.

El rellotge de corda és obra del rellotger sabadellenc Salvi Uyà Armengol, del 1912.

Cooperativa Abacus (torre del rellotge)

Entre els carrers Tres Creus, la Gran Via i Blasco de Garay hi ha el vapor Codina.

Es va construir el 1879. Ara encara en podem veure la xemeneia.

Xemeneia Vapor Codina

I algunes naus que avui s'han convertit en oficines del Ajuntament de Sabadell.

Vapor Codina

A l'entrada del vapor encara es conserva la seva reixa de forja. Porta data del 1880 i les inicials S.C.

Vapor Codina (reixa)

El vapor Codina va ser un dels exemples del anomenat Power and Room System, que consistia a treure rendibilitat a la inversió que comportava la construcció d'un edifici equipat amb màquines de vapor a partir del lloguer de les naus i de la mateixa força motriu.

Reixa (c/.Lacy)

Curiosament la reixa de l'entrada és igual a la que encara es pot veure prop d'aquí, al carrer Lacy 81, però aquesta amb data 1874 (i per tant sis anys anterior) i amb les inicials S.L. que està abandonada i completament rovellada. De seguida es veu que van ser construïdes per al mateix mestre.

El dia 19 de gener de 1922, Bartolomé Montlló, va sol·licitar permís pe a construir una casa amb soterrani, planta baixa i pis al carrer Turull números, 5 al 15, que se li va concedir el 30 de gener del mateix any.

Casa particular de Bartolomé Montlló. Cooperativa de paqueteria i astracans.

Darrera, al carrer Blasco de Garay, hi tenia la fàbrica que es va construir entre el 1923 i el 1925 a les ordres de l'arquitecte Miquel Sampere i Oliart. Primer la fàbrica portava el nom del seu propietari però, a partir del 1936 va a passar

a dir-se Cooperativa de Paqueteria i Astracans. Cobria tot el cicle productiu, filatura d'estam i moher, tissatge (astracan) tints i acabats. Es va enderrocar el 2004 i només queda en peu la seva xemeneia de 23'57 m.

Xemeneia Cooperativa de Paqueteria y Astracans

Al carrer Sant Oleguer 75 hi ha la xemeneia del vapor d'en Palà, construïda per Bonaventura Brutau, És documentada l'any 1896. El vapor d'indústria tèxtil cotonera es va construir el 1856.

Xemeneia Vapor d'en Palà

El vapor d'indústria tèxtil cotonera es va construir el 1856. Al costat hi ha la casa Palà, propietari del vapor.

Casa Palà

A la plaça Miralles hi ha una placa que ens la recorda.

Miralles, Dolors (placa)

Dolors Miralles i Valls (1889-1981) va ser pedagoga, escriptora i traductora. Medalla de plata de Sabadell. L'any 1920 va fundar la Acadèmia Miralles. Va ser secretària personal de l'escriptora sabadellenca Agnès Armengol i amiga de Caterina Albert (Victor Català) de qui va mecanografiar la seva obra "Solitud". Va començar a escriure una autobiografia però no la va poder acabar. Mossèn Camil Geis, músic i compositor i professor de música de la Acadèmia Miralles la va acabar i publicar l'any 1978. La primera seu de l'Acadèmia Miralles va ser al carrer Sant Pau.

Baixant per la Gran Via, passo per davant de la Creu Roja on hi ha una escultura. És un nu femení de bronze i de superfície inacabada obra de Mar Hernández. Es va posar allà en commemoració del centenari de la entitat (1902-2002).

Nu femení (escultura)

A l'escultura no hi consta el nom de la autora, que em va costar força d'aconseguir.

Més avall em trobo al el que havien estat els “Acondicionamientos y Docks”, que fou una instal·lació del Gremi de Fabricants.

Acondicionamiento y Docks

Va ser resultat de la fusió entre el “Acondicionamiento y Laboratorio Químico Industrial” fundat el 1908 i els “Docks” inaugurat el 1918 per la mateixa entitat.

Tenia una superfície de 11.000 m².

Actualment la meitat l’ocupa la Escola Superior de Disseny i la Fundació de Disseny Tèxtil. L’altre meitat està en procés de restauració.

La part dreta que es veu a la fotografia, fins fa molt poc estava completament abandonada.

L’Ajuntament de la ciutat un dia va pensar que sent un gran centre tèxtil, potser hi podríem tenir un Museu. Van començar a buscar telers i màquines. Les van apilar dins d’aquesta nau de la dreta que estava en runes. Mentrestant anaven discutint on el feien i si calia fer-lo. Al mateix temps, a Terrassa l’anaven fent. Esperant, esperant, el sostre de la nau es va ensorrar amb les pluges i tota la maquinària es va rovellar i no hi va haver més remei que vendre-la com a ferralla.

Més avall, a la plaça del Mar, hi ha el conjunt escultòric “Ancora”. És del 1990 i està signat per Rosa Martínez com a arquitecte municipal. És una donació del Unisub.

Àncora (monument)

A la plaça Laietana hi ha un monument dedicat a Mozart. El seu autor va ser Jordi Roca.

El monument es va inaugurar el 1991 en motiu de les segones jornades Mozart promogudes per la Associació dels Amics de l’Òpera de Sabadell en el bicentenari del seu traspàs.

Mozart (monument)

Del vapor Garriga només en queda la xemeneia.

Xemeneia Garriga Germans

Es dedicava a la indústria tèxtil llanera. Filatura d'estam, tissatges i tints.

Entre el carrer Sant Oleguer i la Gran Via hi ha la xemeneia del vapor Gorina. Fa 27'51 m. i és de l'any 1895. La fàbrica va funcionar fins al 2005. Però la primera indústria que s'aixecà en aquest solar va ser la de Josep Barnella

l'any 1863. Es va incendiar l'any 1864 i d'aquí li ve el nom de "el vapor cremat".

Després s'hi va instal·lar, entre el 1884 i el 1886 la filatura de llana de Joan Mateu. I al final l'empresa Gorina.

Xemeneia Gorina S.A

A la cantonada de la Gran Via amb la Rambla hi ha la seu de Gorina S.A. Es tracte d'un xalet d'estil francès ja datat al 1889 i obra de Manuel Pascual Tintorer.

Casa Gorina

Joan Gorina va fundar la empresa el 1835. El 1865 va passar a dir-se Juan Gorina Hijos. Fins a l'any 1920 es va dedicar a fabricar roba militar. Al 1924, el rei Alfons XIII va visitar la empresa que des del 1936 es diu Gorina S.A. Des de l'any 1.970 fabricava els millors draps base per a taules de billar.

A les reixes de tancament del jardí s'hi pot llegir el nom de la empresa als barrots verticals de ferro que estan rebaixats per a donar aquest efecte òptic, però la meua poca destresa amb la fotografia no em permet ensenyar-ho. Cal posar-se en un angle determinat per a poder veure-ho.

A la confluència dels carrers Sallarés i Plà i Félix Amat, em trobo amb el mercat de Sant Joan. Era la alternativa de la gent del barri per no haver de pujar fins al mercat central.

Mercat de Sant Joan

Aquí, quan encara no era una plaça sinó camps de blat i vinyes, l'any 1890 s'hi va fer la primera convocatòria de concentració del Primer de Maig a Sabadell.

El 1894, l'Ajuntament va comprar els terrenys per a fer-hi una plaça.

L'any 1897, oficialment, se li va donar el nom de plaça de Sant Joan. Però va ser tanta la pressió popular i van ser tantes les convocatòries de manifestacions que partien d'aquest lloc que els regidors van avenir-se a canviar el nom per al de plaça de la Llibertat, el 5 de novembre de 1911; aquest nom no va ser canviat durant la dictadura de Primo de Rivera. Però el 1939 l'Ajuntament franquista la va rebatejar amb el nom de plaça Navarra com agraïment als requetès que van ajudar a consolidar el franquisme.

El 1977 li van tornar a posar plaça de Sant Joan. No li van poder posar plaça de la Llibertat perquè entre els carrers Lusitània, Bernat Boades, Lluís Vives i Muntaner ja n'hi havia una amb aquest nom.

L'edifici actual es va construir el 1948 a les ordres del arquitecte Joaquim Manich.

La figura de Sant Joan que hi ha sobre la porta d'accés és obra de Camil Fàbregas. L'escut de Sabadell que hi ha més amunt possiblement també.

Sant Joan (relleu)

Al núm. 64 del carrer Félix Amat hi ha una de tantes cases destacables de la ciutat. A la façana hi destaquen unes reixes modernistes on es pot observar com ja no hi ha motius florals sinó volums geomètrics en el seu disseny.

Reixa (c/.Fèlix Amat)

Anant cap a la Rambla passo pel reconstruït Cinema Imperial. Es creu que va ser el primer cinema de la península.

L'Imperial es va inaugurar el 24 de setembre del 1911. També s'hi feia teatre. El 1 d'octubre si va projectar la pel·lícula "Nuestra Señora de París". Les entrades valien entre 20 i 25 cèntims. Era més barat que anar al teatre que

costava entre 60 cèntims i dues pessetes. Va estar tancat des de l'any 1921 fins al 1925.

Al 1925, després de canviar de propietaris, va tornar a obrir amb la pel·lícula "Ben-Hur". Com que no era sonora va estar amenitzada per la orquestra "Fatxendes".

Al 1929 hi va arribar el cinema sonor.

L'any 1936 es va municipalitzar i el van controlar entre la CNT i la UGT que hi feien mítings.

Des de l'any 1983 fins al 1985 va ser seu de la Filmoteca.

A partir d'aquí es va abandonar i va acabar en runes. Després d'un gran debat es va enderrocar, es va enretirar la línia de façana formant una plaça i s'ha convertit en un multi-sales modern.

Tot i que la façana actual recorda la original, del vell Imperial no en queda res.

Ja he dit abans que el antic cinema Imperial es considerava el més antic de la península, la introducció del cinema a Sabadell ve de molt més antic.

La primera projecció en una sala es va fer el 27 d'abril del 1897 al teatre dels "Campos de Recreo" al final de la Rambla durant un entre acte d'una Sarsuela. La pel·lícula es deia "Miss Fuller" i va un èxit tan gran que es va haver de repetir durant varies nits més.

Cinema Imperial

Aquestes projeccions les feia el dentista local Marçal Ballús que el febrer del 1901 va obrir una barraca de cinema a la plaça del Dr. Robert, però al desembre d'aquest mateix any es va incendiar. A partir de llavors va llogar el teatre Cervantes per a poder continuar fent cinema. El Sr. Marçal Ballús té un carrer al seu nom al barri de Sant Julià.

Just davant del cinema Imperial hi ha l'església de la Santíssima Trinitat, coneguda popularment per la "Tinença".

L'any 1873 es va obrir al culte l'església de la Misericòrdia edificada sota l'impuls del Dr. Félix Sardà i Salvany. L'any 1905, el Cardenal Cassañas creà la Tinença de la Santíssima Trinitat. El 1929 es construí l'església que va ser beneïda el 30 d'octubre del 1930 pel Bisbe Manuel Irurita. El 1934, el mateix Bisbe, va convertir la Tinença en Parròquia. L'any 1936 es va destruir i a partir del 1939 el culte s'havia de fer a la capella de les Germanes Josefines.

El 27 de maig del 1945 es va col·locar la primera pedra del nou temple edificat per l'arquitecte Lluís Bonet i Garí i es va beneir el 26 de maig del 1947 pel Dr. Gregorio Modrego.

Girant 'la cantonada cap el carrer Zurbano, a la façana, hi ha una placa de record de la primera pedra.

Església Santíssima Trinitat

Girant 'la cantonada cap el carrer Zurbano, a la façana, hi ha una placa de record de la primera pedra.

Església Santíssima Trinitat (placa)

Les Terciàries Caputxines es van establir al carrer del Sol l'any 1885. El col·legi de monges comunicava amb l'església per darrera l'altar. Des del col·legi es podia oir missa a través d'una finestra que comunicava amb l'església.

A la mateixa Rambla, cantonada al carrer Bosch i Cardellach hi ha una casa cantonera amb una cúpula de pissarra, obra del arquitecte Francesc de Paula Nebot.

Casa Mató

Fou la casa del Dr. Mató, també afeccionat al art i que l'any 1944 va fer una exposició a la Acadèmia de Belles Arts amb retrats de persones dedicades al món mèdic local.

Vaig cap al carrer Riego cantonada Sallarés i Pla on hi ha una bonica casa amb unes destacables reixes de ferro forjat a la tanca.

Reixa (c/.Riego)

I una acurada ferreria que adorna les portes de fusta i en millora la seva funcionalitat.

Porta (c/. Pare Sallarés)

Travessant la Rambla, arribo al vapor Buxeda nou. Els primers vapors de la ciutat es van construir al final de la dècada dels anys 30 del segle XIX. La nova tecnologia del vapor donà la oportunitat a molts empresaris a traslladar els espais fabrils des de la llera del riu Ripoll fins a la plana, inicialment prop del centre.

La construcció del vapor Buxeda nou s'inicià l'any 1878 en uns terrenys d'en Patllarí Buxeda i fruit de la associació amb els seus germans Domènech i Valentí. Es destinava al lloguer d'espai i força motriu a d'altres empreses (Power and Room System). D'aquesta manera esdevingué una de les fàbriques més grans de la ciutat dedicada al negoci dels vaporistes.

Xemeneia Vapor Buxeda Nou

Avui és una escola bressol.

A la cantonada dels carrers Zurbano i Sant Pau hi ha la casa d'en Valentí Buxeda que era el responsable de la fàbrica.

Casa Buxeda

A la façana del carrer Sant Pau hi ha un rosetó que serveix de ventilació de les golfes amb la representació de les quatre barres catalanes.

Carrer amunt arribo al vapor Buxeda vell, que és de l'any 1852. L'any 1908 l'enginyer Francesc de Paula Izard i Bas hi va instal·lar la magnífica màquina de vapor locomòbil de la marca Wolf.

Xemeneia Vapor Buxeda Vell

Es dedicava al procés de producció de llana. Fabricaven teixits de llana i cotó i feien filats d'estam i de llana.

Actualment és el Museu de la Indústria Tèxtil Llanera.

Al carrer Cervantes núm. 43 hi ha la casa Joan Llonch de l'any 1871, de l'arquitecte Eduard Maria Balcells. Reformada l'any 1917.

Casa Joan Llonch

Al mateix carrer, al núm. 55-57 hi ha una casa construïda per l'arquitecte Miquel Pascual Tintorer, l'any 1897 per a Francesc Llonch.

Casa Francesc Llonch

Després passà a la família Morera i més tard a la família Ferràn que als anys 40 hi va fer una rehabilitació interior. Els darrers propietaris van ser la família Durán.

Actualment han enderrocat tota la casa però han conservat la façana per a fer-hi una nova casa.

Al carrer Duran i Sors núm. 94 es pot veure la xemeneia de la foneria Jeroni Gibert. Te 15'98 i es va construir el 1878 a les ordres del enginyer Narcís Nunell i Sala.

Xemeneia Geroni Gibert

La fotografia està feta des del carrer a través de la porta reixada. Totes les dependències de la foneria estan en ruïnes i totalment abandonades.

Entre els carrers d'Alemanya, Ferran Casablanques i Sant Pau, avui hi podem veure la xemeneia del vapor Gran del Cotó.

Xemeneia Vapor Gran del Cotó

La fàbrica es va construir al 1892 a les ordres de l'arquitecte Josep Renom, i la xemeneia el 1896 amb projecte de l'enginyer Narcís Nonell i Sala. Es dedicava a la indústria cotonera i les primeres instal·lacions ja eren del 1854. Va arribar a ser la fàbrica amb més treballadors de la ciutat.

A la façana del núm. 89 del carrer Sant Pau s'hi pot veure un petit rellotge de sol de ceràmica.

Rellotge de sol (c/.Sant Pau)

Carrer Sant Pau amunt, passo per la plaça Vila Arrufat on hi havia l'escultura "Dona asseguda", obra de Enric Casablancas (1882-1948) feta al 1.915.

Dona asseguda (escultura)

Durant la febre de robatoris de coure, una nit, la escultura va desaparèixer.

A la mateixa plaça en un parterre hi ha un record i homenatge a la primera trobada interreligiosa de Sabadell amb gespa, una olivera (la pau), un llorer (la noblesa) i un xiprer (l'acolliment). També hi ha una placa on hom hi pot llegir-hi "*Primera trobada interreligiosa, Sabadell, 2000*".

Als locals de la Acadèmia Catòlica es realitzen reunions mensuals entre diferents confessions i organitzen cada novembre una trobada interreligiosa.

Trobada interreligiosa a Sabadell

Esperem que el llorer, a primer terme, tingui més sort que l'original.

Al núm. 44 del mateix carrer Sant Pau. A la façana, hi ha una figura ceràmica de la que no he pogut saber-ne l'origen ni el significat. Jo diria que es va fer al forn de ceràmica de Can Escaiola, però ni als Museus ni al Arxiu Històric en saben res.

La casa era la galeria d'antiguitats Vives, però fa molts anys que està tancada. El seu escultor va ser el mateix Josep Vives Bracons que havia fundat el 1931 la galeria Vives primer al Passeig de la Plaça Major, després al carrer Sant Antoni i més tard aquí al carrer Sant Pau.

Actualment (2019) han enderrocat l'edifici per fer-hi pisos però la imatge l'han conservat.

Figura (Josep Vives)

Deixo un moment el carrer Sant Pau per anar al carrer Migdia. Cantonada al carrer Avellaneda hi ha la que fou la casa-taller del escultor Camil Fàbregas. A la dreta de la porta del carrer Migdia hi ha, sobre la paret arrebossada, un petit relleu. Es tracta de tres grops de cavall i quatre cavallers amb cota de malla.

No he trobat ningú que m'expliqui que significa ni d'on va sortir.

He consultat amb el Sr. Cuscó que és qui va rebre del Sr. Fàbregas, la casa com a seu de la Fundació Ars. El Sr. Albert Roig, arqueòleg, que va fer un estudi de la casa tampoc. He parlat amb la Sra. Dolors que durant anys va escanejar i arxivar, per a la Fundació, tota la documentació del Sr. Fàbregas. Ningú en sap res.

Relleu (Fundació Ars)

Al núm. 34 del carrer Sant Pau hi ha la casa Manau.

L'any 1913 en Josep Manau i Artigas sol·licità permís per a la construcció d'una casa de nova planta en un solar propietat de la seva esposa Sra. Casajoana. L'arquitecte fou Josep Renom.

Rosend Güell i Mané, notari de Sabadell va comprar aquesta casa. El 1919 ja n'era propietari.

Casa Manau

Entre el 1945 i el 1950 la casa va passar a mans de Jaume Plans i Solà qui l'any 1972 encara n'era el propietari. Posteriorment va passar a mans de l'Ajuntament i actualment és la seu del Departament de Drets Civils i Ciutadania de Sabadell.

Cal destacar-ne els esgrafiats amb motius florals que hi ha sobre la línia de balconades.

Més amunt podem veure el que queda de la fàbrica Fytisa. La xemeneia.

Xemeneia Fitysa

Es va construir al 1943 obra de Antoni Forrellad i de Josep Salvador. Era una indústria tèxtil llanera. Feien feltres i moquetes.

Aquí mateix hi havia hagut el vapor d'en Folguera, del 1844, un dels primers vapors de Sabadell.

Al núm. 20 hi ha la casa Darder, construïda al 1888 per l'arquitecte Gabriel Batlle i Tort. Actualment és l'escola del Sol.

Casa Darder

Més amunt em trobo amb el Teatre Principal.

Sembla ser que el primer teatre de la ciutat estava situat al carrer que avui coneixem com a Comèdies. Però no en queda cap documentació.

L' 11 de setembre de 1623, el quadre escènic de la Confraria de la Mare de Déu, van representar unes *“escenes nadalenques amb diàlegs envers els humils pastors”*, que avui en diríem “Pastorets” en un lloc improvisat al que avui és el número 10 del carrer Baix Pedregar.

El 1788 es van fer grans representacions a la caserna que hi havia més o menys al lloc on avui hi ha el Banc de Sabadell de la plaça Sant Roc, documentades fins el 1804.

El 1808 les tropes franceses van entrar a Catalunya i quan el 1814 es van retirar, van destruir la caserna. Al cap de dos anys els aficionats al teatre van trobar l' oportunitat d'obrir un nou espai al carrer que havia sorgit després de la construcció de la casa i fàbrica Turull al carrer de les Comèdies núm 31 i 35. Sembla ser que enlloc a Catalunya hi ha un carrer amb aquest nom. En un article de Josep Torrella a la revista Quadern hi ha una fotografia d'un programa de la representació de “Don Juan Tenório” al “Teatro-Salón Casa Luris” (Sociedad Bartrina) del carrer Dr.Puig núm. 34, del 31 de octubre de 1890.

Les primeres gestions per a construir un nou teatre al lloc on avui hi ha el Principal les va fer una comissió de veïns que es presentà al alcalde Pere Turull amb aquesta intenció. Segons diu l'acta corresponent : *“instruyendo y delectando particularmente a la juventud distrayéndola i alejándola de otras diversiones y pasatiempos que podrian ser perjudiciales...”*

Amb la aportació econòmica de vint-i-cinc ciutadans, es va poder construir el teatre; l'any 1840 ja estava construït, però al 1.851 s'hi va afegir un tercer pis.

L'any 1.861 es va cedir un terreny de la planta no edificada del teatre per a fer-hi el Cercle Sabadellès.

L'any 1863, degut al deteriorament del edifici o de la seva manca de seguretat es va decidir reconstruir-lo.

Les despeses van ser importants. 15.773 duros. Però es van recaptar amb la aportació de 582 ciutadans.

La autorització oficial va arribar al 1864 i es va encarregar l'obra al arquitecte Francesc Daniel Molina.

Segons Joan Alsina Giralt en un article a la revista Arrahona, núm 12 1993, l'Ajuntament va donar permís per a la reconstrucció del teatre amb algunes condicions. Per exemple *“ que a expensas de la Sociedad, haya de construirse una camarilla o palco para el Ayuntamiento en lugar decente y a propósito y de la misma capacidad que uno de los mayores...y que el director haya de preferir para ejecutarse, aquellas piezas en que aparezca y luzca el heroismo, virtud y gloria de los españoles en favor de la patria, cuidando siempre, muy particularmente de excluir aquellas cuyo argumento ofenda las buenas decéncias y sana moral”*.

Teatre Principal

Es va inaugurar el dissabte 13 d'octubre del 1886 amb un concert, un recital de poesies i la representació del drama "El Toison de Oro".

Si el teatre comptava amb uns talons de valor artístic considerable fou degut a la febre groga que assolava Barcelona i que en va fer fugir al pintor Soler Rovirosa. Aquest va arribar a un acord amb la junta del Casino. El deixarien pintar els talons del decorat i només li pagarien el material; un dels talons més celebrats fou tret d'un apunt del bosc de Can Feu.

Primer es deia simplement Teatre de la Vila. Es fa difícil determinar quan va canviar de nom per "Principal"; però podria molt ben ser que la construcció, al final de la Rambla del "Teatro de los Campos de Recreo" (Els Campos) originés aquest canvi de nom.

La inscripció, l'any 1879 al Registre de la Propietat ja es va fer amb aquest nom. El març de l'any 2003 van començar unes obres de rehabilitació amb la direcció dels arquitectes Lluís Dilme i Xavier Fabré. Actualment està totalment restaurat però ha desaparegut el Cercle Sabadellès.

Altres teatres i cinemes inaugurats al segle XIX han tingut menys sort.

Al 1867 es va inaugurar el "Campos de Recreo" conegut com "el Campos" al final de la Rambla. Tenia un teatre, un cafè restaurant i un gran pati. Va ser enderrocat després d'una gran polèmica.

Al 1875 es va inaugurar el cinema-teatre Cervantes en el que es coneixia com al "*Camí de la Creu Alta*", actualment Avinguda 11 de setembre. En aquell any la zona encara era terme municipal de Terrassa. Avui, en aquell lloc hi ha un bloc de pisos.

L'any 1893 es va inaugurar el teatre-cinema Euterpe, al començament de la Rambla. També es va enderrocar després d'un altre gran polèmica i ara és un bloc de pisos.

Al carrer Sant Pere núm. 45 hi ha la casa que fou de l' industrial J. Vila i Fuster, però fins no fa gaire era el despatx de la notaria Ramoneda.

Reixa (c/. Sant Pere)

Aquí s'hi poden veure unes reixes singulars per la seva perfecció i perquè presenten l'originalitat d'haver estat ornades amb peces foses directament sobre els barrots que formen la trama de la reixa. Son del 1881.

Acabo de donar la volta cap al mercat i anant cap a casa passo per la plaça Fleming on hi ha un monument a la seva memòria.

Fleming, Dr. (monument)

És del 1960 i el seu escultor va ser Camil Fàbregas. A la cara posterior hi ha un relleu amb l'escena Bíblica del Bon Samarità.

Al carrer Ferran Casablanques, cantonada amb Horta Novella hi ha un edifici de vivendes i al seu lateral hi ha uns relleus d'al·legories de feines tèxtils, obra de Camil Fàbregas.

Relleus (c/.Ferran Casablanques)

A sota mateix hi havia una placa de carrer amb un relleu del mateix Camil Fàbregas. Dic “hi havia” perquè arran d’unes obres que va fer el Banc de Sabadell a la planta baixa, va desaparèixer tot hi no haver fet cap actuació a aquella part de la façana.

La història és molt llarga i fa anys que el busco sense resultat. Ningú me n’ha donat cap explicació. Els Museus deien no saber-ne res. A la Fundació de Camil Fàbregas ignoraven que ja no hi era de feia mesos.

Però aquest hivern va aparèixer en una exposició del Museu d’Art. La placa existeix però no entenc perquè no està al seu lloc.

A la paret de la planta baixa de l’edifici hi llueixen quatre forats dels tacs on hi havia la placa collada.

Al carrer Horta Novella, quasi cantonada a la plaça del Gas, a la façana de la casa que havia estat del, molt estimat per la meva família, Dr. Salavert, hi ha una imatge de la Mare de Déu del Pilar que era el nom del carrer Horta Novella durant els anys del franquisme.

Era molt habitual a la ciutat. Els carrers amb noms de Sant o de Mare de Déu tenien una imatge. Moltes han desaparegut com la del carrer Montserrat que estava al edifici del despatx Llonch, cantonada al carrer Sant Pau on ara hi ha un bloc de pisos. La del carrer del Carme on només hi queda la fornícula igual que la del carrer Sant Joan (i aquesta anirà terra aviat).

Les que vagi trobant, les aniré fotografiant.

Mare de Déu del Pilar (ceràmica mural)

A finals del segle XIX hi havia dues fàbriques de gas a Sabadell. La de Prats i Benessat, construïda per Claudi Gil i “La Energia”.

Sabadell va ser la segona ciutat catalana, després de Barcelona, a tenir enllumenat públic per gas. Va ser el 1852.

L’edifici popularment conegut com a “La Energia”, a la actual plaça del Gas i abans Duque de la Victoria, s’hi produïa electricitat a partir del gas.

Companyia del Gas

L’edifici va ser projectat el 1899 per l’arquitecte Juli Batllell per encàrrec de Joan Brujas, propietari de “La Energia S. En C.” empresa que el 1913 va entrar a formar part de “Catalana de Gas y Electricidad S.A.”

L’edifici va ser durant molts anys, gimnàs municipal i, actualment, a les ordres del arquitecte Dani Freixes, es va convertir en el Museu del Gas. Avui està tancat.

Al carrer Horta Novella i al número 46, a la façana hi ha una imatge de la Mare de Déu de Montserrat.

Mare de Déu de Montserrat

I aquí acabo el meu recorregut per avui.

QUART DIA (Cooperativa .- Casa Duran .- Pl. Marcet .-Ronda Zamenhof)

Avui pujo pel carrer del Sol amunt i passo per davant de l'edifici que va ser la seu de la "Cooperativa Sabadellense". L'edifici és obra de Santiago Casulleras i Forteza . És de primers del segle XX. La façana té tocs classicistes.

Cooperativa Sabadellense

Es va inaugurar el 15 de desembre de 1929. En aquesta època la Cooperativa tenia 850 socis i el seu balanç anual arribava a les 380.000 PTA.

Actualment és la seu del Teatre del Sol, companyia de teatre hereva del Centre Parroquial de la Puríssima Concepció i de Palestra.

L'edifici està en un estat lamentable i tot i que s'ha intentat més d'una vegada la seva remodelació, fins ara no s'ha aconseguit.

Al núm. 62 del mateix carrer hi ha la casa Llenas, obra de Josep Renom i Costa.

Casa Llenas

A la façana hi consta la data de MCMIX. La balconada està emmarcada per un enteulament propi del barroc i el joc de línies ondulades amb decoració de garlandes de la teulada, mostren l'adopció d'un llenguatge arquitectònic d'influència barroca.

Fins fa poc era un espai de jocs infantils. Ara és l'empresa Crecs Coworking.

Vaig cap el carrer Sant Antoni Maria Claret on hi ha una escultura en homenatge a l' Agent Comercial.

Agent Comercial (escultura)

És del any 1920 i obra de Frederic Marés.

Just darrera seu hi ha la farmàcia Argelaguet.

Farmàcia Argelaguet

Està decorada amb rajoles de ceràmica de Modest Casademunt de l'any 1920.

Tombant el cantó hi ha la Casa Duran. La feu construir en Feliu Duran, procurador reial i Jurat del Consell de la Vila entre el 1578 i el 1606.

Feliu Duran tenia una activitat agrícola i tèxtil. Les referències dels Duran es remunten al 1443 i als segles XVII i XVIII els caps de casa van desenvolupar tasques de Govern; La casa tenia capella pròpia amb llicència per a fer-hi missa, perquè va ser beneïda el 23 de febrer del 1599 pel Bisbe de Barcelona i dos capitulars de la Catedral. Aquesta llicència va ser confirmada el 24 d'octubre del 1693. Tenia un retaule de 2'-X 3'75 m. dedicat a la coronació de la Mare de Déu.

Segons explica Emilia Colomer al núm. 10 de la revista Arrahona del 1992, el retaule renaixentista de la Coronació que hi havia a la casa Duran (segons fotografia que publica la revista el 1927 estava al fons de la capella) els seus propietaris la van traslladar a la finca de Ca n' Ustrell a la carretera de Matadepera.

Dins la casa també hi havia una fàbrica de sabó, descoberta no fa pas massa, i just al portal hi ha un accés a una gruta subterrània. Tot i que la seva funció no és segura, probablement servia d'amagatall en casos de guerra o d'inestabilitat de qualsevol tipus, tant per magatzematge d'objectes de valor com per tal que els seus mateixos habitants s'hi podessin refugiar de forma puntual.

Casa Duran

Cal observar-ne les baranes de forja dels balcones. El balcó curiós és el de sobre la porta d'entrada, que talla l'arc de mig punt adovellat de pedra, el que fa que es perdi l'harmonia estètica de la façana.

Per la corda que fa el balcó amb l'arc, sembla que s'hagués construït amb posterioritat al acabament del edifici. És probable que la decisió es prengué tot seguint el curs de la construcció concebuda, en un principi per a dos o tres balcones al costat del arc, distribuïts simètricament respectant el seu eix

central, i que un cop acabada l'obra disposessin afegir-hi aquest altre sobre l'arc d'entrada.

Casa Duran (porta)

La casa Duran, als anys cinquanta es va convertir en un problema per a la ciutat.

Tot va començar quan l'Ajuntament va voler connectar el carrer Indústria amb el Passeig de la Plaça Major. Per això calia enderrocar la casa Duran.

Primer la qüestió va quedar paralitzada, segurament per manca de pressupost; però al 1957, l'Alcalde Marcet va rebre una carta del pintor sabadellenc Antoni Vila Arrufat en contra del enderroc. Proposava la seva restauració i convertir-la en museu, auditori de música de cambra i a més proposava obrir la capella al culte.

L'Alcalde creia que l'edifici no tenia cap valor històric o arquitectònic; es lamentava, a la vegada, que Sabadell no tingués cap lloc d'interès com tants en te Terrassa, com les esglésies romàniques o el castell-cartoixa de Vallparadís.

Com a Alcalde de la Vila volia millorar el centre de la ciutat i la casa Duran era un destorb. Com a ciutadà entenia les raons dels que la volien conservar. Va optar per demanar al arquitecte municipal Sr. Gabriel Bracons dos projectes de remodelació del centre. Un conservant la casa Duran i l'altre enderrocant-la. Amb els seus corresponents pressupostos. El que comportava la conservació de la casa Duran era el més car.

Recordo que a l'esquerra de l'església dels "Padres" (a la finestra que avui pertany a una ampliació de la sucursal de la "Caixa") hi havia una pastisseria, i al seu aparador s'hi van exposar les dues maquetes.

Llavors l'Alcalde va proposar fer un referèndum ciutadà. Això va obrir una gran polèmica amb debats al auditori de la Caixa de Sabadell i articles a favor i en contra a la premsa local i la de Barcelona.

Tot i que com a Alcalde, el sr. Marcet era partidari del enderroc i que el seu perfil polític no tenia res de democràtic, va fomentar un debat democràtic a la seva Vila.

Tot es va acabar en sec quan, per disposició Ministerial, la casa va ser declarada Monumento Histórico Artístico. Sembla ser, però, que l'Alcalde va moure els fils que calien per tal d'aconseguir-ho i poder, així, escapar-se del esbarzer on ell mateix s'havia posat.

Al lateral de la casa (carrer Sant Joan) es pot veure un tros de la muralla de la ciutat.

Muralla de Sabadell

Al pati superior de la cas es pot veure el relleu “La vaca cega”.

Vaca cega, La (relleu mural)

És obra de Camil Fàbregas sobre una idea de Manolo Hugué. La idea original va ser de Manolo Hugué però finalment no la va poder realitzar. Recuperat

el dibuix per Camil Fàbregas es va convertir en un doble homenatge a Hugué i a Maragall.

Camil Fàbregas la va regalar al Ajuntament en motiu del centenari de la ciutat ; es va col·locar a la paret exterior esquerra de la casa Duran al 1980, però després d'haver sofert un munt de bretolades, el 1992 es va guardar al pati superior de la casa Duran.

El poeta Joaquim Folguera (1883-1919) volia crear una Associació d'Amics de les Arts i de les Lletres, però no s'arribà a cristal·litzar. Volia, també, erigir una font monumental dedicada a plasmar el poema de la “vaca cega” al lloc on avui hi ha la plaça del Gas. Tenia, fins i tot, un arquitecte que hi treballaria desinteressadament. Però topà amb la indiferència general en l'ambient local i ni tant sols els intel·lectuals li'n feren cabal.

La “vaca cega”, doncs, no ha tingut mai massa sort a Sabadell.

Va ser el mateix autor, Camil Fàbregas que el 1992 va demanar que es retirés d'aquell lloc.

Al carrer de Sant Joan em trobo amb la casa Taulé. La va construir Antoni Taulé i Soley entre els anys 1902 i 1904.

El seu arquitecte va ser Enric Fatjó i Torras. Ha estat durant anys seu de la Acadèmia Miralles i després la Aliance Francaise. Actualment està tancada.

Casa Taulé

És una de les cases més boniques de Sabadell. El seu arquitecte no només hi va deixar el testimoni de bon gust i finor en el sentit estètic, sinó que també

ens llegà una mostra del que fou el moviment de l'art modernista català, del qual a la ciutat hi ha alguns exemples molt bells. Ell mateix va dissenyar les reixes de forja que embelleixen la façana.

Casa Taulé (reixes)

Al carrer Illa núm. 10 hi ha la casa Buxó, construïda el 1880. Es va anar ampliant fins al 1913 i això explica que tingui una barreja d'estils.

Casa Buxó

L'arquitecte va ser Josep Renom.

Les seves reixes, una porta la data del 1853 i a l'altre hi consten les inicials de la família. De totes les reixes ornamentades de les cases pairals que queden, són les més delicades i amb un disseny més intel·ligent.

Casa Buxó (reixes)

Al carrer Indústria hi ha el col·legi Sagrada Família. Edifici modernista construït entre el 1890 i el 1909 per l'arquitecte Gabriel Borrell i Cardona.

Col·legi Sagrada Família

L'origen del col·legi (ja ho he explicat abans) es troba al carrer Sant Antoni núm. 10 que es va inaugurar l'any 1890. L'escola s'anava fent petita i es va traslladar al lloc on és ara. Però també va quedar petita i van voler-hi aixecar un nou pis, però la manca de solidesa de la planta va obligar a enderrocar-la i construir el nou edifici, que es va inaugurar el 1909.

Col·legi Sagrada Família (porta)

La porta té un disseny molt senzill, però alhora una concepció veritablement avantguardista. És evident que el projectista va modificar essencialment el concepte de disseny, fonamental dels seus orígens en motius florals, més o menys estilitzats, per convertir-los en un conjunt geomètricament abstracte. És una llàstima que un conjunt tant deliciós només formi part de la meitat superior de la porta, mentre que la resta, fins a terra, és només una planxa. Possiblement amb la intenció de defensar millor la intimitat d'aquell indret.

Just davant hi ha el despatx Lluch, obra de l'arquitecte Juli Batllell, de l'any 1909. El jardí posterior al despatx connectava amb la vivenda del propietari al carrer Tres Creus núm. 13 que avui ha desaparegut.

És un edifici d'estil modernista. En destaca la façana amb unes arcades, les columnes de les quals estan decorades amb unes grans roses de pedra.

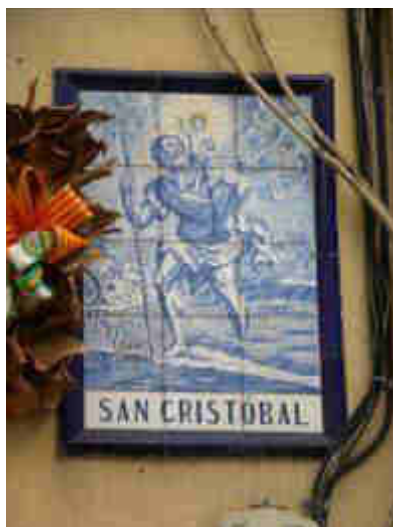
També són remarcables les finestres de la planta baixa, arquivades, amb ampit còncav i decorat amb trencadís ceràmic.

Actualment és la seu del Servei d'Atenció Ciutadana de l'Ajuntament de Sabadell.

Despatx Lluch

Al carrer Sant Cristòfol, entre Indústria i Tres Creus i ha una imatge de Sant Cristòfol.

Sant Cristòfol (ceràmica)

I al carrer Sant Llorenç, quasi cantonada a Indústria hi ha la imatge de Sant Llorenç

Sant Llorenç (Ceràmica)

Me'n vaig cap el carrer Creueta núm. 97. Aquí hi ha la casa Brujas.

Casa Brujas

És un magnífic edifici que pertany a una de les famílies del ram tèxtil més important. Disposa d'un gran pati al costat del edifici de plata baixa i pis. El cancell està decorat amb un arrambador d'inspiració àrab. La primera obra, l'any 1888 la va signar l'arquitecte M. Pascual. L'any 1896, Juli Batllellé va dirigir una ampliació i l'any 1912 es van fer unes reformes a les ordres de Gabriel Borrell.

Avui dia està en plenes obres de restauració.

Anant cap al passeig de la Plaça Major, a mà esquerra hi ha l'edifici que van construir les Germanes Escolàpies per ampliar el seu Col·legi del carrer Sant Josep per la part del darrera. A la façana s'hi pot veure un relleu obra del escultor Andrés Gallego.

Relleu (col·legi Escolàpies)

Hi podem veure a la fundadora de la Congregació, Sor Paula Montalt, filla d'Arenys de Mar, ensenyant a fer puntes de coixí.

Al núm. 26 del mateix carrer podem veure el que queda del Vapor Turull.

Vapor Turull

L'any 1849, Pere Turull i Sallent pren la iniciativa per construir un vapor per llogar-ne la força i l'espai. Els Turull només ocupaven les dues setenes parts de l'espai. La resta estava arrendada a nou fabricants més.

Es coneixia popularment com a Cal Lau, Cal Sardà o per vapor sabadellès. El va començar a construir el mestre d'obres Rafael Estany a les ordres de l'arquitecte Lluís Homs i Moncusí i el mestre d'obres Josep Lacueva i Sanfeliu el va reformar el 1865.

Ara una bona part de la fàbrica està enderrocada i és un aparcament.

Arribo al dissortat Passeig de la Plaça Major on potser el edifici més antic sigui el que avui porta el núm. 47-49.

No n'he trobat la dada de construcció però el 1895 consta com a propietari Delfin Artós Mornau.

El 8 de novembre, segons escriptura del notari Jesús Led, va comprar l'edifici Joan Figueras Ayats.

Cal tenir en compte que, en aquella època la numeració de les cases del Passeig era diferent i la finca consta amb el núm. 9

L'any 1925, amb plànols de l'arquitecte Antoni Darder es va demanar permís d'obres per aixecar el tercer pis i construir la tribuna. L'arquitecte Darder no te cap més projecte signat a Sabadell i ni en els plànols ni en la sol·licitud de llicència d'obres hi consta el segon cognom.

Casa Figueras

Es podria tractar de Antoni Dauder i Marsà autor del pavelló d'Espanya a la Fira de Barcelona del 1929. També havia signat la urbanització de la plaça de Catalunya. Era professor de la Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona i Arquitecte municipal de Puig-reig.

Es feia difícil pensar que un arquitecte tan important vingués a Sabadell a signar un projecte tan menor.

Per a confirmar-ho vaig anar al Ajuntament de Puig-reig. Allà em van atendre molt amablement i vaig poder acarar les signatures i vaig poder comprovar que es tractava de Antoni Darder i Marsà .

Pujo Via Massagué amunt on hi ha l'església de la Puríssima Concepció.

La Parròquia de Santa Maria de la Puríssima Concepció s'erigeix canònicament com a tal el 27 de juny del 1867, instal·lant-se provisionalment a la capella de la Casa de la Caritat, ubicada al lloc on avui hi ha la plaça Marçet.

Església Puríssima Concepció

Un any més tard de la canonització, el Bisbe de Barcelona, traspassà el tresor de la antiga parròquia de Sant Pau de Riusec a la nova parròquia.

Es va començar a construir el 1879 a les ordres de Lluí Pascual Tintorer i es va beneir el 31 de juliol de 1885. El campanar és del 1893.

El 1936 es va cremar i les obres de reconstrucció van acabar el 1943.

Just davant de la porta hi ha el padró martirial en memòria de mossèn Pere Rodamilans, eclesiàstic, compositor i organista. Va ser monjo de Montserrat i organista de la parròquia.

L'any 1936, durant la guerra civil, va haver de fugir de Montserrat. Primer va provar d'anar a Barcelona, però allà no hi va trobar aixopluc i va venir a Sabadell.

Padró martirial. (Pere Rodamilans)

Al encreuament del carrer de Gràcia amb Pare Sallarés, uns milicians el van reconèixer i se'l van endur als afores de la ciutat. Passant la Riereta on hi havia la fàbrica coneguda com a Cal Jepó (avui dia Col·legi Catalunya), el van afusellar. Allà mateix (després de la guerra, es clar) s'hi va col·locar un monòlit. Més tard va ser traslladat a la porta de l'església de la Puríssima on ell hi havia estat organista.

A la paret contrària hi ha un mosaic que representa la Puríssima Concepció.

Ceràmica. Església de la Puríssima.

Trobar informació sobre aquest mural no creia que tingués massa dificultat, però ha estat més complicat del que em pensava.

En principi al Arxiu Històric no en tenien cap referència. Vaig anar al arxiu de la Parròquia i , al primer dia, només en van dir que segurament s'havia inaugurat l'any 1959 però tampoc ho sabien al cert. Vàrem quedar que hi tornés a la setmana vinent. Mentrestant vaig tornar al Arxiu Històric i vaig consultar els diaris Sabadell dels any 1958-59 i 60 i els fulls parroquials d'aquests anys. No n'hi ha cap referència.

Vaig demanar ajuda al Sr. Salvador Fité que em va reconèixer que era tot un misteri però que ja ho investigaria. Al mateix dia em va enviar un Email amb un text que havia trobat a la revista Alba nùm. 119 del gener de 1960 on hi diu : *“(en la fiesta de la Purísima) tambien se inauguró la restauracion de toda la fachada de la Via Massagué que ha merecido los más vivos plácemes de todos, constituyendo, la bella plazuela de entrada a la iglesia, un oasis de paz presidido por la Virgen Inmaculada en el mosaico que adorna una pared lateral de la misma”*. Per tant, va ser col·locat el 8 de desembre de 1959. Però qui en va ser l'autor ?.

Segons un estudi fet per el Sr. Miquel Zambudio, que està a punt de publicar un llibre sobre la història de la Parròquia, el dibuix podria estar inspirat en un dibuix de la Immaculada realitzat per l'artista local Ricard Marlet amb motiu de la proclamació del dogma de la Immaculada Concepció de la Verge Maria realitzat durant l'any 1954. La conclusió (no deixa de ser una teoria) és que un paleta es va inspirar en aquest dibuix de Ricard Marlet per a fer el mosaic.

A més,ni al Ajuntament ni a la Parròquia no hi cap constància de cap factura. No s'ha pogut esbrinar qui va fer el mosaic ni qui el va pagar.

El setembre del 2018 rebo un mail d'en Francesc Ventura on em reenvia un informe del arqueòleg Sr. Albert Roig que diu :” *en una tesina doctoral de*

Marta Saliné, sobre Lluís Bru . diu que Lluís Bru va morir el 1952, però la família va continuar treballant uns anys més. Els dissenys que feien en aquest taller es realitzaven a l'obrador de Pujol i Bausis d'Esplugues de Llobregat". El sr. Roig està investigant aquests dissenys i , tot i que encara no es pot afirmar, és possible que aquest sigui l'origen del mosaic.

A la cantonada del carrer Mare de Déu de les Neus amb la Via Massagué hi ha, a la paret lateral del edifici de Correos, una placa commemorant el Dia de Europa del 1.990.

Dia de Europa (placa)

Aquest era el lloc d'un antic portal d'entrada a la Vila.

Al mateix carrer de les Neus, als números 19 i 21 hi ha una fornícula amb la imatge de la Mare de Déu de les Neus.

Mare de Déu de les Neus (fornícula)

La tradició diu que la imatge fou trobada sota uns esbarzers en un marge del reguerot d'en Salt, actual Ronda Zamenhof.

Segons Montllor i Pujalt fou instal·lada al portal d'Europa que l'any 1.651 era anomenat d'en Salt. En la actualitat està situada en una fornícula allà on hi havia hagut l'antiga casa de Can Salt.

Cal dir, però, que aquesta no és la imatge original, que els propietaris guarden a recer de robatoris i bretolades. El bisbe de Barcelona dels anys 1716-1720, Diego de Astorga y Céspedes, fill de Gibraltar on hi havia una església amb la imatge de Nuestra Señora de Europa, va visitar la ciutat l'any 1717 i en veure la imatge sobre el portal de la muralla anomenat "de Europa", li va posar el nom de Beata Maria de Europa.

El 14 d'abril de 1931, amb el canvi de règim polític del país (de monàrquic a republicà), a les cinc de la tarda, uns incontrolats es van enfil·lar fins a la imatge de la Mare de Déu i la van tirar a terra, trencant-la completament. Després van continuar fent el mateix amb les imatges de la Mare de Déu del Carme i de Sant Jaume.

El diari de Sabadell del 6 d'agost de 1923 recordava aquests fets dient : *"De totes les imatges que foren profanades, la única que tenia un culte popular vivent i des de temps immemorial, era la Mare de Déu de les Neus"*.

Els artistes Lluís Duran, escultor i Juli Bertolín, repujador que li feu una bonica corona, la van restaurar. Va tardar vuit anys a poder ser tornada al seu lloc.

El diumenge 3 d'agost de 1941, a la església de la Puríssima Concepció fou beneïda la imatge restaurada i portada a coll amb un tabernacle per noies i amb assistència del alcalde Josep Maria Marcet es va traslladar al seu emplaçament. A més es va posar a aquell carrer el nom de Mare de Déu de les Neus en substitució del de Viladot que era com es deia fins a aquell dia.

Entre els carrers Sant Francesc, Via Massagué i Mare de Deu de les Neus hi ha l'edifici de Correus que actualment està tancat.

La primera oficina de Sabadell va ser a la Rambla cantonada al carrer Jardí (1860-1867) fins llavors el servei de Correus es feia al edifici del Ajuntament al carrer de Gràcia.

Del 1869 al 1873 va ser a la Rambla números 237-239 i d'allà va tornar, fins el 1904 al carrer de Gràcia.

Del 1904 fins al 1924 va ser al carrer Sant Cugat cantonada Sant Feliu.

Del 1925 fins al 1953 al carrer Victor Balaguer (avui Del Sol) Al solar on avui hi ha l'edifici hi havia la casa dita dels Viladots. Però a principis del segle XX era un solar abandonat que als anys vint servia per apilar-hi la sorra i la grava que s'utilitzava per arreglar el carrer. Després s'hi va instal·lar la parada de la xurreria "La Floresta".

.

Edifici de Correus

Durant la guerra civil s'hi va construir un refugi que no va ser mai utilitzat. El 25 de novembre de 1944, l'Ajuntament cedia al Estat el solar de la Via Massagué que en aquells moments eren uns jardinets dedicats al pintor Francesc Gimeno per a construir l'edifici de Correus i també es compromet a pagar el 15% de les despeses de realització.

El 21 de març de 1945 es signa materialment la cessió del solar.

El 8 de desembre de 1945 el Boletín Oficial del Estado publica el decret del Ministerio de la Gobernación autoritzant la cessió del solar.

El 1947 surt l'anunci de subhasta per a la construcció del edifici.

El 1948 torna a sortir al B.O.E una segona subhasta per un import de 2.532.066'72 PTA.

La subhasta va ser adjudicada a Don Lorenzo Roviras Codina. L'arquitecte va ser Don Roberto Om Garcia.

A l'edifici hi havia dos habitatges. Un per al cap de Correus i l'altre per al cap de telecomunicacions.

Les obres van començar el 1949 i es van inaugurar el 28 de febrer de 1955.

El 25 de març de 1981, l'Ajuntament va oferir al Ministerio un terreny de 4.390 m2 entre el carrer Boccaccio, Sant Ferran i Rambla Iberia i el 24 de setembre del 1982 l'Estat va acceptar la donació per a construir el nou edifici de Correus i poder tancar el de la Via Massagué.

Perquè el centre de la ciutat no es quedés sense servei, el 24 de maig de 2008 es va llogar un local al carrer Industria que es va inaugurar el 24 d'octubre de 2009 i que avui dia encara està funcionant.

A la cantonada del carrer Sant Honorat hi ha la farmàcia Blanchart. El 15 de maig de 1923 Claudio Ventura va sol·licitar permís d'obres per a construir l'edifici amb plànols de l'arquitecte Joaquim Manich Comerma. L'any 1924 el propietari era Modest Figuerol que el 26 de juny de 1924 va demanar llicència per a construir la tribuna amb plànols de l'arquitecte Carlos

Martinez Sanchez . En els documents de l'època consta l'adreça de Carretera de Prats Km 1.

El 1930 encara n'era propietari el sr. Modest Figuerol perquè va demanar permís per poder ampliar el desguàs de la finca i la construcció d'una fosa sèptica al pati amb plànols signats per l'arquitecte J. de M. Ferrés i Puig.

Però el primer propietari documentat va ser Joan Vila Martell que la va comprar l'any 1894. Això porta a pensar que abans ja hi havia una farmàcia però no n'hi ha documentació.

A la façana del carrer Sant Honorat hi ha un esgrafiats del que no es coneix l'autor. L'actual propietari, el sr. Blanchart diu que ja hi era quan ell va comprar la casa hi ell el va fer restaurar.

Hi ha una fotografia d'autor desconegut on es poden veure les obres de l'edifici de Correos a l'any 1949 i ja hi al esgrafiat.

Esgrafiats. Farmàcia Figuerol

Al carrer Convent, cantonada Sant Francesc, hi ha la casa pairal de la família Trullàs-Barderí, construïda el 1.915 a les ordres del arquitecte L. Coratgé.

Casa Trullàs-Barderí

Hi destaquen un conjunt de reixes modernistes d'una bellesa excepcional.

Casa Trullàs-Barderi (reixes)

Son reixes de finestra i una de tancament de la tapia amb el mateix estil, disseny i execució.

Via Massagué amunt em trobo amb la plaça Marçet. Antigament en aquest terreny hi havia la Casa de Caritat. Avui és un jardí amb parc infantil i un monòlit en memòria de l'alcalde Marçet, obra del escultor Camil Fàbregas, del 1974. L'any 2018 va ser retirada.

Marcet i Coll, Josep Maria (monument)

Josep Maria Marçet i Coll (1901-1963) va ser regidor de la ciutat el 1921 i Diputat Provincial de la Diputació de Barcelona. Al començar la guerra civil va passar al exèrcit franquista on hi va assolir el grau de tinent.

L'any 1940 va ser nomenat alcalde de Sabadell. Càrrec que va exercir fins al 1960. Va ser també president del Gremi de Fabricants.

L'alcalde Marcet va ser un personatge peculiar. Havia estat "combatiente" a l'exèrcit de Franco. Va entrar a la ciutat amb els vencedors i va ser nomenat alcalde a dit.

Però ell, que se sentia espanyol de cap a peus, proclamava la seva catalanitat i el seu amor per la ciutat.

Va governar Sabadell d'una manera original. Ell mateix es vantava de les seves "alcaldades".

A part del tractament que va donar al problema de la casa Duran (ja explicat anteriorment), explicaré dos casos que expliquen la seva particular manera de governar.

Van trobar al magatzem del Ajuntament, amagat, un gran canó de 10'5 mm.. Lògicament calia informar-ne al Ministeri i que ells se'n fessin càrrec. Però ell el va fer desmuntar i el va vendre com a ferralla. Amb els diners que en va ingressar, es va poder comprar una màquina piconadora per a poder aplanar els carrers de la ciutat que en la seva majoria estaven sense asfaltar.

Un dia, un fabricant li va demanar ajuda perquè patia constants robatoris de material a la seva fàbrica. Va ordenar a la policia que investigués el cas i es van detenir els lladres i al comprador del material.

El jutge va posar a la presó als lladres però va deixar en llibertat al comprador.

L'alcalde es va prendre la justícia per la seva mà. Va engarjolar-lo i no el va deixar anar fins que no es va comprometre a pagar el import del pressupost de posar calefacció al edifici de les Germanes Tereses del carrer del Sol.

La desaparició de la Casa de la Caritat va fer que l'ajuntament disposés d'un gran terreny al bell mig de la ciutat. I se'l va vendre a la Caixa de Pensions per a fer-hi un bloc de gratacels.

Però un grup de dones de la Agrupación de Damas de Hogar, format per Rosa Argemí d'Argelaguet, Emília Barbany de Sala, Augusta Couturier de Casals, Esperança García de Lienard, Maria Teresa Gavarró d'Izard, Anna Mauri de Brunet, Rosa Maria Vila de Monràs, Andrea Felisa Pascual de Querol, Maria Teresa Relat d'Argemí i Dolça Surià de Balart, van pensar que el solar havia de ser per a la ciutat i amb més voluntat que possibilitats es van començar a moure. I encapçalades per Maria Teresa Gavarró, van aconseguir modificar el que ja era un fet.

Gràcies a totes elles, avui podem gaudir de la plaça.

L'Ajuntament de Sabadell va haver de tornar a la Caixa de Pensions, els diners que aquesta li havia avançat. Ho va fer mitjançant l'empresa municipal Vimusa que el 1983 encara estava pagant el deute.

A la mateixa plaça hi ha el monument a la sardana. Es va inaugurar el 22 de maig del 2009, i és obra de Pepita Brossa.

La primera idea de fer un monument a la sardana (ho explica el Sr. Lluís Subirana) va ser el 1972 amb motiu de la preparació dels actes commemoratius del 25é Aniversari de Sabadell Sardanista.

Es volia col·locar a la Plaça Catalunya, que en aquells temps s'estava urbanitzant.

Es va encarregar el monument al escultor Camil Fàbregas. Havia de ser d'alumini i inaugurar-lo el Dia Universal de la Sardana de l'any 1972.

La pedra que havia de servir de base, havia de ser de la muntanya de Montserrat; amb el permís del pare abat, una pedra de 50 Kg. va ser portada a coll per voluntaris que van caminar dia i nit fins arribar a Sabadell el 19 de març del 1972.

Sardana, A la (monument)

Amb gran expectació, càmeres de televisió, colles sardanistes locals i autoritats presidides per l'alcalde Josep Burrull, el pare Josep Vidal, va procedir a la benedicció de la pedra que va ser soterrada acompanyada d'un exemplar del Diario de Sabadell amb el tradicional ritual, enlairada de coloms i audició de sardanes. Una festa, vaja.

Però tot es va desinflar quan la Companyia d'Aigües de Sabadell va proposar a l'Ajuntament, fer-li la donació d'una font lluminosa. A més, Camil Fàbregas va renunciar a fer el monument i tot i que es va recórrer al escultor Adolf Salanguera i aquest acceptà, la manca de concreció de l'Ajuntament a qui se li ofería una font lluminosa de franc, el projecte va fracassar.

Quan van fer la urbanització de la Plaça de Catalunya i de l'Eix Macià, es va fer un intent de recuperar la pedra. Però davant la decepció de tothom, la pedra no va aparèixer.

Al centre de la plaça Granados hi ha una font. És difícil trobar-ne informació. Segons el Museu d'Història no és prou antiga per a prendre-la en consideració. Consultada la Companyia d'Aigües de Sabadell no m'han sabut donar més informació que una fotografia antiga.

Al final he anat al Arxiu Històric de Sabadell, que, amb la seva eficiència i voluntat de resoldre problemes, van poder trobar la instància que el 13 de març del 1918, Antoni Cusidó i tres signatures més, van fer a l'Ajuntament de la ciutat, demanant la instal·lació d'una font a la plaça Granados que, *“ademés de complir una necessitat de caràcter urbà en aquella barriada, donaria, en aquell tant concorregut paratge, una nota estètica i de color, ben rebuda per tots els ciutadans que transiten per la esmentada plaça”*. Sic. A la mateixa instància parlen del pressupost de 1.800 pta. que tenen de la constructora Josep Campeny de Barcelona i demanen que el pedestal sigui construït per les brigades municipals sota la direcció del arquitecte municipal Sr. Josep Renom i Costa.

Font de la plaça Granados

Al mateix document hi consta l'aprovació per part del Ajuntament, el 26 de març del 1918.

I això és tot. No he pogut saber en quina data es va instal·lar.

Anant per la Ronda Zamenhof hi ha la escultura dedicada al sastre, obra d'Adolf Salanguera del 1983.

Sastre, Al (monument)

El promotor d'aquesta iniciativa fou el prestigiós sastre i renovador de la moda masculina de la nostra ciutat, Ignasi Ribas i Pujades.

Més enllà hi ha el monument que la Escola Illa van fer en honor de Lejzer Ludwik Zamenhof, creador de l'Esperanto.

Zamenhof (monument)

L'Esperanto es va introduir a Sabadell a començament del segle XX. El primer professor va ser Marc Lloró.

L'any 1906, Domènech Sardà i Simó creà el primer grup esperantista que donà lloc a la fundació de la Federació Catalana.

El 1912 s'inaugurà un carrer dedicat al gran filòleg polonès, convertint-se Sabadell en la primera ciutat d'Espanya on se li dedicava un carrer.

Després de la guerra civil va canviar el nom per Alcázar de Toledo. Tot i això, l'any 1959 va poder tenir altra vegada un carrer. El que avui és el carrer Colom.

No va ser fins a la arribada de la democràcia que se li va tornar a donar el nom al carrer que ja havia tingut i que roman actualment.

Al final del carrer i fent xamfrà amb la plaça de Catalunya hi ha les oficines del Banc de Sabadell construït a les ordres del arquitecte Gabriel Bracons Singlà.

El banc s'havia fet gran i les oficines de la plaça Sant Roc eren ja insuficients per a fer-hi cabre tots els serveis i per això es va construir aquest nou edifici, que amb el temps també ha quedat petit i el Banc ha hagut de construir nous serveis centrals fora de la ciutat.

Banc de Sabadell (Pl. Catalunya)

Darrere l'edifici, al costat del aparcament, en uns jardins d'accés públic, hi ha un mural, obra del ceramista Benet Ferrer, que es va inaugurar el 29 de març de 1996.

Mural (Benet Ferrer)

Davant la façana del Banc hi ha la escultura “Catalunya” obra de Josep Maria Subirats datada el 1958.

Catalunya (monument)

Passo per la plaça dels Dolors. En el triangle entre la carretera de Terrassa i els carrers Margenat i Joaquin Costa hi ha una placeta amb un edicle dedicat a la Mare de Déu dels Dolors. El dia 9 de juliol del 1944 es va inaugurar la placeta i l'edicle amb gran solemnitat. La imatge va ser transportada des de la parròquia de la Puríssima Concepció a ressò de campanes amb una comitiva presidida per l'alcalde Marcet amb el Consistori en ple i seguits per la Banda Municipal.

Edicle (Mare de Déu dels Dolors)

Al carrer Margenat 42-52 hi ha la fàbrica Llagostera i Sampere, construïda el 1907. Era una fàbrica de llanes regenerades.

Fàbrica Llagostera i Sampere

La seva xemeneia te 23'30 m.. Al any 1977 hi va caure un llamp i el coronament va caure. A més va quedar esquerdada i és per això que l'Ajuntament va obligar a posar-hi aquests anellats de ferro.

CINQUÈ DIA (Can Pagès .-Torrent de Colobrers .-Togores .-Jonqueres)

Avui agafo el cotxe i vaig fins a la masia de Can Pagès .

Can Pagès (masia)

Can Pagès està edificada en un replà del torrent de la Tosca. L'edifici no ofereix cap tret remarcable. L'edifici actual es va construir el 1870.

Antigament era conegut com a Mas Gras i està documentat l'any 1350.

Des del 1592 fins al 1649 pertanyia a les rendes del Monestir de Sant Llorenç de Munt.

Un avantpassat de Can Pagès va establir una masia taverna a rampeu del camí de carro que anava de Sabadell a Castellar del Vallès. A la taverna hi paraven les tartanes i hi feien “pa i trago” abans d'investir el camí de pujada en ambdós sentits que començaven al mateix peu de la casa.

Can Pagès s'abasta d'aigua que surt d'una profunda mina nomenada Font de Can Pagès, que abans rajava darrera la casa i actualment ho fa just davant de la façana. Una part de l'aigua d'aquesta mina va a un petit viver de truites de riu que proveeixen la cuina del restaurant que hi ha hagut fins fa poc,

Aquí deixo el cotxe i me'n vaig caminant cap el Torrent de Colobrers, també conegut com el de la Tosca o de Can Pagès.

És un dels espais més bonics del rodal. Neix a la Serra del Vent de Castellar del Vallès i, travessant el Pla de la Bruguera, entra a Sabadell i el seu rierol desguassa al riu Ripoll, prop del pont de Castellar.

Els destinataris d'aquesta aigua són els mateixos que ja se la repartien el 1856. Els Pagès, els Garriga, els Moragues i els Barata.

Torrent de Colobriers

L' indret és espectacular degut a la exuberància d'espècies vegetals. És una passejada molt agradable que avui faig sol, però que es pot fer en família. Més d'una vegada l'he fet amb els meus nets.

Torrent de Colobriers (2)

L'any 1991, el torrent va patir un vessament de fuel que va estar a punt de desestabilitzar la biodiversitat del indret. Va tardar deu anys a netejar-se definitivament.

Torrent de Colobriers (3)

Precisament l'any 1991, el departament de Promoció Econòmica de l'Ajuntament de Sabadell, va crear l'Escola Tallers del Medi Ambient, La Salut i els joves que hi van treballar es van dedicar a netejar i arranjar el

torrent. Van construir unes passeres rústiques de fusta que realcen l'encant del lloc.

En ple torrent hi ha la font de la Tosca.

Recordo que, de petit, havia anat més d'una vegada a berenar-hi amb els companys de l'escola.

Font de la Tosca

Quan s'acaba el passeig pel torrent hi ha una pista forestal que va cap a un camp de vols ultralleugers i més enllà a la ermita de Togores.

Torno enrere i torno a agafar el cotxe i vaig en direcció a Castellar del Vallès.

Poc més amunt hi ha la entrada a un camí que mena a Togores.

Deixo el cotxe prop de la carretera i faig el camí a peu.

El primer que trobo és la torre Turull, construïda el segle XIX i reformada el XX.

Era propietat de la família Turull, la més rica de Sabadell, que era propietària del que avui és el Pla de la Bruguera que era tot conreat.

Durant la guerra civil, la torre Turull va hostatjar tècnics soviètics adscrits al Servicio Aeronáutico de Fábricas, el conegut popularment com a SAF-16.

Torre Turull

Aquest és un camí que no he fet mai i no tinc gaire clar si Togores és gaire lluny. No ho puc preguntar a ningú perquè des de que he deixat el cotxe no he trobat ni una ànima. Faig el camí tot sol. Només un Jeep de forestals passa corrent en direcció contrària a la que jo vaig.

No coneixia el lloc, però és molt bonic. El camí travessa un bosc espès de pins.

Arribo a can Moragues. Als voltants s'hi ha trobat restes romàniques com un petit forn de calç.

Formava part de les rendes de Santa Cecília de Montserrat.

L'any 1450 va se venuda pel darrer hereu dels Vilanova, a Bartomeu Sallent i Llobet, propietari del mas Bellver de Jonqueres qui la donà a la filla, Coloma, casada l'any 1475 amb Bartomeu Moragues i Riera, jove cabaler de Palau Solità, fill del mas Moragues, actualment ca n'Aiguader.

Jacint Moragues, l'últim propietari de la finca, la va vendre, el 21-8-1864, a Isidre Pons i Roure.

La heretat era extensíssima i estava entre els termes de Sant Vicens de Jonqueres, Sant Julià d'Altura i Castellar del Vallès.

L'últim propietari de Can Moragues va ser un Rosés de Barcelona, família directa dels Turull.

Durant anys el camp davant de la masia, va ser una pista per a vols de ultralleugers. Però avui, tot i que hi ha els hangars, sembla que està abandonat.

Can Moragues

Arribo a can Vilar. A principis del segle XVI, Bartomeu Vilar, cabaler de la casa del Mas Vilar de Sentmenat i la seva dona Gabriela, habitaven a la casa de Togores Sobiranes. Aquest va ser el matrimoni iniciador de la nissaga Vilar de Jonqueres que es va extingir l'any 1867 amb la mort de la darrera pubilla, Maria Vilar i Cortés.

Can Vilar

Els Vilar exerciren, en diferents ocasions, el càrrec de regidors de la part forana de Sant Pere de Terrassa. Les extenses vinyes de can Vilar van sofrir la plaga de la fil·loxera a les darreries del segle XIX i al seu lloc s'hi van plantar pins.

En un document del 1857, la reina parlava de la qualitat excel·lent dels vins de la hisenda.

Torre del Canonge

Em trobo amb les runes de La Torre del Canonge. Era propietat de la família Togores, membres de la petita noblesa. La finca era coneguda com a Togores jussanes per a distingir-la de les Togores sobiranes que hi ha prop d'aquí.

A mitjan segle XIV aquesta família era una de les anomenades Tres Senyors de Sabadell.

El 1679 va passar a mans de Josep Maria Reart i de Copons, militar i músic autor del Himne de Riego.

Després va passar a mans de Francesc Barata i Montanyà, canonge de Barcelona que va néixer a La Barata de Matadepera l'any 1667, el qual li va donar nom actual a la finca.

L'any 1745, a l'altra banda del camí, es va edificar una capella dedicada al Sant Crist i a la Mare de Deu dels Dolors.

Capella de la Torre del Canonge

Sense cap interès arquitectònic va ser destruïda el 1936 i encara que va ser reconstruïda, actualment està en runes com La Torre del Canonge.

El nom de Togores ve de la paraula llatina “tuguris” que eren cabanes que servien de resguard als guardians dels boscos, selves i dependències de les “vilae”, les grans explotacions dels pagesos.

La data documental més antiga és del l'any 986 i pertany al Cartulari de Sant Cugat del Vallès on s'hi esmenten unes “ vineas in locum que dictus Tegoras”.

A dins hi havia un retaule d'estil Renaixement que va ser cremat el 1936. Constava de tres parts amb Sant Nin i Sant Non i la Mare de Deu de Togores, el martiri de Sant Sebastià en un frontis i amb tres advocacions a la base entre les quals, en el retaule central, la dels Dolors.

Ermita de Togores

La ermita de Togores és d'origen medieval. Entre els segles IX i XII Can Pagès hi estava annexionat. El segle XIV depenia des monjos de Sant Llorenç.

Era estatge de monges i l' indret era anomenat Togores Sobiranes. Fa més de cinquanta anys hi vaig venir a un aplec, però des de La Salut. No hi havia tornat més. És una passejada molt recomanable. Si continues el camí aniria a sortir al pont de la Salut.

Abans d'anar cap a on tinc el cotxe vaig fins el pont de Castellar. A la banda esquerra hi ha el molí d'en Mornau que era conegut com el molí que té tantes finestres com dies té l'any. Les finestres eren per deixar passar l'aire i assecar el paper que s'hi fabricaven.

El 1698, el barceloní Manuel Ferrer i Sitges va adquirir per 300 lliures en subhasta pública, la peça de terra on hi havia les restes d'un molí anomenat "*la casa de la farga*" o "*les terres del coix polvorer*" que havia estat una fàbrica de claus.

L'any 1702, el mateix Manuel Ferrer va obtenir del " Real Patrimonio" la concessió de les aigües que sortien del molí d'en Cellent, per portar-les al molí de la Farga (actual molí d'en Mornau). Sembla que les primeres activitats del molí eren més aviat agrícoles.

Molí d'en Mornau

Es va construir el 1.783 a les ordres d'Antoni Amat i Palau, germà del arquebisbe Amat. El nom de Mornau li ve donat pel gendre d'Antoni Amat que es deia Francesc Mornau Prats. En principi era un molí fariner, però el 1.835 va canviar d'usos i començà a treballar a la indústria de la llana. També s'hi fabricaven llibrets de paper de fumar, molt populars.

Aquest no va ser el primer molí paperer a la contrada. El primer va ser A Sant Vicenç de Jonqueres l'any 1.158, tot i que per aquell temps pertanyia a Sant Pere de Terrassa.

Després va venir el de les Tres Creus (1747), el d'en Fontanet (1753) i el d'en Galí (1747).

Molí d'en Galí

Del molí d'en Galí només en queda la runa de la seva xemeneia.

El 1687 es troba documentat amb el nom de molí d'en Cellent, però el 1763, el pare de Terrassa, Ignasi Galí, junt amb el seu germà Francesc, després d'haver llogat el molí d'en Font, es va quedar amb el molí d'en Cellent que a partir de llavors passà a dir-se, Molí d'en Galí.

El paper fou produït a la Xina l'any 105 d.C.. El seu secret, però, es va mantenir força temps limitat als xinesos ja que fins al 751 no se'n produïa a Samarcanda, el 754 a Bagdad, el 1.056 a Xàtiva, el 1113 al riu Besòs, el 1.159 a La Riba, el 1193 a Santa Maria del Camí (Copons), i el 1238 a Capellades on avui hi ha el Museu Molí Paperer amb un valuós fons documental i on encara s'hi fabrica paper de manera artesanal.

Agafó el cotxe i abans d'arribar a la ciutat, m'aturo a Sant Vicenç de Jonqueres, d'estil romànic. És un conjunt d'església, rectoria i cementiri. Va ser fundat per monges de la orde de Sant Benet el 1214. Dinou anys més tard va passar a dependre de l'orde de la Fe i de la Pau que s'havia creat al migdia francès i que va durar molt poc. El 1269 el monestir es va sotmetre a l'orde de Santiago. Té elements romànics, gòtics renaixentistes i barrocs. Això vol dir que es va anar construint i ampliant en diferents etapes.

*Sant Vicenç de Jonqueres**Sant Vicenç de Jonqueres (2)*

El terme de Jonqueres existeix des del 923 (segons un document del 1031). El 987 apareix al Cartulari de Sant Cugat i al 1050 en una donació al monestir de Sant Llorenç.

El monestir pertanyia a la ordre de Sant Benet i era el refugi de les esposes dels cavallers que anaven a Terra Santa.

El 1017 ja apareix com a parròquia. L'any 1214 s'hi fundà un monestir de les monges Benetes amb el nom de Santa Maria de Jonqueres. La primera mare abadessa va ser Maria de Terrassa .

Després de passar per varies mans, l'any 1562 es produeix la divisió d'aquesta parròquia i d'altres del terme de Terrassa. Però no és fins el 1800

que aquesta separació és total. En aquell moment aconseguiren batlle propi i independència de Terrassa.

Al final del segle XVIII es comença a formar un nucli de població separat de la parròquia (Creu Alta). L'augment progressiu d'aquell nucli fou motiu suficient perquè els seus habitants demanessin el trasllat de la parròquia. Aquest canvi s'aconseguiria provisionalment l'any 1882 i definitivament l'any 1889.

Per altra banda, la vila de Sabadell tenia un gran interès per annexionar-se aquest terme. L'any 1852 s'aconseguí la primera annexió (part de la actual Ronda Zamenhof i la Ronda Ponent). La resta del territori no es va aconseguir fins el 1904.

L'any 1992 la ermita es va restaurar. L'antiga església es va cedir al Servei General d'Informació de Muntanya. La rectoria a uns masovers i la planta baixa a un taller artesanal.

Entre la ermita i la carretera hi ha el que queda del molí d'en Font. És el més antic del Ripoll, datat al 973.

Formava part de les rendes del monestir de Sant Llorenç de Munt i figurava en les dades del diplomatarí d'aquest monestir el 973.

L'any 1571 tenia el nom de Molí d'en Fossar.

L'any 1733, Antoni Font, pagès de Sabadell, va arrendar el molí que era bataner i disposava de dues rodes per batanar draps.

Ja el 1902 disposava de dos sistemes per a produir energia, la hidràulica i la de vapor.

Molí d'en Font

La seva xemeneia, tot i ser molt baixeta, està en més bones condicions que la resta del molí.

Xemeneia Molí d'en Font

Actualment està molt malmès però està prevista la seva restauració.

Sortint de Sabadell en direcció a Castellar hi ha la fàbrica de La Llanera, construïda el 1917. La seva xemeneia té 33'92 m. i és obra del enginyer Juan Flores Posada i del arquitecte Emile Mouris.

La va construir la Asociación de Ganaderos del Reino per proveir directament les fàbriques de Sabadell i Terrassa. Treballava amb la llana dels seus associats ramaders. La triava, rentava i la venia. Entre els seus accionistes principals de La Lanera S.A. hi havia el Rei Alfons de Borbó, la Asociación de Ganaderos, S.A. Marcet i Joan Saus (propietari de Can Oriach que n'havia cedit els terrenys. L'empresa va tancar a la dècada dels 60.

Xemeneia La Lanera

Sota La Llanera hi ha la xemeneia de la fàbrica Casanovas Argelaguet. Té 34'87 m. i és de l'any 1947. El seu arquitecte va ser Camilo Doria Puig-Oriol. La fàbrica en va enderrocar el 1995.

Xemeneia Casanovas Argelaguet

A l'alçada de Can Puiggener, però a l'altra banda del riu, en un talús, hi ha la xemeneia del Molí d'en Amat. La fàbrica es va construir l'any 1882 però aquesta xemeneia és posterior, probablement del 1941 i ha perdut la part superior.

Xemeneia Molí del Amat

Ja existia el 1390 amb el nom de Molí d'en Carbó. Antoni Gassó, l'any 1501 va restaurar un antic molí fariner que formava part de les rendes del monestir de Sant Llorenç de Munt.

L'any 1591 s'hi va establir Joan Sampsó. La saga dels Sampsó va arribar fins al segle XVIII amb Joan Amat Sampsó.

El gran moment del molí de l'Amat va ser l'any 1825 quan es van ampliar les instal·lacions hi va haver un fort increment de la activitat industrial, i es va arrendar a Josep Sardà.

L'any 1845, Pau Puech hi va establir una fàbrica de filatures de llana a la que el 1861 s'hi va afegir la empresa Lorenzo Bracons Hermanos y Cia.

També a aquell lloc hi hagué l'empresa d'aparells de llana de Jaume Rocabertí y Cia. I també la fàbrica de batans de Josep Sampere.

L'any 1876 s'hi van fer arrendaments a Joan Montllor i a Joan Llonch i s'amplià el molí amb noves edificacions.

Tornant cap al centre passo per davant del conjunt escultòric "Monument al any nou", obra de Joan Vilapuig i que es va inaugurar el 6 de novembre del 1994 amb assistència de l' Alcalde Sr. Antoni Farrés.

Any Nou (monument)

Prop d'aquí, a la plaça Josep Rosell hi ha el monument titulat "Barda", obra de Francesc Patris del 6 de novembre del 1994.

Un cop acabat, el ceramista sabadellenc Benet Ferrer el va cobrir de trencadís.

Barda (escultura)

SISÈ DIA (Pl. Pep Ventura.- Parc Taulí .- Fira .- Via Massagué.-Creu Alta)

Per començar avui la ruta, vaig Via Massagué amunt fins al carrer Vilarrúbies en direcció a la Torre del Aigua.

Abans, però, passo per la plaça Pep Ventura on hi ha un monument dedicat a la seva memòria. Es obra d'Adolf Salanguera del 1973.

Josep Maria Ventura i Casas, va néixer a Alcalà la Real (Andalusia) el 1817 i va morir a Figueres el 1875. Fou músic i compositor. Fill d'un militar català. Renovà la cobla i el so de la tenora. Les seves nombroses composicions es conserven, escrites per la seva mà, al arxiu del Orfeó Català.

Pep Ventura (monument)

A la part del darrere hi ha els títols de les seves sardanes més conegudes.

A la plaça Taulí hi ha el monument dedicat a la memòria de Ferran Casablanca. Obra també d'Adolf Salanguera del 1974.

Ferran Casablanca i Planell (Sabadell 1874-Barcelona 1960) va ser industrial i inventor. Va militar a la Lliga Regionalista.

Va ser impulsor del Banc de Sabadell, la Associació de Filadors, de la Mútua Sabadellenca, de la Companyia d'Aigües de Sabadell i del Museu d'Història de Sabadell on una sala porta el seu nom.

Casablanco, Ferran (monument)

Entre la plaça Taulí i la Gran Via, ocupant tota una illa de cases hi ha la caserna de la Guàrdia Civil. És obra del arquitecte Juli Batllell. Es va començar a construir el 1911 i es va acabar el 1913.

Caserna de la Guàrdia Civil

L'any 1909, en el context de la Setmana Tràgica de Barcelona, aquí a Sabadell hi van haver revoltes, vagues i es van cremar esglésies. Va ser per això que les "forces vives" de la ciutat es van unir per construir una caserna a la ciutat.

Els diners van sortir del Ajuntament (75.000 PTA) i dels industrial més importants de l'època com les famílies Brujas, Brutau, Carol, Cuadras, Gorina, Sallarés, Seidou, Turull etc. I també amb aportacions del Banc de Sabadell i de la Caixa de Sabadell.

Es va construir sobre el que havia estat el cementiri de la ciutat després del seu trasllat a l'altra banda del riu quan es va inaugurar el pont de la Salut.

La Guàrdia Civil el va abandonar l'11 de juny de 1998 i des de llavors està abandonat.

Hi ha un conflicte legal entre l'Ajuntament i el Ministerio de Defensa que es disputen la propietat del edifici. Ja fa anys que dura.

I arribo a la Gran Via. Allà, a la rotonda, hi ha una escultura de Salvador Farrés Villarrassa i del enginyer Bernat Farrés i Ballara en reconeixement a la tasca de l'agent comercial.

Agent Comercial (monument)

Me'n vaig cap a la Torre de l'Aigua. Junt amb el campanar de Sant Feliu i la Mola, és el tret més característic del "sky line" de Sabadell.

L'any 1915 es va obrir un concurs de projectes per a la construcció d'una torre de dipòsit d'aigua; el va guanyar l'arquitecte Lluís Homs i Montcusí, i el 1918 va començar la construcció, sota la direcció d'obres de l'arquitecte Josep Renom i Costa i l'assessorament de l'enginyer Francesc de Paula Izard i Bas.

Tot i que el projecte està signat per Lluís Homs i Montcusí perquè era l'arquitecte de l'empresa constructora perquè en aquells temps, el ciment armat estava patentat. Però el disseny i la direcció d'obres van ser de Josep Renom i Costa.

El cost final fou de 104.422'70 PTA. Incrementant el pressupost inicial en 11.779'50 PTA per millores incorporades sobre la marxa i en 10.000 PTA. per l'augment de preus del material provocat per la Primera Guerra Mundial

Torre de l'Aigua

Te 34'50 m. d'alçada i un dipòsit de 300 m³ i 9 m. d'alçada, amb un mirador a la part superior.

Està sustentat per vuit pilars i els tubs d'entrada i sortida d'aigua estan a dins. L'edifici s'emmarca dins el corrent modernista.

Va ser una de les primeres construccions fetes amb formigó armat a Sabadell. Va funcionar perfectament fins el 1952 i el 1967 va deixar definitivament de ser operatiu.

Va entrar en funcionament el 1922, primer només per abastir fàbriques, però ja al 1923 va començar a distribuir aigua a particulars.

És un dels 100 elements del Patrimoni Industrial de Catalunya.

Prop d'aquí hi ha el complex hospitalari Taulí.

L'any 1283, un benefactor de la vila, Pere Samuntada, va donar una casa que tenia a la cantonada dels carrers Alt Pedregar i la travessia de l'Església, abans d'obrir-se la plaça del Dr. Robert, per a fer-hi un hospital; allà hi va ser fins al 1698.

El 5 de octubre de 1698, el reverent Pere Joan Llobet va fer donació en testament d'una casa de dos pisos a la plaça Sant Roc, cantonada Sant Pau, on avui hi ha el Banc de Sabadell perquè s'hi podés traslladar l'hospital. Però des del 1730 fins al 1751, es pot dir que Sabadell va quedar-se sense hospital perquè aquell edifici es va convertir en caserna dels Dragons de cavalleria.

El 1751, el Comú arrendà una casa i un hort al carrer Pedregar per 50 lliures a l'any i allà s'instal·là un hospital.

Les antigues dependències van ser incendiades durant la guerra de la Independència.

Aquest edifici del carrer Pedregar estava, més o menys, on avui hi ha la Caixa de Pensions.

Al 1854 l'hospital es va traslladar al carrer Riego cantonada Sallarés i Pla i allà s'hi atendien nens, ancians i accidentats de la indústria que estessin desemparats.

El 30 de novembre de 1856 es va inaugurar un nou hospital al convent de caputxins que hi havia al carrer Convent (d'aquí li ve el nom)

Aquest convent de caputxins es va poder bastir gràcies al impuls del rector Antoni Pau Centena (Villalonga-Vallespir 1.616- Barcelona 1.691) que fent realitat una antiga aspiració de la ciutat, en una sola tarda va recollir entre els seus 700 habitants, unes 1.000 lliures. El 21 de març del 1.645 en posava la primera pedra.

En aquell lloc, ja l'any 1854 s'hi havia instal·lat la casa de Beneficència que anteriorment era al carrer Pare Sallarés, cantonada Riego.

Es deia Hospital y Casa de Beneficència , però era coneguda com la casa de la Caritat i al seu lloc avui hi ha la plaça Marçet.

Clínica "Els Eucaliptus"

Més tard, l'hospital es va construir a la zona coneguda com "Els Eucaliptus", nom donat pels molts eucaliptus que hi havia abans que una glaçada del dia de La Candelera de 1956, amb temperatures de 15 graus sota zero els matés tots.

Es va inaugurar com a hospital per malalties respiratòries, però ara esta integrat en un gran complex hospitalari.

L'any 1899, una partera va morir perquè era pobra i la reglamentació de l'època no permetia donar-li atenció.

L'any 1900, l'advocat Cirera, cofundador i director del Banc de Sabadell, va tenir la idea de construir un nou i ben dotat hospital; a tal fi va cedir uns terrenys de la seva propietat situats a la plana del Taulí.

L'arquitecte Enric Fatjó i Torras va planejar i menar les obres desinteressadament.

Per pagar els treballs de la construcció es van destinar els bens obtinguts de la venda de la herència que el canonge Francesc Juncà i Carol havia deixat a l'hospital.

El dia 6 d'octubre del 1901, amb la assistència del batlle Bartomeu Pineda i Peig, es va posar la primera pedra. Les obres es van acabar el 1.903.

L'any 1928 es va ampliar l'edifici amb més pavellons i se'ls hi va donar el nom de Victoria Eugenia, àvia del actual rei emèrit Juan Carlos I. Més tard es va dir Clínica de la Mare de Déu de la Salut.

Al parc, i davant del complex, hi ha un templet construït a principis del segle XX. Els templets, glorietses o quioscs, es construeixen per a poder-hi fer concerts populars, sovint de bandes de música. Però en aquest no em consta que mai hagi servit per a fer-hi res.

Originàriament era un dipòsit d'aigua que es pujava amb bomba des de la Caseta de les aigües que més tard es va cobrir i convertir en el templet actual.

Templet (Eucaliptus)

És d'estil modernista. Té quatre accessos, un a cada cara, amb escales per a salvar el desnivell.

Prop d'aquí hi ha un parc infantil una mica diferent.

Jardí dels sentits

Es tracta del “*jardí dels sentits*” que està adaptat per a nens amb discapacitats i on poden potenciar el tacte, la vista o el olfacte. En aquests moments no està massa ben cuidat.

En un parterre de la Clínica hi ha una petita placa amb la inscripció : “*Un lloc per a la memòria. En record de les persones que ens han deixat i com a símbol de la lluita contra la sida. Actuavallés. Actuem. Dia Mundial de la sida 2005*”.

Dia Mundial de la Sida (placa)

La petita placa forma part d'un conjunt al·legòric que va promocionar Actuavallés i dirigit per l'arquitecte Albert Vidal consta d'una mena de banc trencat que significa la línia de la vida que es trenca i al fons uns panots ensorrats a la gespa que representen les víctimes de la malaltia.

El monument conegut com “*el racó de la memòria*”, va ser inaugurat el dia 1 de desembre del 2005 amb la assistència del Alcalde Sr. Manuel Bustos i del President del Parlament Sr. Ernest Benach.

Dia mundial del Sida (conjunt al·legòric)

Empantanegant l'ultrasò

Dins del parc jo sabia que hi havia un altre escultura però per més que m'hi passejava no la podia trobar-la. Ho vaig preguntar al Museu d'Art i a la regidora de Cultura amb el resultat que he tingut sempre. Ni cas. Però vaig continuar buscant i al final ho vaig saber trobar. No l'havia vist abans perquè no es pot veure. Està dins d'una mena de rotonda-parterre ple d'herbes i deixat de la mà de Déu.

Es tracta de la escultura de ferro “Empantanegant l'ultrasò” de Gabriel Sanz del 1987.

He hagut de buscar aquesta fotografia per Internet per que es podés veure com és.

Empantaneguem l'ultrasò (2)

Prop d'aquí hi ha la escultura “Trona al Sol” del mateix escultor Gabriel Sanz. És del 1993.

Trona al Sol (escultura)

A la rotonda del pavelló del centenari hi ha un altre escultura, en aquest cas l'autor és Fernando Bach-Esteve.

Bach Esteve (escultura)

Al costat del pavelló del centenari hi ha l'edifici de la Residència Albada. Quan van enderrocar la casa de la Caritat que hi havia al lloc on avui hi ha la plaça Marçet, es va construir aquest edifici dedicat a la residència per a gent gran.

Residència Albada

Es va inaugurar el 9 de juliol de 1969.

Baixant pel carrer Covadonga, passo pel costat de la fàbrica Garcia Planas o Artèxtil, com es diu avui. La fàbrica Garcia Planas es va construir entre el 1897 i el 1916 a les ordres de l'arquitecte Lluís Homs i Moncusí.

La fàbrica estava destinada a la producció de draps de llana i cobria tot el procés d'elaboració. Actualment està mig enderrocada i s'hi estan construint pisos.

Garcia Planas (fàbrica)

Antigament la casa dels propietaris, situada a la cantonada de la Gran Via (Casa Arimón), comunicava amb la fàbrica mitjançant un passadís subterrani.

El Sr. Garcia Planas va ser el fundador de tot un barri per als seus treballadors. Nostre Hogar Sant Oleguer i del seu poliesportiu Artèxtil. La xemeneia es va cremar l'abril del 1.981 quan va explotar la caldera de vapor, que ara es pot veure al Museu d'Història de Sabadell.

Xemeneia Garcia Planas

Quina imatge més bonica. La xemeneia, icona de la indústria de Sabadell i al fons la Torre de l'Aigua, l'element més humil i a la vegada indispensable per a fer funcionar la fàbrica.

Davant de l'entrada a la fàbrica Garcia Planas, a la cantonada de Quevedo amb la Gran Via, hi ha la casa Baygual, de l'arquitecte Francesc de Paula Nebot, construïda al 1.917.

Casa Baygual

Carrer de Covadonga avall, arribo a l'església de Sant Salvador.

Església Sant Salvador

Es va començar a construir l'any 1955 i no es va acabar fins el 1975. L'arquitecte va ser Francesc Folguera i Grassi.

Mossèn Ernest Mateu, arxiver de Sabadell i rector de la parròquia va encarregar el projecte, efectivament a F.Folguera, però tenia clar el que volia i en va dirigir les obres personalment. Per al projecte donava indicacions a l'arquitecte : *"...amb preferència, però, m'agradaria el romànic català"*.

"Pel campanar Sr. Folguera, sento una vertadera atracció i simpatia. El voldria alt, ben alt. Tres vegades més alt que l'església, com aquell del Pirineu. D'una simplicitat i noblesa com el veí de Barberà".

L'església va tardar deu anys entre el projecte i el començament de les obres. Mentrestant, a la plaça que avui porta el seu nom, molts camions hi anaven deixant pedres que servien per a la seva construcció. Jo vivia, per aquells temps, al carrer Covadonga, i allà hi anàvem a jugar. Entre partits de futbol i fet i amagar es muntaven batalles a cops de roc i més d'un acabava amb un trau al cap. Munició no ens en mancava mai.

El material per a la construcció de l'església és sorprenent. Bàsicament eren lloses de pedra de les voreres de la ciutat que s'anaven canviant per panots i rajoles. La idea va ser del rector Ernest Mateu (1903-1977) arxiver municipal i cronista de la ciutat. El 1980 el seu cos fou exhumat del cementiri i enterrat al temple que ell creà.

Al porxo de la entrada hi ha trenta vuit capitells, obra de Camil Fàbregas amb detalls d'oficis i festes populars.

Aquí només n'he posat quatre.

Església Sant Salvador (capitells)

Dins de l'església també hi ha obres seves però aquí només parlo de les que es poden veure al carrer.

El nom de Camil Fàbregas ja ha sortit força vegades en capítols anteriors i anirà sortint en els que resten, i per tant caldria, abans de continuar, comentar alguna cosa d'aquest escultor. Camil Fàbregas i Dalmau va néixer a Moià el 1906, però va viure a Sabadell des del 1910. Estudià a Sabadell, Barcelona, París i Itàlia. És autor de moltes escultures i plaques de carrer a la ciutat. El 1.998 es va signar l'escriptura de la donació que l'escultor feia a Joan Cuscó, fundador de "Quaderns de les Arts" i president de la Associació Arts de l'estatge social. Al carrer Migdia, on vivia Camil Fàbregas. Té dos apartats : la casa estudi del escultor en un edifici cantoner situat entre els carrers Migdia i Dr. Crehueres. I la col·lecció d'art.

Va morir el 5 d'agost del 2003 a la edat de 97 anys.

Prop d'aquí, al mateix carrer Covadonga hi ha tres cases iguals. A Sabadell això es coneix com a "rengle" i n'hi ha un munt. Eren cases barates per treballadors.

Rengle (c/.Covadonga)

Aquestes estan bastant restaurades i potser no son el millor exemple. Però jo vaig passar els primers nou anys de la meva vida en una d'aquestes cases.

Aquests “rengles” es van construir a partir del 1860 quan Sabadell es va fer “gran”.

Fins a aquell any, per demanar permís d'obres per edificar una casa no calia presentar plànol de distribució interior. Només calia el alçat de la façana.

A partir del 1868, una llei prohibia fer la matança del porc al carrer i una altre llei obligava a posar una canal dalt de la façana per a recollir l'aigua de la pluja i connectar-la a les cloaques mitjançant una canal.

Més tard, el 1924, van arribar les cases de doble cos.

Més avall, al carrer Bonavista hi ha la plaça de l'escorxador. El nom ve donat per l'edifici que abans hi havia en aquest lloc.

Tot i que només comento llocs que existeixen i que puc fotografiar, en aquest cas faré una excepció perquè m'ha tingut ocupat molts dies.

El primer escorxador que hi va haver a Sabadell estava entre el carrer Manresa i el carrer Fortuny. Més tard es va traslladar al la cantonada del carrer Sant Pau amb Alemanya.

El 19 de juny de 1854 ja es demanava al Ajuntament que tanqués l'escorxador del carrer Sant Pau cantonada al carrer Madoz (actual Alemanya) i que es comprés un terreny als afores per a fer-ne un de nou, degut a les pudors, insalubritat i molèsties per al veïnat. Segons el periòdic *Ecos del Vallés*, el 6 de setembre de 1854, varis veïns, demanaven al Ajuntament que el traslladessin fora de la “població *“por perjudicar lamentablemente la salud pública”*”.

El 16 de setembre de 1863, l'església es va afegir a la petició

El 4 de febrer de 1864, la “Junta Provincial de Sanidad” envià una carta al alcalde anunciant que el proper diumenge, i en el tren de $\frac{3}{4}$ de 8 arribarien a

la ciutat per tal de inspeccionar el lloc on s'havia decidit fer el nou escorxador.

El 27 de març de 1864, la “Dirección General” va donar el vist i plau per a la construcció i va sol·licitar el plànol signat per l'arquitecte.

El 6 de gener de 1865 els plànols ja estan acabats i només queda pendent el pressupost.

El 19 d'abril de 1865 es presenta tota la documentació i es concreta la forma de pagament. El pressupost és de 908.546'12 rals.

El 20 de setembre de 1865 es va demanar un crèdit a nou sabadellencs per un total de 20.000 rals.

El 28 de gener de 1866, l'inspector de carns de la ciutat va fer una visita d'obres a l'edifici en construcció acompanyat de periodistes i ciutadans.

Totes aquestes dades i més que no tinc en compte aquí per no enfarfegar el relat, es poden trobar a actes de l'Ajuntament i premsa de la època. És per això que se'm fa estrany no trobar de cap manera la dada de la inauguració de l'escorxador.

La única cosa que he sabut trobar és que a finals del 1867, la “Junta de Escuelas Dominicanas” va demanar a l'Ajuntament la sala del antic escorxador per poder-hi establir les Escoles Dominicanes, i, en ple del 17 de desembre d'aquell any, se'ls hi va concedir. Això vol dir que a finals de desembre de 1867, ja feia temps que el nou escorxador funcionava.

L'any 2014 Josep Alavedra Bosch va publicar el llibre “*Del matadero a l'escorxador*” on, al pròleg, reconeix la manca d'informació. “*Resulta estrany perquè un servei tan bàsic i necessari, amb una presència a la ciutat tant llarga en el temps no hagués estat objecte de més atenció*”

Des d'aquí puc veure la xemeneia de la fàbrica Balaguer Hilados S.A., coneguda popularment com a Cal Mainou.

Cal observar que la xemeneia esta torta. Les xemeneies que es torcen, es decanten sempre cap al sud a causa del sol.

Xemeneia Balaguer Hilados S.A.

La part obaga s'acaba eixamplant per la humitat amb el pas dels anys, fet que provoca un efecte de pansiment, segons explica Rafael Izard, enginyer i net del que tantes xemeneies va projectar per a la ciutat.

Darrera hi han els edificis que conformen la Universitat de Sabadell on hom hi pot estudiar, enginyeria informàtica i ciències empresarials.

Universitat

Prop d'aquí i als terrenys de l'antiga fàbrica ABB hi ha el nou centre de Fires i Convencions. La rehabilitació de l'antiga fàbrica va merèixer l'obtenció del premi Bonaplata 2.007 en la categoria de restauració; aquests premis els concedeix l'Associació del Museu de la Ciència i de la Tècnica i Arqueologia Industrial de Catalunya, reconeixent les millor intervencions en el Patrimoni Industrial Català.

Fira de Sabadell

.

Al carrer Sant Joan 45 bis. Cantonada Indústria, al balcó del primer pis hi ha una ceràmica amb la figura de Sant Joan.

Sant Joan (ceràmica)

Pujant el carrer Sant Joan, passo per davant de la Acadèmia Catòlica, fundada l'any 1870 pel sacerdot Feliu Sardà i Salvany. L'any 1889 es va construir l'edifici actual, obra del arquitecte Gabriel Borrell.

Sardà i Salvany ja havia fundat la “Sociedad Juventud Católica” quan el 26 de setembre del 1870 va fundar la “Acadèmia Catòlica” que va tenir com a primer president a Salvador Serracanta.

Primer estava en un pis del carrer Borriana i al carrer de la Rosa, però a l'abril del 1872 es va traslladar al pis superior del núm. 5 de “*La calle Nueva, con hermosos balcones a la Plaza Mayor*” segons explica el seu butlletí per als socis. Aquesta “calle Nueva” és actualment el carrer Fortuny. El canvi de nom es va produir després de la annexió de la Creu Alta a Sabadell l'any 1904.

Al 1876 trobem la Acadèmia al 13 de la plaça Sant Roc.

L'11 de setembre de 1889 es va demanar permís d'obres per a construir l'actual edifici del carrer de Sant Joan. Els propietaris del terreny eren Feliu Sardà i Salvany i Miquel Baygual. El projecte amb data de 9 de juny de 1889 és de l'arquitecte Gabriel Borrell.

En el projecte d'obres l'edifici era més alt del permès però l'Ajuntament “va tolerar” (sic) les obres per la “*grandiositat i decoració de la façana*”

En l'article 9 del “Reglamento General de la Academia hi diu “:... “*No comprometer la Sociedad en sentido político, aún en el terreno legal*” i al article 10 : ... “*No tratar de política palpitante dentro del local de la Sociedad*”.

Tenia escola nocturna on s'hi feia ensenyament primari elemental “*o sea, el Santo Catecismo, lectura, hasta manuscrito inclusive aritmética*”.

S'hi donaven conferències, i “*se tienen en idioma catalán para más facilitar en ellas la intervención hasta las personas más ajenas a materias científicas*”.

També hi tenia la seu la Secció Dramàtica que va ser fogar incomparable i una baula d'or en la llarga cadena de la tradició teatral sabadellenca.

I també la seu del Moviment Escolta de Minyons de Muntanya.

Acadèmia Catòlica

Al núm. 12 del mateix carrer hi una casa enderrocada i en la paret lateral es pot veure una fornícula on, segurament, hi havia una imatge de Sant Joan.

Sant Joan (fornícula)

Me'n vaig passejant en direcció a la Creu Alta; caminar per la ciutat en vacances és agradable perquè no hi ha massa gent. Algunes botigues, bars i restaurants estan tancats.

Al febrer del 1902 es va fer una vaga general a Sabadell. Es demanava fer jornada de 8 hores. No es va aconseguir. En aquells moments es treballaven 65 hores a la setmana, onze de dilluns a divendres i deu els dissabtes.

A partir del 28 de juliol del 1911 es van treballar 62 hores a la setmana i el 6 de setembre es va aconseguir un conveni entre la Unió Industrial de Sabadell i la Federació Obrera Local per a fer 60 hores a la setmana.

Aconseguir fer vacances també va comportar la seva lluita.

Als any 50 tota la ciutat estava aturada a finals de juliol. Va ser un altre "alcaldada" de l'alcalde Marcet que va aconseguir que totes les fàbriques de la vila s'aturessin a partir del 18 de juliol, fins al dia 30. Per evitar possibles maniobres en contra que pretenien anul·lar l'ordre (aquesta és la època de començar a servir gènere d'hivern), es va posar a cobert forçant un pacte entre el Sindicat, el Gremi de Fabricants i el Govern Civil. Ell, personalment, visitava les fàbriques per controlar l'absoluta aplicació de l'ordre. Tot i que en un principi algun fabricant no hi estava massa d'acord, fins i tot a Terrassa s'hi van afegir més tard.

Com que les fàbriques estaven al centre de la ciutat, el fet que estessin aturades donava un aspecte de quietud total a la vila.

Abans d'arribar a la Creu Alta passo per davant de La Societat Coral Colón, coneguda popularment com "el Casinet". L'edifici es va construir el 1906 a les ordres dels arquitectes Rafael Estany i Casals i Agustí Domingo i Verdaguer.

La Sociedad Coral Colón va ser fundada l'any 1896 i la seva seu original va ser al actual carrer Major.

L'any 1905 s'encarregà la construcció d'una nova seu al lloc on és avui, finançada amb la aportació dels socis. Es va inaugurar durant la celebració de la Festa Major de la Creu Alta.

Hi havia un cafè i un petit escenari.

Sociedad Coral Colón

Cap als anys vint, es va demanar construir un teatre al jardí de l'entitat. Aquest teatre va ser inaugurat el 8 de desembre de 1923.

Va estar influenciat pel republicanisme federal i radicalment anticlerical i això va comportar que, durant la dictadura de Primo de Rivera, l'entitat fos clausurada i durant el franquisme a la seva junta hi haguessin personalitats destacades del règim.

A la cantonada, abans d'arribar, hi ha la casa Romeu. El seu arquitecte va ser Francesc de Paula Nebot al 1918.

Casa Romeu

El seu propietari era Andreu Romeu i Vallès, comercial de borsa.

A la cantonada del davant hi havia una casa exactament igual que va ser enderrocada per a fer-hi un bloc de pisos.

I arribo a la Creu Alta. La plaça de la Creu Alta està presidida per una creu de terme, la qual ha donat nom al barri. La seva història es remunta a principis del segle XVII quan apareix citada en un document notarial. Va ser col·locada en aquest lloc abans que hi hagués cap poblat perquè era un punt estratègic i el més transitat de la parròquia de Jonqueres, que pertanyia al Ajuntament de Sant Pere de Terrassa, part forana. Aquí era on es trobaven el camí ral de Manresa a Barcelona i el de Castellar del Vallès. Aquest camins son avui l'avinguda Onze de Setembre i el carrer Major.

Era la Creu Alta. La més alta del rodal.

Creu Alta

La primera creu és datada l'any 1745, obra de Torrella de Matadepera. Sant Pere de Terrassa, part forana era una vila dividida en set parròquies, de les quals Sant Vicens de Jonqueres n'era una. Cap a l'any 1772 es van començar a construir cases al voltant de la Creu Alta i va ser aquesta la que va donar nom a la petita població.

L'any 1933, amb la República, la creu va ser destruïda; primer van treure la imatge del Crist, després la van tirar a terra i es va trencar. Uns veïns la van portar al Museu per reparar-la. La plaça va estar sis anys sense creu, fins que els veïns n'hi van posar una de nova que es va construir amb la mateixa forma i mides que l'anterior.

L'any 1954, la plaça es va urbanitzar i s'hi va col·locar una nova creu de 5'5 m. d'alçada. Era de base de pedra calcària i amb un pilar de pedra de llosa sorrenca en dos tons (roig i rosa) i a dalt una creu de ferro amb un Sant Crist. L'any 1.986, la plaça va ser remodelada i es va tornar a col·locar l'antiga creu. Però ara és més "baixa" que mai.

L'any 1745 es va iniciar un procés judicial entre Sabadell i Terrassa. Francesc Torrella, pagès de Matadepera, va intentar obrir un hostel a la zona de la Creu Alta, a l'esquerra del camí de Manresa.

El 25 d'abril d'aquell any, els veïns de Sabadell es van reunir i van arribar a la conclusió que :... *"si se abriese un mesón público en el paraje nombrado Cruz Alta, vendiéndose en el pan vino y demás comestibles, esto redundaria en grave detrimento de los emolumentos de la carniceria, mesón, taberna, gabela y panaderia que tienen arrendados dicha villa por distánciar dicho paraje de la Cruz Alta cosa de media cuarto de ella"...* *"seria absolutamente inevitable que muchos de los vecinos acudiesen a dicho mesón a comprar comestibles que se vendiesen en el"*.

El 6 de juny de 1745 l'intendent de Sabadell va ordenar enderrocar l'hostal d'en Torrella.

Però un any més tard, Francesc Torrella ja havia aixecat un altre hostal.

Pau Saurí, porter de la vila de Sabadell, es va acostar al lloc per verificar el nou enderroc, però el van detenir amb el pretext de que no era "Portero Real", que portava armes i que no podia exercir el seu càrrec fora del terme de Sabadell. Va ser empresonat a Terrassa,

Mesos més tard, va sortir de la presó i es va fer "Portero Real". L'hostal va ser definitivament enderrocat.

El 22 d'agost de 1792 es dictà sentència sobre la causa de Sabadell i la part forana de Terrassa.

La sentència diu : ... *"los regidores de la referida parte foránea tienen derecho y libertad de tener en el paraje y lugares que acomode sus términos y parróquias, carniceria, panaderia, mesón, taberna y tienda o gabela ; bien entendido que en el mesón no puede venderse vino, aguardiente ni otros licores, como tampoco víveres o comestibles, sino a pasajeros o viajeros que hicieran alto en el y se hospedaran allí mismo y que la taberna se situe y coloque en el paraje que destine el Caballero Gobernador y Subdelegado de la Ciudad de Mataró"*.

Francesc Torrella va continuar comprant terrenys per la zona entre l'actual carrer Major i l'Avinguda de Prats.

L'any 1766 va morir Francesc Torrella i el seu fill va vendre totes aquestes terres, el 7 d'abril de 1768 a Francesc i Francisco Dinarés, pare i fill, traguers de Sabadell per dues-centes lliures.

El 1797, Vicenç Mañosa, brasser de Sant Esteve de Castellar s'establí en el que avui és el carrer de Castellar. A principis del segle XIX es va anar construint al marge esquerra del carrer.

L'Ajuntament volia aconseguir que s'edifiquessin les dues bandes del carrer formant una sola via que ja no tenia trànsit perquè s'havia construït la nova carretera de Prats. Es volia que el carrer anés des de la plaça de la Creu Alta fins a la via del tren on es pretenia fer-hi una estació. Es va encarregar a l'arquitecte Juli Batllell el projecte de la futura estació. Però no es va arribar a fer mai.

A començaments del segle XX, al carrer Castellar hi havia 56 cases.

L'any 1820, l'Ajuntament de Sabadell ja va sol·licitar al "Consejo de Castilla" l'agregació del terme municipal de Sant Vicenç de Jonqueres i la Creu Alta.

La autèntica causa no era tant la proximitat al nucli de Sabadell ni la distància entre la població i la parròquia, sinó que els impostos eren més econòmics al terme de Jonqueres i això produïa molta competència amb el comerç local.

El 1841 els mateixos veïns van sol·licitar la independència a la Diputació de Barcelona.

L'any 1852 una "Real Orden" atorgava a Sabadell una part del terme Parroquial de Sant Vicenç de Jonqueres. La línia anava des de l'actual plaça Marcet, Ronda Zamenhof, Plaça de Catalunya cap avall.

L'any 1853, la reina va organitzar un referèndum entre els veïns perquè l'alcalde de Terrassa s'havia queixat de que els hi havia segregat aquell territori. La resposta va ser que "*de cap manera*" volien pertànyer a Sant Pere de Terrassa.

L'any 1856, el "Ministerio de la Gobernación" va aprovar una ordre tornant la zona a Sant Pere de Terrassa, però la pressió popular va fer revocar l'ordre del "Ministerio".

Finalment el 1903, els alcaldes de Sabadell i Terrassa es van posar d'acord. Com que amb la segregació, Terrassa perdia una important part de població, es va traspasar el partit judicial de Sant Cugat (que pertanyia a Sabadell), a Terrassa.

La segregació ja els hi anava bé als polítics Terrassencs. La població de la Creu Alta era d'esquerres i la revista "El Imparcial de Sabadell" del 3 d'abril de 1904 ho explicava així : "*Para a nadie és un secreto que si en Tarrasa no hubiese un diputado monárquico que con fundada razón teme ser arrollado en las próximas elecciones por un candidato republicano y si en el Ayuntamiento de Sabadell no existiese el firme propósito de normalizar la situación económica del tesoro municipal, aumentando el ingreso de consumos y acabando de una vez con el continuo contrabando que desde la Cruz Alta ha venido haciéndose, la agregación no se hubiera llevado a cabo*".

Els comercial de la Creu Alta tampoc estaven massa contents perquè veien perillar els seus ingressos pel canvi d'impostos. Se'ls hi havia acabat fer contraban i competència deslleial amb els comerços de Sabadell.

El carrer Major es deia carrer Manresa (tot i que popularment ja era conegut con a carrer Major). Però quan es va efectuar la agregació de la Creu Alta, a Sabadell ja hi havia dos carrers Manresa i per això li van canviar el nom.

A la plaça hi ha una placa dedicada als Castellars de Sabadell on s'hi pot llegir "L'A.V. de la Creu Alta als Castellars de Sabadell per aixecar la primera clàssica de vuit a la plaça de la Creu Alta. Festa Major 2011".

Castellers de Sabadell (placa Pl. Creu Alta)

També hi ha una placa de ceràmica dedicada a Andreu Castells i Peig, pintor i historiador, editor de la revista Riutort i escriptor del gran llibre “L’Art Sabadellenc”, o s’hi pot llegir :

Castells, Andreu (placa)

“Andreu Castells i Peig 29-X-1918 , 15-I-1987.

Tots els meus treballs de recerca els faig vivencialment; vaig fer l'Art Sabadellenc segurament perquè havia pintat les Brigades Internacionals perquè hi havia participat; l'Informe de l'Oposició perquè em sento més d'esquerres que de dretes” Entrevista a l'Avenç, desembre 1.980. Creu Alta 1.988.

A la dreta de la plaça hi ha l'església de Sant Vicenç. El 1886 s'hi va col·locar la primera pedra. Prenia el relleu de Sant Vicens de Jonqueres. Es va inaugurar l'any 1889. L'any 1.936 va ser cremada i el 1945 es va construir l'actual església que va ser consagrada l'any 1956.

Una placa a l'entrada ho recorda.

Església de Sant Vicenç (placa)

L'any 1999 es va inaugurar la nova façana i l'atri i es va acabar el campanar amb tres campanes noves i el rellotge actual.

Església de Sant Vicenç

A la mateixa plaça hi ha l'antiga fàbrica de Cal Balsach que es va construir entre el 1942 i el 1948 a les ordres de l'arquitecte Gabriel Bracons Singlà al lloc on abans hi havia un velòdrom. Va ser una fàbrica llanera molt important fins que als anys 70 hi va haver una crisi econòmica i va tancar.

Fàbrica Balsach

Actualment és el Centre Cívic i esportiu del barri de la Creu Alta.

Més amunt, a la plaça dels Usatges, hi ha el monument a Joan Montllor i Pujalt. Es va col·locar el 1975.

Joan Montllor i Pujalt (1874-1960) va ser el promotor i patriarca de l'excursionisme a Sabadell.

Montllor, Joan (monument)

Va ser un dels fundadors de la Fundació Bosch i Cardellach. Cronista honorari de la ciutat el 1944. Premi a la ciutadania el 1949 i insígnia d'or del Centre Excursionista del Vallès el 1958.

El nom de la plaça dels Usatges ve donat per les lleis que el 1068, Ramón Berenguer I el Vell, promulgà, assistit per la noblesa, que són el primer Codi de les Lleis de Catalunya, per les quals el Príncep assegurava la pau i el

lliure trànsit pel camins i estableix la obligació de tothom a prendre les armes en cas de perill per la pàtria i es comencen a limitar les facultats dels senyors sobre llurs vassalls i es disposen moltes altres coses conduents a la justícia i benestar del país.

De tornada cap a casa passo per la cantonada dels carrers Papa Pius XI i Borràs on hi ha l'edifici dels safareigs que es va construir el 1914 a les ordres de l'arquitecte Josep Renom i avui dia s'ha convertit en biblioteca municipal.

Safareig (c/.Papa Pius XI)

Més avall travesso la plaça Josep Olivella, on hi ha un monument dedicat a la seva memòria. Josep Olivella i Astals (1896-1981) amb només 18 anys ja dirigia l'Agrupació Coral la Industrial i la Coral Sentmenatencs.

Olivella, Josep (monument)

Al llarg de la seva vida va dirigir un munt de corals a més de l'Orfeó de Sabadell. Va ser professor de piano a l'escola municipal de música. Vaig tenir l'honor de ser alumne seu, però vaig ser un pèssim alumne. La primera entitat claveriana la troben a Sabadell amb el nom de "La Unió". Més tard van venir "La Nina", "El Ninot", "Els Desheretats" i "Els Gelats".

“Els Gelats” es van convertir en el “Centre Sabadellès”, seguit entre parèntesi del seu apel·latiu “Gelats”.

Aparegueren nous brots com la “Societat Coral Colón”, “Societat Coral La Americana” i la “Societat Cola La Industrial”.

Algunes deixaren d’existir, però n’aparegueren d’altres com “La Nova Estrella”, “Societat Coral El Ciervo”, “Agrupació Coral Talia” i “Agrupació Lírica Sabadellenca” ; més posteriorment “L’Estrella Daurada” i “Club del Avis”.

Darrere el monòlit hi ha gravat el fragment d’una cançó pòstuma amb el títol “Adeu germà”, on s’hi pot llegir :

Un bon comiat

Del que s’allunya

Trista dissort

D’enyorança i amor

I constantment

Et reten sentiment

X aniversari 1983 desembre 1993

Al costat hi ha la plaça Jaume Viladoms (1898-1976) que va ser un activista obrer i dissident del règim de Franco. Es va dedicar a l’ensenyament de ciències i humanitats, sobretot al proletariat, fet pel qual va ser perseguit pel règim.

Als vuit anys ja parlava esperanto i en va ser un gran mestre i difusor a la ciutat.

El fet de ensenyar sempre en català i de ser promotor de l’esperanto a Sabadell, el va dur a la presó.

L’any 1956 va formar un Centre de Formació Professional anomenat Delta amb una nova visió de la pedagogia. Aquest centre va formar la primera promoció de Mestres Industrials a Sabadell.

Pocs anys després de la seva mort es va fundar el Centre d’Ensenyament “Jaume Viladoms” per a poder continuar aquesta línia educativa.

Viladoms, Jaume (placa)

Baixant pel carrer Estrella, concretament al núm. 3 hi ha la casa Bracons.
Pertanyia a la família Gabarró.

Tenia una part destinada a fàbrica i un annex on hi havia cosidores que
sortien per la part del darrere.

Actualment és un col·legi.

Casa Bracons

I per avui acabo el recorregut.

SETÈ DIA (Casal Pere IV.- C/ de Gràcia.- Parc Catalunya .- Can Rull)

Torno a sortir a passejar. En primer lloc passo per la Rambla, on hi ha el Casal Pere Quart. És una casa senyorial amb pati de llum central, construïda per la família de Joan Oliver (Pere Quart) l'any 1862. És un edifici de 1920 m2. Abans de la guerra era propietat de la “Cooperativa La Gremial” influïda pel “Círcol Republicà i Federal”. La Lliga Regionalista tenia l'estatge social al primer pis.

Aquí hi havia, abans de la guerra, els locals de la Lliga de Catalunya, la U.G.T i la J.S.U.

En entrar les tropes franquistes ho van saquejar tot. D'alguns llibres en van fer pasta de paper i altres van anar a parar als sanitaris com a paper higiènic. Segons va explicar Mossèn Ernest Mateu, cronista i arxiver de la ciutat després de la guerra, durant anys als sanitaris hi havia fulls de la biblioteca Bernat Metge.

Casal Pere Quart

Després de la guerra hi van haver pressions i males arts per part de l'alcalde Marcet i els socis no van tenir més remei que cedir les accions al Ajuntament. Allà s'hi van instal·lar els estudis de “Radio Juventud”, la redacció del “Diario de Sabadell”, la seu social de la Falange del Frente de Juventudes i l'Escola de Música. A la planta baixa hi havia un bar del “Hogar del Excombatiente”.

L'edifici estava format per uns porxos que tenien intenció de fer-les arribar fins a la cantonada. Però es va optar per fer un tancament arran de façana i fer que aquests porxos que havien de ser públics, passessin a ser privats.

Al carrer Narcís Giralt, abans d'arribar a Alfons XIII hi ha la porta d'entrada (és l'únic vestigi exterior que hi queda) de la antiga Escola de Comerç.

L'ant 1888, els federals van inaugurar un edifici propietat del "Círcol Republicà i Federal". L'edifici no donava a cap carrer i s'hi entrava pel carrer Jardí a través d'un corredor. Quan es va obrir el carrer Narcís Giralt es va fer un altre accés des d'allà (que és el que ara es conserva).

Es va inaugurar el 24 de setembre de 1888 amb la assistència del que fou president de la Primera República, Francesc Pi i Margall.

A la vigília de l'entrada dels "nacionals", Xicola, el conserge, va insistir al president Joan Pont, que es preservessin algunes peces importants de la biblioteca i el museu, sobretot una important col·lecció de monedes.

Joan Pont li va respondre *"No tinguís por, això ho respectaran. Nosaltres no hem pres res a ningú. Si me les emportés, trauria valor a la col·lecció"*.

Poc després de l'entrada de les tropes, els moros, feixistes italians, els nazis alemanys de la Legión Cóndor i els espanyols franquistes sortien del edifici amb les butxaques plenes de monedes. Tot el museu fou saquejat.

Segons Joan Morral, quasi tota la biblioteca va ser carregada en camions i portada a trinxar a un molí.

Després de la guerra, l'edifici va ser requisat i es va convertir en la Escola de Comerç.

Escola de Comerç

Actualment, l'edifici alberga l'Associació d'Amics de l'Òpera, L'Orquestra Sifònica del Vallès i la Associació d'Antics Alumnes de l'Escola de Comerç i Universitària d'Empresarials.

A la plaça del Dr. Robert hi ha l'edifici de la Caixa de Pensions. Va ser la primera sucursal que es va construir a Sabadell i una de les primeres que s'obrien fora de Barcelona.

Caixa de Pensions (edifici)

Per tal de construir aquest edifici es van enderrocar les cases 2, 4 i 6 del Baix Pedregar i tres cases més de la plaça del Dr. Robert.

El primer projecte d'edificació el signà Ll. Planas el 12 d'octubre de l'any 1921. Uns mesos més tard, l'abril del 1922, aquest projecte va ser contestat per l'arquitecte municipal Josep Renom i Costa, demanant que es resolgués el xamfrà i s'endarrerís tres metres.

Aquest problema el resolgué Enric Saignier amb un segon projecte que data del març del 1923 i que va ser aprovat.

Originàriament, l'edifici constava de soterrani,, planta baixa i dos pisos. Posteriorment, entre el 1925 i el 1947 s'aixecaren dos pisos més i l'any 1950, amb un projecte de Joan Padrós, es completà amb unes pèrgoles de remat i coronant el xamfrà, es col·locà un grup escultòric obra de Frederic Marés.

Caixa de Pensions (conjunt escultòric)

En un racó de la plaça del Àngel, cantonada carrer Salut i ha una imatge de un Àngel de la Guarda.

Fornícula (Pl. Àngel)

A la cantonada de la Plaça de l'Àngel amb la Via Massagué hi ha l'edifici que és conegut pel nom de la botiga que , fins ara, hi havia als baixos. Casa Guillermo.

El 23 de febrer de 1931, el sr. Joaquim Escayola va demanar permís d'obres. Els plànols estaven signats per l'arquitecte Eduard Mª Balcells i el constructor , el meu avi, Joaquim Torras. L'adreça era Carretera de Molins de Rei a Caldas Km. 23.

Casa Guillermo

Era considerat un edifici molt important per la ciutat i per això podem llegir en documents de l'època : *“Dada la importancia del edificio en cuestión, destinado a vivienda con toda clase de confort tan convenientes en la zona en que va enclavado así como su especial situación que aconsejan destinar a comercios o tiendas la mayor extensión posible de la misma, se ha dotado a estas de amplios sótanos los cuales vendrán a constituir un verdadero ensanche de las tiendas con igual confort, decoración y luz y ventilación directa.”*

“A fin de respetar la costumbre de la localidad de disponer, el inquilino de la tienda, de vivienda junto a la misma, se construirán “altillos interiores”; habitaciones que reúnan igualmente las condiciones de higiene y sanidad, luz , ventilación directas a patios ect.

Como quiera que las ordenanzas municipales de esta ciudad del año 1883 que el solocitante cree que no han sido oficialmente derogadas, no se mencionan las condiciones que deberían reunir estos altillos, se ha sometido el presente proyecto a las condiciones que se exigen en la Ordenanzas Municipales de Barcelona por creer que en ellas se exige un máximo de garantías higiénicas.

Vaig en direcció a la Creu Alta a la Creu Alta per la Via Massagué on el primer que trobo son els forns de ceràmica de Ca n'Escaiola. Actualment és un comerç obert al públic, però al seu soterrani, en varies etapes, s'hi ha anat descobrint els forns de ceràmica (perquè son dos). Un d'ells és el més gran que s'ha trobat mai a la Península , perquè està disposat en quatre pisos amb un mateix foc.

Forns de Can Escaiola

Aquest sistema constructiu, de gran productivitat a cada fornada era desconegut fins ara per aquestes contrades.

Tot va començar el 1995, quan Francesc Ventura, propietari de la botiga de la Via Massagué, va voler descobrir el que ell considerava quelcom d'estrany en el seu soterrani. Hi havia unes estructures que ell considerava anòmales darrera d'una prestatgeria. Primer ho va veure l'arqueòleg Albert Roig que inicialment s'hi mostrà escèptic, però davant la tossuderia de la família Ventura va passar de ser-ne incrèdul a posar-hi interès. Tant interès hi va posar que fins i tot va abandonar unes excavacions que estava fent als Pirineus.

El dia 6 de setembre de 1997 es va inaugurar la troballa.

Si no hi havia referències documentals, era perquè aquesta zona, al segle XIX encara era del terme municipal de Sant Pere de Terrassa.

En Josep Escaiola i Folch va ser l'autor de tota l'arquitectura ornamental del edifici del Temple de les Aigües (1.865) al carrer Vilarrúbies que va ser enderrocat el 1.978.

També és obra seva aquest medalló de terra cuita amb ornaments vegetals i figurats que hi ha al carrer Sallarés i Pla núm. 106. És del segle XIX.

Ceràmica mural (c/.Sallarés i Pla)

A finals del segle XIX va haver de tancar perquè s'hi va anar construint cases al voltant i els veïns es queixaven del fum. És el mateix cas del aeroport de Sabadell, que es va construir a principis dels anys trenta en un despoblat als afores de la ciutat. S'hi va anar construint al seu voltant i ara els veïns diuen que tenir-lo a prop és un perill.

A la cantonada del carrer Escola Pia amb Gràcia s'hi pot veure una placa de carrer amb el nom de carrer Francesc Macià mig esborrada.

A la fotografia potser no es veu massa clar, però al natural es veu prou bé.

Macià, Francesc (placa)

L'actual carrer de Gràcia, antigament, es deia de la Borromera. A partir de l'any 1.934 se li va posar el nom de Francesc Macià i aquest va ser el seu nom fins el 27 de maig del 1.939. No cal dir que va ser canviat pel de "Virgen de Gracia".

Això em dona peu per a comentar algun canvi de nom de carrers que sempre s'han anomenat depenent de qui manava.

Per exemple : l'actual plaça de les Marquilles, el 20 de gener del 1928 es deia "Martinez Anido" ; el 30 de març del 1.930 va passar a dir-se "Marquillas". El 24 d'abril del 1931 "Martí Vilanova". El 6 de gener del 1937 "Ascaso". L'onze de setembre del 1937, altre cop, "Martínez Anido". Això fins al setembre del 1.977 en que una mà anònima va pintar de negre les plaques i hi va posar "assassí de catalans". Això va provocar que altre cop es canviés per l'actual Marquilles.

Un altre exemple. El mateix dia que va morir Francesc Pi i Margall, 29 de novembre del 1901, (republicà i crític amb el cristianisme fins al punt que les seves obres van ser prohibides pel Bisbat) el regidor Pere Selvas va proposar a la Corporació Municipal, donar el nom de Pi i Margall a la plaça Sant Roc. La proposició va ser aprovada per unanimitat el 21 de gener del

1902 malgrat la forta pressió en contra del rector de Sant Feliu i de varis veïns benestants.

Fins i tot el Dr. Sardà i Salvany no pogué resistir la temptació i va escriure una llarga nota llòbrega a la “Revista Popular” on hi deia “... *Lo ha de ser en este número de regocijos y galas nuestra protesta de católicos y españoles (y muy singularmente de catalanes) contra la especie de apoteosis cívica, con que estos últimos dias se ha querido enaltecer la memoria de un hombre que no es de manera alguna honor para nuestra tierra...A este infeliz impenitente no le debe el buen español más que el compasivo, Dios lo haya perdonado*”.

Aquest nom, però, hi va ser fins al 1939 en que va tornar a l'antic nom de plaça Sant Roc.

Després d'aquesta polèmica, el Govern va dictar una Real Orden on es deia que no es podien canviar de nom els carrers que ja en tinguessin. Només es podia posar nom als nous carrers del extraradi. I que per posar-hi el nom d'una persona, calia que aquesta hagués mort deu anys abans,

Cada carrer és una història i aquí seria molt llarga d'explicar.

Però per acabar, vull explicar una anècdota sobre el nom del meu carrer. Perquè el carrer Montserrat també va passar les seves angoixes, La C.N.T.-F.A.I volia canviar-lo de nom, però l'alcalde Josep Moix el va salvar amb l'argument de que Montserrat era el nom “*de la muntanya catalana coneguda arreu*”.

L'edifici on hi ha la placa de Francesc Macià (Gràcia 133) és la casa Nogués, construïda entre el 1892 i el 1899 a les ordres del arquitecte Enric Fatxó i Torras.

Casa Nogués i Casa Miralles

Te una barana de pedra artificial a la balconada de la primera planta amb decoració vegetal, d'estil gòtic.

També hi ha rajoles amb motius florals, que separen visualment la segona planta amb la torre.

Just al davant (Gràcia 131) hi ha la casa Miralles, construïda al 1893 a les ordres del arquitecte Juli Batlle i Arús.

Actualment és un restaurant.

I ara vaig cap al col·legi de les Escoles Pies.

A principis del segle XVII es va pensar en fer venir l'ordre dels escolapis a fer-se càrrec del ensenyament de la Vila.

L'any 1814 es va posar un impost sobre la carn per a pagar les despeses, i el 1818 el Sr. Antonio Cortés de Andrade, Marqués de Ciutadilla, descendent dels Meca, va donar la casa familiar (situada on avui hi ha la plaça Dr. Robert) per a fer-hi un col·legi, perquè ell ja no hi vivia.

Però hi va posar dues condicions. La primera, que el patró del col·legi i el titular de l'església fos Sant Agustí (encara ho és avui dia). I l'altra era que es posessin dos quadres representant l'esmentat senyor fent el lliurament de la casa dels Meca a la Escola Pia. Un d'aquests quadres es conserva encara i és exposat a Barcelona al arxiu de les Escoles Pies.

Col·legi Escoles Pies

L'any 1828, Ferran VII, de pas cap a Montserrat, va donar 480.000 rals als escolapis per edificar un temple al davant del seu col·legi. Aquest temple, avui és propietat dels Missioners del Cor de Maria.

L'any 1871 el col·legi es va fer petit i els escolapis van demanar ampliar-lo per darrera on hi havia un hort. L'edifici d'aquesta ampliació és avui la seu

del Ajuntament de Sabadell. El permís el van tenir, però van avançar més del compte la línia de façana, prenent terreny al que avui és la plaça Sant Roc. Això es va convertir en un problema polític. El “Ministerio” donava la raó a Ajuntament i feia enderrocar les obres. Però el Governador va destituir l’Ajuntament i va deixar que es continués construint : però quatre mesos més tard es va constituir un nou Ajuntament i es va tornar a demanar l’enderroc de les obres; al final la Audiència es va oposar al enderroc amb l’argument que l’obra era per a donar ensenyament gratuït.

L’any 1878 els escolapis es van posar d’acord amb l’Ajuntament i els hi van vendre l’edifici. Amb els diners que van ingressar (285.000 Pts.) van construir una nova escola al carrer que avui porta el seu nom, que es va inaugurar el 23 de juny del 1885, obra del arquitecte Miquel Pascual Tintorer. El pare Ramón Rier va beneir el nou edifici.

La primera pedra de l’església es va col·locar el 25 de maig de 1924.

El 1932 es va inaugurar l’església, obra de Bernardí Martorell però l’altar major no es va consagrar fins tres anys més tard . Les parets estan decorades amb pintures de Camil Fàbregas, Rius i de Jubanteny. Els vitralls son de la casa Granell de Barcelona.

I, ves per on , quan l’edifici ja va ser seu, l’Ajuntament no es va recordar mai més que la línia de façana s’havia avançat més del que ells mateixos havien permès.

Al carrer Garcilaso núm. 36-38 hi ha el col·legi Nostra Senyora del Carme, més conegut com les “Carmelites”

Col·legi Carmelites

És del 1.905 i obra del arquitecte Bernardo Pijoan.

Les germanes Carmelites van arribar a Sabadell l’any 1854 i van ser les primeres en fer-se càrrec de la Casa de Beneficència, que es va inaugurar el 25 de març del 1854. Hi van ser fins al 1905 quan es va inaugurar el col·legi del carrer Garcilaso.

Vaig cap amunt en direcció al Parc Catalunya i primer passo per davant de la xemeneia del vapor de cal Estruch. Té 43'50 m. d'alçada i és una de les més altes de la ciutat. El vapor Estruch es va construir al 1896 i es dedicava als aprestos, acabats i tints. La xemeneia és del 1917 i el seu arquitecte va ser Miquel Sàmpere.

Xemeneia Vapor Estruch

Al Eix Macià hi ha el monument al Rotary Club que es va inaugurar el 12 de setembre del 2010 i és obra de Carles Guevara. Aquest monument el va oferir el Rotary Club Internacional a través del Rotary Club de Sabadell a la ciutat amb la presència del alcalde Manuel Bustos.

Rotary Club (escultura)

I me'n vaig cap el Parc Catalunya.

A casa tinc un plànol de Sabadell del 1943 on hi consta la previsió d'aquesta zona per a fer-hi un parc ciutadà. Per tant era una vella aspiració sabadellenca.

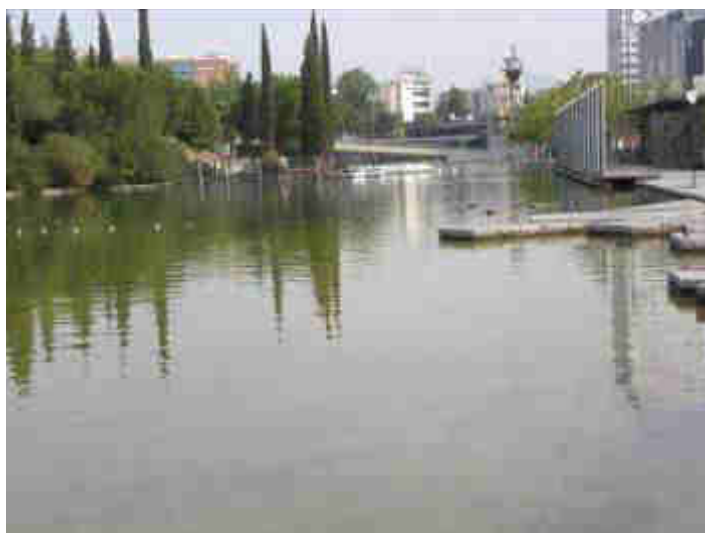
L'Ajuntament, tot d'una, hi volia construir més de 3.000 vivendes. Això va comportar manifestacions populars, plantades d'arbres i les inevitables corredisses amb els "grisos".

Finalment, l'Ajuntament va cedir i el 1984 es va fer un concurs de projectes, que van guanyar els arquitectes Joan Roig i Enric Batlle.

Té una superfície de 43 ha.. I la primera part es va inaugurar el 3 de març del 1992. Té un trenet de circumval·lació, un gran llac artificial amb aigua d'un pou propi, bars, restaurants i diverses zones d'esbarjo.

Tren (parc Catalunya)

Llac Parc Catalunya

A la paret lateral del pont que travessa l'estany hi ha una placa per commemorar l'Estatut del 2006. És quasi il·legible perquè, a més de ser

molt petita està posada molt enlaire però el seu text és : *“La ciutat de Sabadell va retre un homenatge amb motiu de la celebració de l’11 de setembre, Diada Nacional de Catalunya.*

El poble català continua proclamant avui com a valors superiors de la seva vida col·lectiva, la llibertat, la justícia i la igualtat i manifesta la seva voluntat d’avançar per una via de progrés que asseguri una qualitat de vida digna per a tots els que vivim i treballem a Catalunya. Preàmbul del Estatut d’Autonomia del 2006. Sabadell setembre 2006”.

Sabadell al Estatut

Entrant, podem veure l’escultura “La barca”, obra del escultor sabadellenc Antoni Marqués, sobre una idea de Joan Brossa.

Barca, La (escultura)

Sobre la “Barca”, a la feixa següent hi ha una placa de bronze en relleu amb la inscripció : “ *En aquest lloc hi havia el camp de l'Espanya C.F. en el qual l'any 1944 començà la pràctica del handbol a Sabadell. 16-10-1994*”. Es va col·locar per a celebrar-hi el 50é aniversari del handbol a Sabadell.

En realitat el camp de l'Espanya no estava en aquest lloc sinó més avall, on ara hi ha el llac. Però no podien pas posar la placa dins l'aigua.

Handbol (placa)

Pujant el turó, trobo la escultura dedicada al alcalde Antoni Farrés que va ser el promotor del parc.

Es va inaugurar el 11 de febrer del 2011.

Va ser impulsat per la Comissió Espai Antoni Farrés i Sabater, formada per la Fundació Bosch i Cardellach, representants de la família i amics i l'Ajuntament.

Farrés, Antoni (escultura)

Es tracta d'una imatge de bronze fos, obra del escultor Agustí Puig, sobre una base de formigó blanc obra del arquitecte Manel Larrosa.

Arbre de Ferro (escultura)

Més amunt hi ha la escultura “L’arbre del vent”. El seu escultor va ser Antoni Marqués. És de l’any 1986 i és una rèplica de la que el autor exposà a la Galeria Buades de Madrid i al Espai 83 del Museu d’Art de Sabadell. Vol simbolitzar un arbre sec. Es va inaugurar duran la festa de l’arbre del 1986. Es va construir a la caldereria Guillem.

A la part més alta del Parc hi ha la plaça Ernest Lluch amb una gran zona de jocs infantils.

En un parterre hi ha una pedra amb una placa en record de Ernest Lluch que quasi no es pot llegir. Hi diu “*Ernest Lluch. Per a la pau i la llibertat*”.

Ernest Lluch (placa)

Ernest Lluch i Martín (Vilassar de Dalt 1937-Barcelona 2000) va ser un economista i polític, militant del PSC. Va ser ministre de Sanitat i Consum.

El dia 21 de novembre, quan entrava al seu garatge de Barcelona va ser assassinat per un comando de ETA. Sempre havia estat defensor del diàleg, del respecte als drets humans i a la Pau a Euskadi.

A la mateixa plaça hi ha un altre placa en record de les víctimes del terrorisme a Sabadell. S'hi pot llegir "*En record a les víctimes del terrorisme a la nostra ciutat*". I una relació de noms : *Joan Bisbal, Ramón Diaz Garcia, Juan José Escudero Ruiz, Juan Gómez Salazar, Eduardo Hidalgo Carzo, Miguel Marcos Martínez, Francisco Pérez Pérez, Francisco López Bescos. "Sabadell 20 de desembre de 2010"*.

El 8 de desembre de 1990, un cotxe que estava aparcad al carrer Josep Aparici cantonada Ribot i Serra va explotar a $\frac{3}{4}$ de 5 quan passava una furgoneta amb policies nacionals que anaven al camp de la Creu Alta on a les 6 s'hi havia de jugar el partit de futbol entre el Centre d'Esports Sabadell i el Málaga de segona divisió.

La acció va ser atribuïda al comando Barcelona de ETA.

Víctimes del terrorisme (placa)

A l'altre banda del parc hi ha la masia Can Rull, ja citada en documentació dels segles XII i XIV amb el nom de Masia Torrella del Racó.

Era propietat de Jaume Torrella del Racó (1572). El nom de Rull començà a ser esmentat el 1650. Aquest nom ja perdurà per sempre més, encara que el 1797 consta com a propietari, Pau Busquets, de Terrassa fins que els Busquets vengueren la finca i terrenys a Victòria Toràn i Rodón, de Barcelona el 1924 la qual sol·licità, aquest mateix any, la autorització a l'Ajuntament de Sabadell per urbanitzar la zona.

La propietat va arribar a uns nivells de producció de vins important fins a finals del segle XIX, que la fil·loxera va acabar amb totes les vinyes.

Masia Can Rull

El 1991, l'Ajuntament de Sabadell la va adquirir als aleshores propietaris, els Duran, de Sabadell, per utilitzar-la com espai d'activitats sòcio-culturals. L'edifici és una masia rural típica catalana, dedicada a la explotació vinícola i encara es conserven els cellers, els cups i les botes.

Està orientada a llevant, pertanyia a la parròquia de Sant Vicenç de Jonqueres i era de les masies amb més terra del terme.

Companys, Lluís (monument)

Just al davant hi ha un petit monument en memòria del President màrtir Lluís Companys.

Seguint el camí que mena cap el barri de Can Rull em trobo amb la font origen del seu nom.

Font de Can Rull

Prop d'aquí, arribant al barri de Can Rull hi ha la plaça Patro Agulló. La senyoreta Patro era mestra de la primera escola que va tenir el barri i va ser una figura rellevant. Havia arribat als catorze anys des del seu Alcoi natal. Era una dona abnegada que dedicava bona part de la seva vida a obres socials. És de bon record per la gent que la va conèixer ja que junt al seu fervor per la catequesi, va portar a terme una gran tasca d'atenció als nens, als necessitats i als malalts de la barriada.

Agulló, Patro (monument)

Durant anys, a la plaça Patro Agulló hi havia un peu amb una llosa que semblava la base d'un monument, però sense res al damunt.

Fa quatre anys vaig preguntar als Museus i, com sempre, no en sabien res. Només a la Associació de Veïns del barri em van explicar que el monòlit s'havia trencat i que tenien en estudi reconstruir-lo . Però sense concretar data.

Finalment el 22 de febrer del 2010 i gràcies al impuls de la Associació d'Amics de la Patro, es va inaugurar el nou monument que és un cub de marbre blanc. Crec que més gran que l'original.

I de retorn cap a casa, vorejant el parc, es pot veure el nou edifici de la Agrupació Astronòmica de Sabadell inaugurat el 1992.

Agrupació Astronòmica de Sabadell

Antigament l'observatori estava situat a la torre del edifici que avui acull els Serveis Socials del BBVA a la plaça del mercat.

VUITÈ DIA (Can Feu)

Al començament del carrer Jacint Verdaguer, a la cantonada amb el carrer Pau Claris, hi ha una placa de carrer amb un relleu de mossèn Cinto. És obra de Camil Fàbregas feta al 1941 tot hi que no es va col·locar aquí fins al 1945.

Verdaguer, Mossèn Cinto (placa)

En la illa de cases entre els carrers Cellers, Reina Elionor, Verdaguer i Viladomat hi ha una fàbrica tancada. Es tracta de “La España Industrial”. La van fundar els germans igualadins, Muntada, l’any 1847.

España Industrial

Va tancar als anys 70 i va ser la primera indústria cotonera de la Península.

Safareig (c/.Reina Leonor)

Baixant el carrer Reina Elionor, entre Manso i Fiveller hi ha els safareigs, construïts al 1932 i que avui és el Casal d'Avis del barri de Gràcia i la Oficina de Benestar Social de la Generalitat.

Anant cap a Can Feu passo per davant de la fàbrica Baygual-Llonch al carrer Jacquard 42-102. En principi era una indústria tèxtil. Però durant la guerra es va convertir en indústria militar.

Aquí es muntaven les parts fonamentals del avió rus “xato”. El fusellatge, el motor, els dipòsits, el tauler de comandament, la cabina del pilot, el tren d'aterratge i les ales.

Fàbrica Baygual i Llonch

Tot plegat s'acabava d'acoblar als tallers i hangars del camp d'aviació. Van acabar treballant-hi 2.000 persones.

Al barri de Can Feu hi ha el Monument a la Motxilla.

Motxilla (monument)

Es va col·locar el 16 d'abril del 2005 en commemoració del 50è aniversari del barri. Ara està molt despullat, però al seu peu hi havia una motxilla i unes espigues metàl·liques que es van retirar quan va començar la febre de robatoris d'elements metàl·lics pels carrers. L'associació de veïns ho guarda tot a la espera de temps millors.

Prop del castell de Can Feu hi ha la “Casa dels Pins”.

Està construïda just a sobre d'on abans de la guerra hi havia l'enyorat “Pla del Amor” del Bosc de Can Feu que va ser destruït durant la guerra civil perquè la gent hi anava a buscar llenya per escalfar-se o cuinar.

Al Pla del Amor si havien fet representacions teatrals (n'he parlat abans quan explicava els Festivals d'Estiu a Sabadell), Aplecs de sardanes amb més de 40.000 balladors i un munt d'activitats culturals. L'any 1917 la companyia del Liceu hi va representar la òpera Carmen. Fins i tot, un jove Santiago Carrillo va fer-hi un dels seus primers mítings a Catalunya.

Casa dels Pins

El 23 de desembre del 1929, Josep Mitats i Umbert, de Terrassa, va sol·licitar permís d'obres per a construir el que avui és la "Casa dels Pins".

Li va ser denegat perquè, segons l'Ajuntament, el terreny era considerat Parc Municipal.

El 15 de març del 1930 es va fer una reclamació a l'Ajuntament, perquè el Sr. Mitats no estava d'acord amb la denegació.

Però el de juliol del 1930, aprofitant que l'Ajuntament havia canviat, es va tornar a demanar permís, i al 22 d'agost li fou concedit.

El projecte anava signat per l'arquitecte Joaquim Manich i en principi, l'edifici es va destinar a bar, tot i que al pis hi ha quatre habitacions. Després d'estar molts anys tancada, el 1987 es va rehabilitar com a seu del Club de Jubilats i Pensionistes dels Merinals.

Al 1931, Josep Mitats, amb el vist i plau de la propietat, va plantejar a l'Ajuntament Republicà, la construcció d'una urbanització al Bosc de Can Feu amb la promoció de 100 xalets i *"d'acord amb la autorització del Exm. Sr. Marqués de Montsolís, sanejar i convertir el Bosc de Can Feu, termes de Sabadell i Sant Quirze, i convertir-lo en lloc d'exquisit sojorn ciutadà"*.

L'oposició ciutadana va ser molt forta. Primer es va impedir la construcció d'un altre xalet similar en el mateix indret i al final, la urbanització no es va fer.

I arribo al castell de Can Feu que es va aixecar aprofitant les restes de l'antiga masia Sobarber de la que es tenen notícies des del 1055. La hisenda s'estenia pels termes de Jonqueres i Sant Julià d'Altura. Al segle XVI la va comprar la família Feu.

Més endavant va canviar de propietaris. Passà a mans de la família Olzina, que va obtenir el privilegi de noblesa el 1513 de mans del rei Ferran II, abans, al segle XII havia estat una casa fortificada.

Al segle XVII va patir un incendi que va malmetre molt l'edificació.

Can Feu (castell)

A finals del segle XIX, Josep Nicolau, descendent dels Feu, construeix l'edificació que avui coneixem i que ara és propietat de l'Ajuntament i serà el centre d'un futur parc urbà.

La seva construcció sembla que es deu a una juguesca entre cosins ; Josep Nicolau d'Olzina, Ignasi de Puig i el marquès de Montsolís.

L'any 1937 es va utilitzar com a residència d'estudiants del Institut Obrer d'Ensenyament, creat a Sabadell el 10 de març del 1937.

Des del més de març d'enguany és propietat del Ajuntament.

Com he dit abans, estava envoltat d'un gran bosc que es va talar per fer llenya durant la guerra i que ara és plorat pels qui els van arribar a conèixer.

Dins al seu jardí hi havia estàtues de Zeus, Vulcà, Minerva i Apol·lo.

Església del castell de Can Feu

Fora del castell hi ha una capella que es va construir per encàrrec de Pau de Feu i Soler que havia comprat la finca a finals del segle XVII.

A l'interior hi havia un retaule del naixement de Jesús i una talla de la Mare de Déu del Roser. A la llinda de la porta hi ha gravada la data de 1704.

Molt a prop hi ha la plaça del Mil·lenari amb un monument, obra de Francesc Patris.

El va construir Cubiertas y Mzow, segons pressupost del 30 de octubre del 1991 per 6.581.384' - PTA.

Mil·lenari de Catalunya (monument)

M'arribo a la masia de Can Llobet, situada darrera el pavelló de l'O.A.R. Gràcia.

És del segle XIV i en aquells temps pertanyia a terme municipal de Sant Quirze.

Can Llobet (masia)

NOVÈ DIA (Can Deu .- Sant Julià)

Avui agafo el cotxe. Vaig cap a la masia de Can Deu; cal entrar-hi a peu perquè està dins del bosc propietat del BBVA no hi poden entrar cotxes. Està integrada dins del que s'anomena Espai Natura i que també inclou l'ermita de Sant Julià d'Altura. Actualment acull el museu de les eines del camp.

Can Deu (masia)

Formava part de la parròquia de Sant Julià d'Altura. Fins a la dècada dels anys 70 del segle XVIII rebia el nom de Can Sallent. A partir d'aquest moment, passà a pertànyer a la família Deu.

Entre el 1671 i el 1674, la masia va canviar de propietari.

Al 1673 es va fer un teulat nou.

Els Farrés, nous amos, eren de la petita noblesa barcelonina i la tenien també com a residència senyorial rural.

Al segle XVIII, els propietaris eren la família Amat de Palou.

L'any 1922 passà a ser propietat de la família Amat, fins al 1965 que la va comprar la Caixa d'Estalvis de Sabadell.

Al mateix recinte de l'Espai Natura hi ha l'ermita de Sant Julià d'Altura.

Església Sant Julià d'Altura

Era una parròquia rural del terme municipal de Sant Pere de Terrassa fins Matadepera i Sabadell; actualment pertany a la parròquia del Sagrat Cor de Can Oriach al 1904 que es va repartir el terme entre Castellar del Vallès, Terrassa, Matadepera i Sabadell; actualment pertany a la parròquia del Sagrat Cor de Can Oriach.

Matadepera i Sabadell; actualment pertany a la parròquia del Sagrat Cor de Can Oriach.

La primera referència que es te del lloc és de l'any 456, però és un pèl confusa.

Tot i que ja s'erigí en vicaria l'any 1114, la data més concreta és la del 1120, quan el Papa Calixt concedí el lloc al monestir de Sant Cugat del Vallès. Es creu que en aquells temps era un castell amb una església.

Des del segle XI hi ha documents que parlen de la parròquia que aplegava un territori densament poblat de masos.

Ja al segle XV n'eren més de vint. Entre ells Can' Ustrell, Can' Argelaguet, Can' Oriach, Can' Deu, Can' Arnella, Ribatallada i Castell Arnau.

La primera església és del segle XI. Als segles XII i XIV s'amplià la nau, es va convertir el campanar en capella i es va construir un nou campanar.

Al segle XVII va experimentar transformacions importants. D'aquest segle és l'organització general de l'espai, el presbiteri i la part superior del campanar (1693) entre altres coses.

Hi havia una imatge de la Mare de Déu d'Altura de finals del segle XII o principis del XIII que va ser cremada durant la guerra .

Però ja havia patit un incendi anterior. El 9 de març del 1809, les tropes franceses van cremar l'església.

Tot i ser una construcció preromànica prou interessant , quan hom parla de patrimoni històric rellevant de la ciutat, mai no es pensa en Sant Julià d'Altura.

Quan el 1904 es començava a gestionar la supressió de Sant Pere de Terrassa, no es parlava de Sant Julià d'Altura.

Va ser gràcies a Joan Montllor i Pujalt que es va incorporar al terme de Sabadell, no tant sols Sant Julià d'Altura sinó també Can Feu, Hostafrancs, Can' Oriach, Can Gambús, el Mas Prat i el Mas Batllell. Totes aquestes incorporacions les devem a Joan Montllor. El document es va signar el 5 d'abril de 1904.

A la sortida, a peu de carretera hi ha el padró martirial en memòria de mossèn Gaetà Clausellas i Vallvé. És obra de Camil Fàbregas.

Padró martirial. (Gaietà Clusellas)

Mossèn Gaietà Clausellas Ballvé va ser successor del Dr. Sardà i Salvany al asil de les Germanetes dels Desemparats.

Va ser assassinat el 14 d'agost del 1936 als 72 anys i està enterrat a l'altar de la Mare de Déu de Montserrat a l'església de Sant Feliu.

A principis del 1941, l'alcalde Marcet va presidir l'acte de col·locació del padró martirial al mateix lloc on va ser assassinat. Al monòlit s'hi pot llegir: *"Aquí abraçà la palma del martiri, el pare dels pobres Mossèn Gaietà Clusellas el 14-8-36"*.

A l'altra banda de la carretera hi ha dues masies.

La de Ca n'Argelaguet que és dels segles XVI i XVII i que avui encara té activitat agrícola i ramadera. Està documentada al 1537 i segurament és molt anterior. Té un portal adovellat.

Cap al segle XV era un hostal on s'hi acollien traginers i carreters.

Ca n'Argelaguet (masia)

L'altre és Ca n'Ustrell, documentada l'any 1259 encara que sembla que abans ja existia.

La van construir els Templers com a masia-fortalesa.

Antigament era tancada per un mur amb espitlleres i protegits per una robusta fortalesa.

L'origen del nom és incert.

Segons la “Monografia de la Parroquia de San Julián de Altura” en article de Josep Soler i Palet (1893) : “ *El cognom Ustrell és una abreviació d’Ullastrell. Ja als segles XIV i XV era anomenada “Uyastrell” o “Uyestrell”*”.

I segons Arnau Oliver, advocat de Terrassa i procurador en drets reials a la vegueria de Barcelona : “El cognom Uyastrell és oriünd de Menorca”.

Can Ustrell (masia)

Té també una llar de foc rodona amb volta de pedra i un gran faldar. Ha estat reconstruïda i moblada amb rics paraments. És de propietat particular.

Tornant enrere i a la entrada de Can Oriach, trenco a la dreta per la Ronda Roureda i just a la rotonda que connecta amb la ronda Roureda, a mà dreta, hi ha un petit bosquet i a dins, mig amagada hi ha una torre.

Torre Hernández

M'ha costat molt trobar-ne informació.

Pensant que podia ser anterior al 1904 quan aquella zona era terme municipal de Terrassa vaig anar al Arxiu de Terrassa. Allà em van atendre amb la mateixa amabilitat i interès que al de Sabadell però no en van trobar res.

En principi al Arxiu de Sabadell tampoc hi podíem trobar res. Però entre la Camara de la Propietat i el mateix Arxiu vaig trobar aquesta informació.

El 24 de novembre de 1944, Àngel Hernández Martín va sol·licità permís d'obres a l'Ajuntament. Tot i que els plànols, signats per l'arquitecte José Vila Juanico porten data de 22 de febrer de 1945 que és quan es va concedir el permís d'obres.

Al llibre “Del terme de Sabadell” de Joan Farell Domingo, amb dibuixos d'Agustí Masvidal i Salavert diu que : *la torre Hernández també és coneguda com “La torre d'en Fau” i afegeix : “a la torre d'en Fau s’hi cria un bell estol d’aviram i s’hi dona aixopluc a un bon grapat de cabres i ovelles, el propietari del qual en paga l’arrendament amb el xerri que dona el bestiar ; xerri que és emprat pels propietaris de la casa veïna de ca l’Arnau o Vila Maria per adobar la terra de regadiu i de secà propera a la casa.*

DESÈ DIA (Pou de glaç .- Riu Ripoll)

Avui agafo el cotxe, Vaig a recórrer el riu Ripoll on hi ha (hi havien) moltes fàbriques. Aquesta és una llacuna que té aquest llibre. Llacuna de la que en soc molt conscient, però no soc capaç de fer-ne una relació exhaustiva. Soc fill de Sabadell però a la vegada un ignorant de la seva indústria tèxtil. A més al llarg dels anys, moltes fàbriques ha anat canviant de nom i se'm fa molt difícil seguir la seva pista.

Arribo prop de la riba del riu i davant de l'entrada al complex de la Bassa hi ha el "pou de glaç de Sant Oleguer".

Pou de glaç

El pou es va començar a construir entre el 1672 i el 1683. La veritat és que el 1.678 ja funcionava.

Va ser una iniciativa d'en Domènech Bruguera, propietari de la zona.

Està situat en una zona límit pel que fa a hores-fred a l'hivern ja que normalment aquestes estructures productives es situaven en zones de més alçada, a la muntanya i a les planes interiors.

El seu emplaçament és tota una lliçó d'observació meteorològica. Domènech Bruguera, el seu promotor, construí el pou aprofitant el diferencial tèrmic que hi ha al Ripoll; és una zona enclotada propensa, durant l'hivern, a patir més intensament les situacions d'inversió tèrmica i, per tant, glaçades més fortes que dalt a la plana.

El primer document és del 1704 on s'explica que Pere Joan Serena treu, per a provisió de la ciutat de Barcelona, neu o glaç d'un pou de Pau Feu.

El gel es repartia per fondes, tavernes i hospitals.

A Sant Llorenç de Munt n'hi havia un altre; el de la Mata de Mura que subministrava glaç a Sabadell.

Aquests pous, que inicialment eren de propietat privada, degut al seu èxit, aviat se'n van fer càrrec els ajuntaments.

Dins del terme municipal del que avui és Sabadell també hi havia els del Mas Canals, de Jonqueres, el d'en Bruguera i el de Ribatallada que en aquells temps pertanyien a Sant Pere de Terrassa.

A principis del segle XX es va inventar la fabricació artificial de gel. Al 1914 començà a funcionar la fàbrica “La Frigorífica” a Sabadell.

Prop d'aquí hi ha el que havia estat la fàbrica de Can Cuadras, que és del 1875.

Xemeneia Can Cuadras

Originàriament es dedicava a rentador i a filatura d'estampats. Avui encara funciona com a edifici industrial.

Ja abans del 1891, establí un socors per als obrers en cas d'accident, malaltia o maternitat.

També hi ha el vapor Grau S.A., popularment conegut com a “Cal Sec”.

És del 1858 però reconstruït després de les riuades del 1962. De fet, totes les fàbriques de la llera del riu es van haver de reconstruir.

Es dedicava als tints i acabats tèxtils.

Xemeneia Cal Grau

En direcció contrària trobo el que havia estat la Auxiliar Industrial Sabadellense.

Xemeneia Auxiliar Industrial Sabadellense

Més enllà, darrera el complex de les pistes d'atletisme, hi ha el que en queda del Molí de Sant Oleguer.

La data exacte de la construcció d'aquest molí fariner en els seus orígens, però va ser aproximadament entre el 1780 i 1790.

A partir del 1831 es transformà en un molí draper, i el 1885 s'hi va instal·lar una fàbrica de cartó, tot i que la activitat farinera i drapera coexistien.

El molí es va especialitzar en la producció de cartó i de paper d'estrassa, un paper gruixut fet amb draps.

Molí de Sant Oleguer

L'any 1932, la fàbrica es coneixia com “La Cartonera Catalana”. L'activitat industrial va durar fins als anys seixanta del segle XX. Actualment és un alberg juvenil i un museu.

Quan jo era petit (fins als nou anys), vivia al carrer Covadonga prop de la plaça de Sant Salvador. Allà els meus pares hi tenien una petita botiga de queviures i la gent que habitava les coves venien a comprar a casa.

Jo havia visitat algunes d'aquelles coves perquè els nens que hi vivien eren companys meus de jocs.

Les coves tenien entre 6 i 15 m². en dues habitacions; un dormitori i una cuina-menjador.

Era molt perillós viure-hi perquè quan plovia hi havia esllavissades. El dia 1 de Juliol de 1953 hi van morir dues criatures. Amador i Trinidad Olmos.

Coves de Sant Oleguer

Per erradicar aquestes coves, l'any 1952, l'alcalde Marcet va crear un pla per a promoure la construcció d'habitatges per als obrers. Es va reunir amb els propietaris de les grans empreses tèxtils de la ciutat i els hi va demanar col·laboració.

Ell, com a propietari de la fàbrica Marcet S.A. va promoure les “cases de cal Marcet”, i la família Garcia-Planas, propietària de la empresa Artextil S.A. van promoure el barri de “Nostra Llar, Sant Oleguer”. Però no els va seguir cap més fabricant.

Per altra banda, l'alcalde Marcet va iniciar una deportació sistemàtica d'immigrants sense feina.

A més de no tenir feina, molts d'aquests immigrants no estaven empadronats i això va fer que després de les riuades del 1962 no s'ha pogut saber mai la quantitat exacte de morts que hi va haver.

Tot i la connivència del règim amb la jerarquia catòlica, a partir del 1951, l'església de base va fer a Sant Oleguer una tasca assistencial i evangelitzadora.

S'hi van afegir, a partir del 1953, els jesuïtes com Josep Maria Borri, catequistes de la “Conferencia de San Vicente de Paul” i figures destacades com el doctor Pareja, el doctor Vilaplana, el doctor Argemí, el practicant i veí de les coves de “la cobertera” Fulgencio Mondejar i el pediatre Aureli Carnicer, conegut pel veïns com a “pare dels pobres de les coves”.

Finalment, l'Ajuntament i la Caixa de Sabadell van construir, al barri de Campoamor, un grup de 135 habitatges anomenat “Virgen de Fátima”, qualificats com a “ultrabarats”.

Entre els anys 1955 i 1958 s'hi van traslladar 126 famílies que vivien a les coves de Sant Oleguer.

Per a la resta van comprar uns terrenys a Torre Romeu on es van traslladar en barraques legalitzades, com a allotjament d'urgències.

Prop d'aquí hi ha la fàbrica dels Nois Buxó.

Fàbrica Nois Buxó

Es va construir al 1881 i al 1918 va ser reconstruïda i ampliada per l'arquitecte Josep Renom i Costa.

Per travessar el riu hi ha dos ponts iguals. Davant la fàbrica Grau i per accedir a Torre Romeu.

Es van construir l'any 1963, després de les riuades.

Son del tipus “Cantilever” (de tauler) i estan sustentats amb tirants. Aquesta construcció era més econòmica i àgil que d'altres d'ús més habitual i es van inspirar en un model publicat a la revista nord-americana “Engineering News Records”.

Pont del riu Ripoll

Els va construir l'enginyer Albino Lasso Conde, de la “Confederación Hidrográfica del Pirineo Oriental”.

Aquest enginyer va tenir una vida de pel·lícula.

Va ser diputat per “Izquierda Republicana” per Conca l'any 1936.

Tota la seva vida va ser un rosari de processos judicials.

Al final de la guerra va fugir a França per Catalunya.

Del 1939 fins al 1941 va treballar a Rio de Janeiro. Després va marxar a Uruguai i a Argentina, on va viure fins al 1955.

El 10 de gener de 1956 va sol·licitar tornar a entrar a Espanya i el seu reingrés al “Cuerpo de Ingenieros de Caminos Canales y Puertos”. El novembre va ser readmès i el 4 de juny següent va ser destinat a la “Confederación Hidrográfica del Pirineo Oriental” com a enginyer subaltern. Va venir a viure a Barcelona amb la seva dona.

Durant les riuades va ser el responsable de netejar les lleres dels rius i de la construcció de nous ponts. Per aquesta feina, l'agost del 1963, Franco el va condecorar amb la “Encomienda de la Orden del Mérito Civil”.

Total que un Diputat de “Izquierda Republicana” i exiliat, va acabar sent condecorat per al Règim.

I acabo la passejada passant per “La caseta de les aigües” .

Es va construir el 1918 per bombejar l'aigua de la Torre de l'Aigua. El seu arquitecte va ser Josep Renom i Costa. Bombejava aigua fins al que avui és el temple que hi ha al Parc Taulí. Va realitzar aquesta funció fins el 1967.

Caseta de les aigües

ONZÈ DIA (Fàbrica Marcet .- Pl. Vallès)

Camino travessant el barri de Gràcia i vaig fins a la fàbrica Marcet S.A. Era la fàbrica de l'ex alcalde Josep Maria Marcet, que es va construir al 1942.

Fàbrica Marcet

El projecte de la construcció el va signar Antoni Forrellat i Solà. Actualment és la seu de la Guàrdia Urbana.

La seva xemeneia de 33'44 m. es va construir entre el 1942 i el 1947 i el projecte porta la signatura de A. Forrellat i Solà i de Josep Salvador i Roig.

Xemeneia Marcet S.A.

Prop d'aquí, a la plaça Jean Piaget hi ha una placa dedicada a ell. “El noi del càntir”. És de J. Campeny, del 1919 i el jardinet de la base son obra del arquitecte Josep Renom.

Jean Piaget (1896-1980) va néixer a Neuchâtel (Suïssa). Va ser psicòleg infantil.

Nen del Càntir (escultura)

Professor de les Universitats de Lausana i Ginebra. Famós pels seus estudis sobre la infància i la seva teoria del desenvolupament cognitiu.

Al costat hi ha la plaça Clavé on també hi ha una escultura dedicada a ell. És del 1949 i del escultor Camil Fàbregas.

Al lateral dret hi ha representat un orfeó amb la senyera. Al frontal una al·legoria femenina sosté un nen mig nu amb els braços enlairats. Al lateral esquerra s'hi veu una coral vestida amb indumentària popular catalana. A la part del darrera hi ha gravada la lletra de “ La maquinista”, popular composició de Clavé que es refereix a la exaltació del treball.

Damunt del pedestal una figura femenina, d'estil clàssic, asseguda de costat amb actitud de coronar el bust d'en Clavé representat a la base de l'estàtua.

Clavé, Anselm (monument)

A la cruïlla de la carretera de Terrassa i la de Molins de Rei hi ha l'edifici de l'empresa tèxtils Camps Germans.

És dels anys 20 però la seva xemeneia de planta quadrada i que quasi no es pot veure des del exterior, està documentada l'any 1944 amb projecte de Josep Salvador i Roig.

Fàbrica Germans Camps

La fàbrica no tardarà massa a anar a terra perquè està previst, de fa anys , retirar la línia de façana uns metres per ampliar la carretera.

Davant seu hi havia el molt popular bar restaurant conegut com “ La Mata” i a l'altre cantonada “El Millón”, avui desaparegut. “La Mata ” va tornar a obrir però avui torna a estar tancat, tristament.

Vaig cap a la plaça Vallès. El “Diario de Sabadell” del 25 de setembre del 1956, publicava la notícia de la inauguració de la llar d'infants i casal d'avis de la plaça Vallès (per aquells temps, plaza Castilla)

L'edifici, promocionat per la Caixa d'Estalvis de Sabadell, amb projecte de l'arquitecte Gabriel Bracons i Singlà, va ser inaugurat per l'Arquebisbe de Barcelona Dr. Modrego Casaus, amb presència del alcalde Josep Maria Marcet i de totes les autoritats locals. Més tard, l'edifici es va convertir en l'escola Santa Gemma per a disminuïts psíquics.

Avui és un magatzem municipal.

Sobre la porta d'entrada hi ha el grup escultòric al·legòric “La Maternitat”, de caire classicista compost per una mare, vàries figures infantils i un gos.

És obra de Camil Fàbregas

Maternitat (escultura)

Pujant la Ronda Ponent, a mà dreta, una casa de planta baixa entre dos blocs de pisos, te sobre de la façana una còpia de la escultura del Manneken Pis. És una altra de les sorpreses que comporta anar pel carrer mirant enlaire. Aquesta escultura, el lloc on està col·locada i el perquè hi és, té la seva història.

Manneken Pis

Quan una constructora va comprar la finca entre aquesta casa i el carrer Calderón per a fer-hi pisos, li van oferir al propietari comprar-li la casa, però amb els diners que li oferien no en tenien ni per pagar mig pis dels que anaven a construir.

Quan una altre empresa va comprar la finca de l'altre costat amb el mateix propòsit, també li volgueren comprar la casa. Però altre vegada li oferien la meitat del que calia per accedir a un pis nou. El propietari es va negar a vendre per segona vegada.

Llavors va decidir col·locar la figura del Manneken Pis sobre la seva façana. Era com una mena de venjança incruenta. Li havien deixat la seva casa de 4'-m. d'amplada, encaixada entre dos blocs. Però ell...

DOTZÈ DIA (Ctra. de Barcelona .- Sant Oleguer .- Creu de Barberà.- Pont de la Salut .- Ca n' Alsina.)

Avui torna a ser dia de cotxe. Baixo carretera de Barcelona avall i arribant a la Gran Via, giro a la dreta cap el carrer Sant Ferran. Allà hi ha un edicle amb una imatge d'una Mare de Déu que no sé identificar i del que no n'he trobat cap informació enlloc. Crec que es tracte de la Mare de Déu del Roser.

Edicle (c. Sant Ferran)

Seguint per la carretera de Barcelona hi ha un monument al mestre. És del 1966 i el seu escultor va ser Josep Maria Brull.

Mestre, Al (monument)

A l' illa que formen la carretera de Barcelona, Bruch, Narcís Monturiol i Sant Sebastià hi ha el que en queda de la fàbrica de Cal Vinardell. Es va construir el 1924 a les ordres de l'arquitecte Ramon Vall i Rimblas.

Fàbrica Can Vinardell

El seu propietari era Joan Vinardell Camps, i fabricava paper per a tubs per enrotllar peces tèxtils i plegadors de cartró reciclat. La seva xemeneia, de planta quadrada i cos circular va estar dissenyada pel mateix arquitecte de la fàbrica, Ramon Vall i Rimblas.

Xemeneia Cal Vilardell

Anant cap a l'Avinguda de Barberà trobo la plaça Montserrat Roig. Aquí, el 27 de gener de 2019 es va re-inaugurar el monument a les víctimes del nazisme en homenatge als 60 sabadellencs deportats als camps nazis. El 27 de gener, el Dia Internacional en Memòria de les Víctimes de l'Holocaust. Aquest monument, fins ara , havia estat al camí entre el cementiri i La Salut on va ser inaugurat l'any 1989.

Amical de Mathausen (monument 2)

Més avall, entre els carrers Calders i Fray Luís de León hi ha la xemeneia del vapor de “Ca l’Escapçat”.

La fàbrica i la xemeneia, que fa 36 m., es va construir a les ordres del arquitecte Miquel Folguera.

El seu propietari Manuel Sales va demanar el permís de construcció de la fàbrica el 16 de juliol del 1897.

El 14 de gener de 1995 es va convertir en una escola.

Xemeneia Cal Escapçat

Al carrer Fray Luís de León núm. 91 hi ha la xemeneia del vapor de Cal Borni Duch. És del 1887 i té 30'47 m.. El seu enginyer va ser Narcís Nunell i Sala.

Xemeneia Cal Borni Duch

Més avall, al passeig del Comerç, a la plaça de la rotonda amb Joanot Martorell hi ha aquesta escultura de Benet Ferrer, dedicada a Ramón de Campoamor y Campoosorio (Navia, Astúrias, 1817- Madrid 1901).

Campoamor, Ramón de (monument)

Ramón de Campoamor era poeta i va estudiar filosofia a Santiago i medicina i matemàtiques a Madrid. Va ser Diputat a Corts per Castelló de la Plana i Alacant i Governador de València. També va ser “Director General de Beneficiencia y Sanidad” i membre de la “Real Academia Española” (1862).

Me'n vaig en direcció al carrer Sol i Padrís. Als voltants del pavelló d'esports hi ha dues escultures. Una dedicada a Ramón Torras, pilot de motos que va morir d'accident en una cursa al circuit de Comarruga el 30 de maig del 1965. És de Lluís Ortega amb pedestal de Adolf Salanguera.

Torras, Ramón (monument)

L'altre dedicada a Pere Sant (1929-1955), ciclista mort d'accident. Es va col·locar el 1978.

Sant, Pere (monument)

Al barri de Sant Oleguer, a la plaça del seu nom, hi ha un monument dedicat a J. Garcia Planas, fundador del barri. Es va col·locar el 1.988 sense permís municipal. El van fer els mateixos veïns i ells mateixos van decidir-ne la seva ubicació.

Garcia Planas (monument)

Al mateix barri hi ha l'església de Sant Oleguer.

Església Sant Oleguer

És de l'any 1950 i és obra del arquitecte Santiago Casulleras i Forteza. Es va construir junt amb el barri que es va anomenar “Nuestro Hogar San Oleguer”, sota el impuls de J. Garcia Planas i la seva empresa Artextil, per als seus treballadors.

Al lateral dret de l'edifici hi ha una ceràmica on es pot llegir :
En record del Sr. Josep Garcia Planas i Cladellas (1898-1969) empresari tèxtil sabadellenc Fundador d'aquesta Urbanització “*Nostra Llar Sant Oleguer*”.

Inaugurada l'any 1955 per a pal·liar les necessitats de vivendes dels seu col·laboradors, de les que passaren a ser propietaris als vint anys de pertànyer a l'Empresa.

No va descuidar en la seva obra social el sentit espiritual, representat per l'església el de la cultura, per als dos col·legis, posat tot al bon fer de l'obra salesiana, i de l'oci o l'esport amb el poliesportiu dirigit aquest pels propis treballadors residents.

Església Sant Oleguer (placa)

A la part de l'esquerra de l'església hi ha una residència dels Salesians i tenen una finestra diferent de la resta. Dona tota la impressió de que es tracte d'una antiga fornícula. Però he parlat amb gent que diu que porta tota la vida vivint al barri i mai hi ha vist altre cosa que una finestra.

Vaig anar a parlar amb la Associació de Veïns i no en sabien res.

Al Arxiu Històric no en tenien res però em van dir que si presentava una instància a l'Ajuntament em donarien els plànols de l'edifici. Al cap de quinze dies em van telefonar per dir-me que tenien guardat al vapor Badia tot el llegat del arquitecte Santiago Casulleras però que no tenien personal per arxivar-lo. Jo crec que no te res a veure. Una cosa és el llegat de l'arquitecte i l'altre que aquesta informació l'ha de tenir l'Ajuntament. Per tant vaig presentar una segona instància.

Al cap d'una setmana em van tornar a telefonar del Arxiu Històric, sempre atents i professionals, i em diuen que curiosament els plànols d'aquest edifici, junt amb tota la documentació, permisos d'obra etc. l'Ajuntament els havia perdut. Que amb els milers de plànols que tenen arxivats aquest és un cas excepcional.

Tot un misteri.

Sant Oleguer (fornícula ?)

Prop d'aquí hi ha la masia de San Oleguer, que data del 1277 i malgrat que no té cap característica sobresortint, manté l'estructura típica de les masies catalanes.

Masia Sant Oleguer

Actualment és un centre d'esplai per a la joventut i seu del Club Falcons. La tradició diu que el nom li ve de les estades que hi feia el Bisbe de Barcelona, Sant Oleguer, quan anava de camí cap el monestir de Sant Llorenç de Munt.

Me'n vaig cap al barri de la Creu de Barberà, on a la plaça del seu nom hi ha una creu que servia de fita d'encreuament de dos camins. El 1.908 es va profanar i el 1918 es va enderrocar. Fou reconstruïda i es va enderrocar novament el 1933. La que es pot veure avui dia és una versió deguda a Joaquim Manich del 1943.

Creu de Barberà

Segons explica J. Montllor i Pujalt : *“El veïnat de la Creu s’inicià en els dos costats del que havia d’èsser el seu carrer principal, la carretera de Barcelona”*. La primera casa s’edificà el 1880.

La segona casa fou construïda per un negociant de vi sabadellenc al costat de l’anterior. En aquesta s’hi muntà un establiment que permetia eludir l’onerós impost, dit de consums, que gravava les matèries líquides i sòlides que entraven a Sabadell. Això constituïa un gran avantatge sobre els establiments de la ciutat. I com que els articles resultaven allà més barats, el públic s’hi abocà de tal manera que, al últim, la cosa generà en conflictes amb els guardes de consum que acabà el 27 de març del 1887 amb un succés tràgic i un dia de dol a la ciutat.

No obstant això, altres establiments similars es muntaren allà i ells foren els veritables promotors de noves edificacions i, per tant, de la formació del veïnat, avui populós de La Creu de Barberà.

Això passava en altres nuclis habitats fora del centre de Sabadell.

A Can Puiggener, per exemple, hi havia el Mas Canals (no confondre amb el Mas Canals de Sant Julià d’Alta) que feia d’Hostal i venia carn en perjudici dels interessos locals. Com que estava fora dels límits urbans, no pagava impostos per entrar-hi productes.

Al mateix barri, al carrer Santiago Rusiñol hi ha una placa de carrer amb un relleu al·legòric obra de Camil Fàbregas.

Rusiñol, Santiago

Santiago Rusiñol i Prats (Barcelona 25-2-1861 / Aranjuez 13-6-1931), pintor, escriptor, col·leccionista, periodista i dramaturg. Líder del modernisme.

Va marxar a estudiar a París. Va viure a Sitges, al “Cau Ferrat” que va convertir en un temple del art.

L'addició a la morfina va determinar, a partir del 1894, la seves obres com “La morfina” o “La medalla”. Degut a aquesta addicció el 1899 el van haver d'operar i li van extirpar un ronyó. A partir de llavors es va dedicar a escriure teatre i a pintar jardins de la geografia catalana, espanyola i algun de Itàlia. “L'Auca del senyor Esteve” (1902) és la més popular de les seves obres teatrals.

Prop d'aquí hi ha la plaça Castelao, enjardinada i amb un gran parc infantil. Alfonso Daniel Castelao va néixer a Rianxo (La Corunya) el 31 de gener del 1886 i va morir a l'exili a Buenos Aires, Argentina el 1950.

Castelao, Alfonso Daniel (bust)

Va ser polític, escriptor, pintor i dibuixant i un dels pares del nacionalisme gallec.

Com autora del monument consta Rosa Martínez, arquitecte municipal. És un monòlit amb una placa de fosa de la foneria Torras de Sabadell i es va col·locar per el impuls de la associació Gallega Nos.

Entre els carrers Paris, Can Viloca i la Ronda de Santa Maria, hi ha la masia Can Viloca. No se'n coneix la data de construcció però es creu que va ser la mateixa de l'església romànica que hi ha prop d'aquí (i que no incloc perquè pertany al terme municipal de Barberà del Vallès), o sigui entre els segles XI i XII.

Masia Can Viloca

Tot i que sembla que es va construir sense fonaments, està ben afermada.

Pujant la carretera de Barcelona , al núm. 444 em trobo La Fàbrica Arrahona, avui convertida en hotel. És de l'any 1942. Originàriament l'edifici s'anomenà Fàbrica Agilesa. La part destinada a producció es va enderrocar el 1990.

Es va construir a les ordres de l'enginyer Antoni Forrellat.

Sobre la porta d'entrada hi ha un relleu que és una al·legoria de la indústria, l'agricultura, la marina, etc. És obra del escultor i il·lustrador Josep Granyer i Giralt (Barcelona 1899- Barcelona 1983) autor de dues grans escultures que podem veure a Barcelona . “La girafa coqueta” (Rambla Catalunya-Diagonal) i “Toro pensant” (Rambla Catalunya- Gran Via).

Fabrica Arrahona (relleu)

Tot i que l'edifici està catalogat com a “Bé Cultural d'Interès Local” la fitxa es limita a dir “*Té una entrada monumental amb alguns elements escultòrics incorporats al parament de la façana*”. Em sembla molt poc “Interès Local” per ser considerat un “ Bé Cultural.”

Fàbrica Arrahona

Sortint del barri, vaig al carrer Joaquim Blume, on també hi ha una placa de carrer, obra d'Adolf Salanguera, del 1971.

Blume, Joaquin (placa)

Està situada a l'alçada del núm. 21. S'hi pot veure el gimnasta fent el seu millor exercici : “El Crist”. Joaquim Blume va néixer el 1933 fill d'un monitor de gimnàstica alemany instal·lat a Barcelona.

Als 16 anys ja va ser campió d'Espanya.

L'any 1952 va participar al Jocs Olímpics de Helsinky i el 1956 als Jocs Olímpics de Melbourne, quan tenia possibilitats de medalla, Espanya no hi va participar com a protesta per la invasió d'Hongria per la URSS.

L'any 1959 va morir en un accident d'aviació a la serralada de Cuenca quan tenia 26 anys.

Ara vaig cap a la carretera de Caldes i, abans del pont de la Salut a mà dreta hi ha el vapor de “Ca la Daniela”. És del 1856 i es dedicava al rentatge, la preparació i a la filatura d'estampats.

Els germans Bartomeu, Gabriel , Benet, Manuel i Pau Montllor Juncà edificaren el vapor i li van posar el nom de la mare. Comprenia tot el cicle fabril excepte el tissatge manual. L'empresa va fer fallida i el vapor va passar al seu creditor principal, Pau Turull Comadran.

El 1887 Pau Turull hi va establir la seva filatura d'estam "Pedro Turull i Compañia" de la qual Theodor Jenny, tècnic alsacià va ser un dels seus socis.

Fàbrica Ca la Daniela

Va patir incendis als anys 1895 i 1896 i es va haver de reconstruir tot i que no se'n conserven les xemeneies.

Allà mateix hi ha el pont de la Salut.

Pont de la Salut

Es va construir entre el 1862 i el 1864 a les ordres del enginyer Elzeari Boix i l'arquitecte Josep Antoni Obradors i Poch. Té 17'5 m. d'alçada, 132 de llargada i 5'20 m. d'amplada.

A l'altra banda del pont hi ha les ruïnes del molí d'en Torrella.

Molí d'en Torrella

Les primeres referències son del segle X. Primer va ser un molí fariner, després bataner i finalment indústria tèxtil.

Es va reconstruir a principis del segle XIX i als anys següents se'n va anar canviant l'estructura. En algun moment va arribar a tenir dues o tres rodes hidràuliques que funcionaven amb l'aigua de la sèquia Munar.

Seguint el camí que mena al molí d'en Torrella, arribo a la fàbrica Castelló on encara hi ha força activitat industrial però no n'he pogut trobar informació.

Fàbrica Castelló

Continuant la carretera en direcció a Granollers, i a l'antic camí de Santiga hi ha la masia Ca n'Alzina.

Ca n'Alzina (masia)

És una masia del segle XII que actualment és una hípica i un restaurant.

Aquesta passejada d'avui és molt anàrquica. Però així l'he fet i així l'explico.

TRETZÈ DIA (Gremi de Fabricants .- La Faràndula .- C/Salut .- Font Rosella.- Torre Berardo .- Can Gambús.-St. Vicenç de Verdors)

Avui començo el dia anant al carrer Sant Quirze on s'hi pot veure una imatge del Sant amb la palma del martiri.

Sant Quirze (pintura)

Al mateix carrer hi ha la seu del Gremi de Fabricants que té el seu origen en l'antic Gremi de Paraires de Sabadell fundat l'any 1559. Al llarg de la història, el Gremi de Fabricants ha desenvolupat un paper rellevant en la configuració d'iniciatives locals, tant de caire econòmic i social com cultural, essent un exponent clar la gestió portada a terme l'any 1962 en ocasió de les riuades.

Gremi de Fabricants

L'any 1881, un nombre important d'associats al Gremi van participar en la fundació del Banc de Sabadell i la primera oficina del Banc s'instal·là al seu edifici.

El 1886 creà la Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Sabadell.

L'any 1902 creà l'Escola Industrial d'Arts i Oficis. L'any 1908 fundà el Condicionament Públic municipal i el laboratori químic i al 1918 els Docks que més endavant es fusionaren en el Condicionament i Docks.

L'any 1917 va fundar la Mútua Sabadellenca d'Accidents de treball i també pren part, el 1949 en la constitució de la Companyia d'Aigües de Sabadell.

L'any 1947, fundà el Institut Sallarés i Pla.

Ja més recentment s'ha destacat per la creació, el 1985, de l'Escola Tèxtil d'Arts i Oficis i la promoció, el 1989 de l'Escola Superior de Disseny (ESDI) adscrita a la Universitat Ramon Llull.

Trobar el nom de l'arquitecte és complicat. En aquells temps, les edificacions que no seguien la línia de façana, no els hi calia demanar permís ; i les que la seguien només calia un alçat de la façana i no la distribució interior.

En el llibre “El Gremi de Fabricants de Sabadell 1559-2009” escrit per varis autors dirigits per l'historiador Josep M. Benaül, parla d'un préstec que va rebre del Banc de Sabadell el 1882 i que les obres van anar molt ràpides perquè el 1883 ja es va inaugurar l'edifici, com si donessin el dia del préstec com l'inici de les obres. Les dades no quadren. Quan van rebre el préstec les obres ja havien d'haver començat.

El 1882 el Gremi va rebre un préstec de 40.000 PTA. Del Banc de Sabadell, sense interessos i a tornar en deu anys a canvi de que el Banc hi podés tenir les seves oficines de franc durant aquests deu anys.

L'edifici es va bastir al solar de l'antiga casa d'Onofre Vila, un dels fabricants més importants de la fi dels set cents, al carrer Sant Quirze. Anteriorment havien estat en un edifici del Passeig de la Plaça Major.

L'edifici es va inaugurar el 28 de gener de 1883.

En un document del 19 de juliol de 1882, el Gremi de Fabricants sol·licità permís per a fer una rasa des d'un repartidor davant de l'Ajuntament fins a l'edifici, per a portar-hi aigua.

El 18 de desembre del 1882 es va demanar permís per a fer la reixa de tancament, que aquesta si seguia la línia de façana (actualment aquesta reixa no hi és i la façana queda reculada). La sol·licitud està signada per Joan Sallarés i Marra com a president i per l'enginyer Narcís Nonell com a facultatiu. Això fa pensar que també havia estat el facultatiu de l'edifici però no n'he trobat més informació.

A la mateixa acera hi ha la casa del “Masover”, finca del segle XVII considerada d'interès històric i artístic. Ara és un restaurant.

Era un habitatge unifamiliar agrícola.

La planta baixa era utilitzada per guardar les eines i els animals. Les golfes s'utilitzaven per assecar el gra i la resta era habitatge.

Cal Masover

Ara me'n vaig cap al carrer d'en Font on hi ha la casa Torrents. És particular i no visitable, tot i estar catalogada.

Casa Torrents

Al carrer Escola Industrial hi ha tres cases modernistes, una al costat de l'altra. Una és una oficina de la Caixa de Catalunya i l'altra una escola d'anglès.

El seu arquitecte va ser Juli Batlle i Ballarín. Destaquen les seves baranes de ferro i el trencadís.

Aquestes cases tenen un origen curiós.

El 21 de maig de 1904, Rosa Manent, viuda de Brutau, va sol·licitar a l'Ajuntament, permís per enderrocar unes cases que hi havien al carrer de les Basses (actual Escola Industrial) per a construir tres cases iguals.

En els plànols que acompanyen la sol·licitud es pot veure que es tracte de tres cases adossades amb la mateixa façana i distribució interior.

En un document amb data 14 de juliol del mateix any, amb segell de l'Ajuntament i imprès del "Cuerpo Nacional de Ingenieros de Caminos Canales y Puertos" es concedeix permís per a la construcció de tres cases.

Just l'endemà, l'Ajuntament dona permís per a construir dues cases. Però tres mesos després, el 14 d'octubre de 1904 l'Ajuntament va donar permís per a construir tres cases.

Si ens fixem amb les façanes, ens adonarem que hi ha una de les cases que no té el mateix acabat a la part de dalt de la façana.

Això porta a entendre que potser no es van construir al mateix temps i que la tercera casa es va construir més tard.

Casa d'Agnès Armengol

La casa que actualment és una sucursal de la Caixa de Catalunya va ser la casa pairal de la poetessa sabadellenca Agnès Armengol (1852-1934).

Torno una mica enrere i vaig cap el teatre La Faràndula.

La Joventut de la Faràndula es va fundar el 18 de desembre del 1947 fruit de la fusió entre la Congregación Mariana i La Faràndula que era grup de teatre

des del 19 de març del 1939. La Faràndula no tenia teatre propi i havia d'actuar fent "bolos" fora de la ciutat, al teatre Euterpe, en un local del carrer Colom que finalment va ser confiscat per la "Falange Española". Llavors van anar al desaparegut teatre "Alcázar" del carrer les Planes.

Teatre La Faràndula

El 13 de gener del 1956 es va constituir la "Inmobiliaria Cultural Sabadell S.A." amb la intenció de poder construir un teatre propi.

El capital social fou de 600.000 PTA.

El 15 d'abril del 1956, el pare Josep Nolla (claretia de la "Congregación Mariana") va beneir els terrenys on es va construir el teatre.

Entre els socis i simpatitzants es van recaptar 750.000 PTA per pagar l'edificació.

El 23 de desembre del 1956 es va fer l'última representació al teatre "Alcázar". S'hi va representar "Musset i Bernardeta" d'en Josep Maria Folch i Torres, "Cebes al cap" de Alberto Lamas i "El lloro del coronel" de Joaquim Llach.

El nou teatre es va inaugurar el 30 de desembre del 1956.

A la tarda es va representar "El tocacampanes" de Pere Vila Espona, guardonada amb el Premi Ciutat de Sabadell.

A la nit "Àlbum d'activitats" amb la actuació de l'Orfeó de Sabadell i la "Agrupación folklórica de Educación y Descanso". A més el quadre escènic Palestra va representar "La eterna farsa" amb fragments de "Los intereses creados" i "El sueño de una noche de verano".

A la segona part, la Joventut de la Faràndula va fer un muntatge a base de números de la seva tradicional "Revista".

A la part del darrera del teatre, en una nova plaça que porta el nom del paleontòleg Miquel Crusafont, hi ha un petit monument que ens el recorda.

Crusafont, Miquel (monument)

I al paviment es pot veure la silueta d'un mamut. A la fotografia potser no s'aprecia prou bé però, creieu-me, hi és.

Mamut

Vaig cap el carrer Arimón, però abans em trobo amb la xemeneia del vapor de Cal Molins. Té 29'62 m. d'alçada i es va construir el 1872 a les ordres de l'arquitecte Manuel Falguera i Duran,
El vapor de Cal Molins era una indústria tèxtil llanera.

Xemeneia Vapor Cal Molins

Al carrer Arimón hi ha dues cases catalogades, quasi una davant de l'altre. La de la dreta és la casa Arimón, construïda per l'arquitecte i urbanista empordanès Josep Oriol i Bernadet al 1858.

Va ser re dissenyada al estil modernista, el 1.911 per l'arquitecte sabadellenc Josep Renom i Costa, deixeble de Puig i Cadafalch. Al 1941, l'arquitecte Santiago Casulleras i Forteza la va tornar a modificar.

Al 1911 hi van treballar els millors artistes de l'època. Els vitralls estan influïts pels del Palau de la Música i molt probablement son del taller Rigalt i Granell.

Casa Arimón

L'any 1941 la va comprar Gabriel Garcia Planas. Actualment és un empresa i escola de comunicació i marketing.

Casa Arimón (reixes)

Cal destacar-ne les reixes de la façana, molt riques en disseny.

Davant mateix hi ha la casa Molins, obra del arquitecte Gabriel Borrell del 1891.

Casa Molins

Les seves reixes son d'una complexa elaboració malgrat la seva aparent senzillesa,

Al número 65 hi ha una casa cantonera amb façana arrebossada i sense pintar, d'una extrema senzillesa, però que al empit de la finestra del pis sorprèn veure-hi unes cariàtides de ceràmica en posició de reflexió, obra de Pau Oller.

Cariàtides (c/Arimón)

La casa era un taller de ceràmica. El més conegut era “El Bolsos” d’en Josep Escayola però també hi havien els tallers de Pere Moixí (fundador amb els seus germà Joan Baptista, de l’orquestra El Muixins). Marià Burgués (autor de “Sabadell del meu record”. El de Feliu Oller. El de Pau Oller (on es van fer aquestes cariàtides). El d’en Magí, d’en Ballbona, d’en Valldeperes, d’en Benet Tubau i el d’Antoni Massana i Serra.

Al mateix carrer Arimón, al núm. 107 hi ha una casa curiosa.

Roser (c/.Arimón)

Entre la porta i la finestra hi ha un roser. No és massa habitual, si més no al centre de la ciutat i es per això que ho faig constar.

Els seus propietaris, van fer nova la façana, però en van conservar el roser.

Al carrer de la Salut núm. 115, a la seu de les Agrupacions Professionals Narcís Giralt, hi ha una imatge de la Mare de Déu de la Salut en majòlica.

Mare de Déu de la Salut (ceràmica mural)

Al final del carrer del Carme ,abans d'arribar al carrer Creueta, es pot veure, al terrat del núm. 53 un gat negre de ceràmica.

Gat negre

Em va cridar l'atenció i vaig trucar la porta del carrer Creueta nº 53. Em va rebre el Sr. Xavier Garriga Mas, ceramista i professor de la Escola Illa. Em va explicar que en els darrers temps s'havien fet moltes obres a la illa de cases que comprenen els carrers Creueta, La Lluna, Comèdies i Font Nova i que raons diverses havien desaparegut molts dels gats que hi havia a aquelles eixides.

Ell va fer aquell gat de ceràmica en homenatge als desapareguts. Però ara ja n'ha fet una quarantena per repartir entre els veïns.

Tornant cap a casa, ara he d'agafar el cotxe, passo per carrer del Carme on s'hi pot veure ben clarament el que havia estat una fornícula que contenia, segurament una Mare de Déu del Carme, avui convertida en finestra.

Fornícula (c/.Carme)

Agafo el cotxe hi vaig fins a la Font Rosella que està dins del bosquet de la Concòrdia.

Font Rosella

La història d'aquesta font és aquesta. El 1367, Pere III va concedir a la reina Elionor, les aigües de la Font Rosella i d'una altre sense nom que brollava a Sant Julià d'Altura.

La reina, com a Senyora de Sabadell se'n va fer càrrec, però es va tardar molt a usar aquestes fonts perquè l'obra de fer venir l'aigua de tant lluny era molt costosa i el Municipi no tenia diners.

Quan el rei Pere III atorgà el privilegi i ús d'aquestes aigües però sabedor de les rivalitats que hi havia entre Sabadell i Terrassa i donat que la font era en

el terme de Sant Pere de Terrassa va voler deixar les coses ben lligades i va concedir la font “...a perpetuïtat, per propi i franc alou, totes aquelles aigües que davallen de la anomenada de la Rosella i d’una altre font que hi ha al costat son en i bastant a prop de la dita font, les quals fonts son en veritat en el terme de la nostra vila de Terrassa, bastant a prop de la nostra petita vila de Sabadell”.

L’any 1.980, la Companyia d’Aigües de Sabadell va construir en aquest lloc aquesta font de pedra en record d’aquella donació.

Torno a pujar al cotxe per anar en direcció a Terrassa, cap a Castell Arnau per anar atropar la Torre Berardo. Castell Arnau s’ha convertit en restaurant. Castell Arnau és documentat l’any 1310. El seu propietari, Joan Borrell, després de molt anys de litigis amb la família Maduixer, amb la que estava emparentat, la vengué l’any 1622 al noble de Gènova Francesco Berardo per 4.500 lliures barcelonines i entrà a treballar per als Maduixer com a mosso. Els Borrell havien construït una torre semblant a la dels Maduixer i aquest va ser un dels inicis del conflicte familiar. La torre dels Borrell era anomenada “la torre més bonica” tot i que potser no n’era tant com la dels Maduixer. Tot i això encara aguanta ferma i potent, testimoni d’una petita guerra familiar. Ara sí amb justícia podem anomenar-la “la torre més bonica” perquè la dels Borrell fa anys que va caure.

Torre Berardo

A la zona s’hi han trobat restes romanes, un parell de tombes i ceràmica ibera.

Ara vaig cap el nou parc Gambús on hi ha la masia Can Gambús, avui convertida en restaurant.

És del segle XVI. Originàriament es deia Mas Anglada. La pubilla es va casar amb Ramón Gambús i d'aquí ve el seu nom actual.

Can Gambús (masia)

Va ser habitada fins al 1985.

A pocs metres de l'edifici, ara convertit en restaurant, hi ha les restes, d'una edificació de planta circular feta amb pedres lligades amb morter, de parets gruixudes i massisses.

El terra era enrajolat i a la banda est hi havia una petita habitació que feia de comuna. Estava arrebossada per fora i per dintre.

Va ser una garita de vigilància durant la guerra civil.

Torre de vigilància

Tenia uns forats a mitja alçada de la paret disposats regularment en línia (un total de 4). Tenia una porta d'accés i la seva alçada màxima era entre 2'60 i 2'70 m.

Al costat hi havia una caseta d'obra on s'hi havia instal·lat una emissora de protecció de vol. Sembla ser que allà hi havia un canó de tipus mòbil. És a dir, un grup de vigies donaven avís dels atacs i amb el canó podien intentar impedir-los.

Després de la guerra s'hi van instal·lar els equips de transmissió de Radio Sabadell i una antena.

Segons una fotografia del 1967 encara hi quedava part del sostre i la meitat de les parets de la garita.

Avui dia la paret més alta no fa gaire més d'un metre i l'estat d'abandonament és total.

No es pot entendre com amb les obres de construcció del parc no hagin restaurat aquestes restes. I si no se'ls hi donava cap importància no se com no ho van enderrocar tot. No seria el primer cas.

A la serra d'en Camaró hi ha una torre que actualment és la seu de la Associació de Veïns del barri.

L'any 1924, Magdalena Calonge (1866-1955), casada amb Josep Torres, va construir aquesta torre (carrer Joan Boscá cantonada Joan Amades).

Aquí s'hi va establir la seu de Rama Fides, una societat teosòfica constituïda el 1 de juny del 1924. Anys després, la propietària la va vendre a la societat i quan el 1995 aquesta es va dissoldre, la torre es va cedir al barri com a equipament social.

Torre Serra d'en Camaró

Pere Farran (1934-2003) i el seu fill, Pere Farran (1960-2002) Fotògrafs de Sabadell. El pare havia treballat a El Mundo Deportivo, la Vanguardia i l'Agència Efe. El fill també va treballar al Diario de Sabadell.

El 28 de novembre de 2012 es va inaugurar aquest monument a la entrada dels Merinals (el seu barri) en record de tots dos.

Sabadell als fotògraf Farran

Jaume Viladoms (monòlit)

Al passeig de Can Feu cantonada Cèsar Torras hi ha un monòlit amb una placa en record de Jaume Viladoms on s'hi pot llegir *“Al mestre i amic Jaume Viladoms amb afecte dels que som i fórem els seus alumnes. 1975”*

A la tarda vaig a passejar per el bosc de Can Deu. Hi vaig sovint a fer córrer el gos, i fent la circumval·lació del bosc, a la paret més propera al barri, sempre m'havia semblat veure-hi, entre els pins, una petita ermita. Però com que allà el camí gira cap a la dreta, abans de arribar-hi no m'hi acostava mai.

M'estranyava que hi hagués una ermita perquè crec que no soc sol el que no en coneixia la seva existència.

Doncs sí. És una ermita romànica. Però no és de Sabadell. Es tracta de Sant Vicenç de Verders o també coneguda com a Sant Vicens de Sarriera.

És romànica del segle X o XI.

I que hi fa aquí ?

Ermita de Sant Vicenç de Verders

Sant Vicenç de Verders es va submergir a les aigües quan es va inaugurar el pantà de Sau, al curs del Ter (1.962). Però al 1.973 a causa d'una gran sequera s'hi va poder arribar i treure les pedres, una a una, i reconstruir-la a Sabadell.

CATORZÈ DIA (Sant Pau de Riusec .- Camp d'aviació.)

Avui agafo el cotxe i vaig cap a l'església de Sant Pau de Riusec.

“Rio Seco” era una “quadra”, petit territori amb una certa personalitat geogràfica, política i monàstica.

En una escriptura de l'any 995 ja apareix el lloc de “Riu Sec”.

Els Papes Silvestre II al 1.007 i Benet IX al 1038 van fer donacions a la església de Sant Pau de Riusec.

Al 1054, Gisalbert, bisbe de Barcelona i Guifred, bisbe de Narbona van consagrar la església sota la advocació de Sant Pau de Narbona.

Es va construir sobre una església anterior en una zona ja habitada els segles II i I a.C.

Església Sant Pau de Riusec

A mitjans del segle XI, Sant Pau de Riusec era un domini de l'Orde del Temple, que va passar a ser de l'Ordre de l'Hospital quan aquesta va quedar-se amb les propietats del Temple després que se'n emparessin el Papa i el rei de França, però es te molt poca informació de tot plegat.

Joan II, al 1471, va incorporar Sant Pau al terme de Sabadell.

L'any 1635, un pastor, va trobar una petita imatge de la Mare de Déu que es va anomenar “Mare de Déu de Riusec”. Es va conservar aquí fins al 1868 que es va dissoldre la parròquia i la van traslladar a la parròquia de la Puríssima Concepció.

Pel juliol de 1980, un equip del Museu de Història de Sabadell, en col·laboració amb el departament d'Art de la Universitat Autònoma de Bellaterra, va descobrir les restes de una basílica paleocristiana del segle IV o V, a més d'un crani amb evidents senyals de decapitació que planteja seriosos interrogants, no aclarits fins ara.

La rectoria es va construir al 1798.

Prop d'aquí hi ha la masia de Sant Pau.

Es va construir al segle XVI.

Hi ha dades històriques des del segle XVII en que s'anomenava “Torre de Riusec” o “Can Ximenis”.

L'any 1638, els Ximenis, van vendre la propietat als pares Servites de Barcelona.

Als anys cinquanta era una explotació agrícola i sobretot ramadera de la família Marsal que produïa llet que es venia en vàries lleteries de la ciutat que treballaven en règim de distribuïdors.

Hi produïen, a part de llet fresca, iogurts i, sobretot llet pasteuritzada, sent una de les primeres empreses lleteres que la produïa.

Granja Sant Pau

Prop d'aquí hi ha les restes de la masia de Can Borrell de Sant Pau.

Està documentada al segle XIV. Entre els segles XIV i XV era coneguda com a mas Puig.

Masia Can Borrell de Sant Pau

Ara vaig cap a l'aeroport de Sabadell.

La primera relació que va tenir la ciutat amb l'aviació va ser durant la Festa Major del 1910, quan es va fer una exposició de maquetes i l'enginyer industrial sabadellenc Froilà Soler va fer una conferència sobre els principis físics i mecànics dels vols. Vist l'èxit que va tenir, es va començar a buscar terrenys per a instal·lar-hi un aeroport.

A part d'això, Ferran Llàcer va adquirir uns terrenys a Ca n' Oriach i allà el 4 d'abril del 1925 hi va aterrar un avió Aviatick pilotat per Josep Canudas, pioner de la aviació a Barcelona, portant com a viatger al propi Ferran Llàcer. Aquest aeroport, però, va tenir una vida molt curta.

L'Ajuntament de Sabadell, pressionat pel conseller Jaume Ninet Vallhonrat, va adquirir els camps de Can Torres del Pla, Can Diviu i Can Miró del Pla per a fer-hi un aeroport i oferir-lo al "Ministerio de la Guerra". Fent aquest regal, es va dilapidar el milió de pessetes que es tenia previst per comprar el Bosc de Can Feu.

L'excusa era que les obres donarien feina a 400 obrers i donaria impuls a la indústria metal·lúrgica.

Però a primers de gener de 1933 van arribar a Sabadell dues caravanes de murcians "*amb els matalassos a l'esquena*" per treballar a les obres del camp d'aviació.

Per pagar aquest milió de pessetes, el 24 d'abril del 1933 es va aprovar un crèdit amb la Caixa d'Estalvis de Sabadell amb un interès del 5'5%.

L'actual aeroport es començà a gestar al setembre del 1931 amb la constitució del "Club de Aviación Barcelona-Sabadell", però la inauguració oficial va ser el 1 d'agost del 1934

Aeroport de Sabadell

Amb la guerra civil va tenir un protagonisme evident.

L'any 1936 es van nomenar responsables militars i s'hi van fer obres de millora.

Com que la guerra hi va mobilitzar 400 soldats, es van haver de construir barracons, a part dels hangars i tallers de reparació d'avions.

Aquí muntaven els avions Polikarpov 1-15 (el popular Xato), un biplà soviètic que enviaven aquí a peces, que s'anaven encaixant en fàbriques de la ciutat (principalment la Baygual-Llonch) i també a Molins de Rei, Santa Margarida i Els Monjos, Castellar del Vallès (naus de Tèxtil Toldrà), Rubí i Sant Joan d'Espí.

Els primers "xatos" van sortir de fàbrica l'any 1937.

Segons diverses fonts, se'n van construir entre 65 i 83.

Passada la guerra civil, el 3 de setembre del 1947 es va re fundar el club amb el nom de Aeroclub de Sabadell, amb l'impuls de l'alcalde Josep Maria Marcet i Coll que el 19 de febrer del 1949 en va ser el primer president.

Al costat de les noves instal·lacions hi ha Can Diviu, també coneguda com a Torre Gorina.

Can Diviu

Can Diviu ja és esmentat al segle XV amb el nom de Mas Bonet.

Es va convertir en caserna i local social del Aeroclub Barcelona-Sabadell.

Al costat del edifici nou hi ha un petit monument en honor de Narcís Parera i Ferran, pilot i mecànic on s'hi pot llegir : "*De tota la família aeronàutica catalana, com a testimoniatge i reconeixement pels teus mèrits. Abril 1.989*". Narcís Parera, junt amb Carles Alós, l'any 1.961 van fer un vol Sabadell-Santa Cruz de Tenerife amb un avió Srimson 108 Voyager (EC-AEA).

Al 1975, juntament amb Josep Maria Pérez de Lucia, Xavier Casanovas i Jordi Valls, va travessar l'Atlàntic des de Oklahoma fins a Barcelona, via Groenlàndia a 30.000 peus, per a portar cap a Barcelona, un bimotor Turbo Commander.

Parera, Narcís (monument)

L'any 1985 va rebre la “Medalla al Mérito Aeronáutico”.

Al costat del aeroport hi ha un camp de tir i sota les seves instal·lacions es pot accedir a un refugi antiaeri.

L'any 1936 es va començar a construir refugis antiaeris; n'hi van haver deu. El núm. 1 està en bon estat de conservació.

Refugi antiaeri

És a 14 m. sota terra i també es va fer servir de polvorí; hi cabien unes 500 persones. Com a refugi no va arribar a servir gaire perquè Sabadell no va ser bombardejada. L'exèrcit rebel, conscient de que estava guanyant la guerra, no va creure convenient castigar una ciutat industrial que li convindria per assegurar l'economia del futur nou Estat.

Després de la guerra va servir de magatzem d'eines i material del Club de Tir, fins i tot al conreu de xampinyons que va durar del 1957 al 1987.

Sota el que avui son les oficines de l'empresa Speed Fly hi ha el refugi núm. 10 que és més petit. Només hi cabien 20 persones.

La resta de refugis o be no se'n tenen notícies de la ubicació o bé les seves entrades es van anul·lar en les darreres obres de remodelació de les pistes.

De tornada, a la entrada de la ciutat, hi ha un petit un petit jardinet envoltat de carreteres i quasi inaccessible a peu amb un gran rètol com a benvinguda.

Rètol Sabadell

I una mica amagat darrere un petit estany hi ha un escut de Sabadell de pedra.

Es va esculpir l'any 1885 amb la idea de col·locar-lo a la façana de l'Ajuntament que dona a la Pl. Dr. Robert però l'any 1976 es va posar aquí.

Escut Sabadell

Torno cap al centre i en un encreuament hi ha un teler posat com a monument i a la vegada com a benvinguda a la ciutat tèxtil. Es tracta d'un teler Desveus del 1944.

Teler

I ara em dirigeixo a la Creu de Barberà on hi ha el Parc Central del Vallès. Allà s'hi pot veure La Granja del Pas, molt restaurada i que ara és de propietat municipal i Centre de Divulgació del Parc.

Granja del Pas

La Granja del Pas, del segle XVI s'havia anomenat Mas Castellar, Mas Murtra, Granja del Pas o Font del Pla.

El seu molí de 5 m. de diàmetre és un dels més grans que hi ha hagut al Vallès i potser, dels més amples de Europa.

Al mateix Parc s'hi pot veure la xemeneia de la bòbila dels Baranera.

Xemeneia La Baranera

Com que Sabadell es va annexionar el terme al 1959, al Arxiu Històric no en tenen informació.

QUINZÈ DIA (Can Puiggener .- Poble Nou.)

Avui, a més del cotxe, em cal agafar el navegador, perquè he d'anar a barris com Can Puiggener (seguint la grafia de l'Associació de Veïns) Can Oriach, Poble Nou i Can Rull que no conec massa. Han crescut molt i han format "sub-barris" on no he estat mai.

Començo per la plaça dels Avis. El 30 d'octubre de 1.985, la Corporació Municipal, va decidir denominar Plaça dels Avis a la antiga plaça Jonqueres de la Creu Alta.

Avi, Al (monument)

El 1987 va ser remodelada i s'hi va col·locar aquesta figura d'avi feta el 1977. No n'he pogut saber l'autor.

Vaig ara cap a Can Puiggener a la plaça 1er. de maig on hi ha un rellotge analemàtic dissenyat tècnicament per Eduard Farré-Olivé i artísticament per Josep Domènech Codina el 1986.

Rellotge analemàtic

Per llegir la hora, l'observador s'ha de situar sobre la data actual i la seva ombra assenyala la hora.

En astronomia, l'analema és la corba que descriu el sol al cel si tots els dies de l'any se'l observa a la mateixa hora del dia i des de el mateix lloc; l'analema forma una corba que sol ser aproximadament en forma de 8.

Ara me'n vaig cap el barri de Sant Julià, entre Can Deu i Ca n'Oriach. Aquest barri es va construir entre els anys 60 i 70. Els barris son bonics, amb grans zones verdes, sortidors d'aigua i jardins. Tot plegat bastant ben cuidat; tot i això, és un món apart. La concentració d'immigrants aquí és més visible que al centre de la ciutat; he notat que algunes botigues de queviures estan obertes el diumenge. Al centre, això està prohibit. Però, repeteixo, això és un altre món.

Al carrer Marçal Ballús hi ha un petit recordatori a la construcció del barri, on s'hi pot llegir: *"Sant Julià, que nació con la vocación de futuro de Sabadell. Se inauguró el dia 3-12-1975"*.

Sant Julià (monument)

Acabo de parlar del carrer Marçal Ballús i aquí em permeto fer una excepció amb el que he vingut fent durant tot el llibre. Sempre parlo de un monument, una placa etc. Però el sr. Ballús no te res de tot això i és un desconegut per la majoria de sabadellencs. El sr. Marçal Ballús i Bertran va néixer a Barcelona l'any 1871 i va morir a Sabadell el 1937. Va ser un odontòleg amb consulta a la Rambla però un gran aficionat i pioner del cinema. El 27 d'abril de 1897 va fer la primera projecció pública al teatre Campos de Recreo amb tant d'èxit que la va haver de repetir diverses vegades.

Després es va fer construir una barraca al Pla del Os (actualment pl. Dr. Robert) on l'any 1901 si projectava cinema però la cel·lulosa era molt inflamable i es va cremar abans d'acabar l'any.

Llavors les projeccions les va fer al teatre Cervantes.

A la mateixa placa hi ha una font pública que és una bomba d'aigua. No hi ha cap placa que indiqui que significa. És per això que a falta de dades faré el meu raonament.

Bomba de pou

Molt prop d'aquí hi ha la plaça Pau Trullà. Fa anys hi havia una placa en reconeixement de la seva persona. Però en una remodelació urbanística va desaparèixer.

Pau Trullà i Burrut (Sant Vicens de Calders 1890-Sabadell 1971) era un pagès que es va establir a Ca n'Oriach quan només hi havia masies disperses. Quan van anar arribant nous veïns, immigrants, ell els hi va oferir l'aigua del seu pou i sempre els va ajudar amb tot el que podia.

Es per això que relaciono aquesta aixeta-bomba amb el sr. Pau Trullà.

Abans de marxar de can Puiggener, passo per davant del que en queda de la finca. La tanca i porta d'accés.

L'any 1441, en una escriptura es parla de ... *“dues feixes contigües qui sunt in parròchia Jonqueres et in loco vocato Mas Canals”*.

La masia l'any 1675 era propietat de la *“Causa Pia per a Donzelles pobres”* i es va vendre en subhasta pública per 3.200 lliures a Jaume Puiggener, pagès de Sabadell. Anteriorment havia estat coneguda com a mas Boadella i més endavant com a mas Canals.

Aquesta masia portà nombrosos conflictes per als interessos locals perquè, a més de fer d'hostal, venien carn més barata que al terme municipal de Sabadell, perquè en estant-ne fora del terme, eludia els impostos.

A la dècada dels anys 60 del segle XX en va esfondrar.

El seu últim propietari va ser l'industrial sabadellenc Jaume Gorina i Pujol que havia comprat la propietat a l'última hereva de la saga Puiggener, Teresa Puiggener.

Can Puiggener (masia)

He de baixar fins al riu per trobar una pedra amb una placa de record de les riuades que van assolir el Vallès l'any 1962.

Record de les riuades

A la placa s'hi pot llegir : *“En record de les víctimes de les riuades i en reconeixement de la solidaritat i esperit de superació. 30 de novembre de 2012.”*

Ara vaig cap al barri de Ca n'Oriach, on, a la plaça Llivia hi ha l'escultura dedicada a la família, obra de Sebastià Badia del 1973.

La plaça és molt espaiosa i enjardinada, amb bancs on la gent gran poden gaudir de l'ambient calorós d'aquest diumenge

Família, A la (escultura)

Al Parc del Nord que ha quedat després de les obres del metro del Vallès que ha durat uns quants anys, hi han tornat a posar l'estàtua de “El Forjador” que és una còpia de la que hi ha a fa façana del que avui és el BBVVA del carrer de Gràcia que a la vegada és una còpia del original que hi ha a la pl. de Catalunya a Barcelona.

Forjador 2 (escultura)

Aquesta figura és coneguda per la gent del barri com “El Payo”.

A l'altra banda de la carretera de Matadepera, que he de tornar a travessar, trobo el que en queda de la masia de Ca n' Oriach, que dona nom al barri. El

seu estat és ruïnós; l'edifici data dels segles XVI-XVII . Documentada el 3 de febrer del 1.542 quan Gabriel Oriach adquireix el mas Gilabert.

Ca n' Oriach (masia)

És una de les poques masies del terme municipal que no va ser significativament transformada en segles posteriors i, per tant, actualment manté l'estructura i els elements decoratius del segle XVI.

Per tal d'evitar-ne més la seva degradació, l'Ajuntament ha posat en marxa un ambiciós projecte, en diverses fases, amb l'objectiu de rehabilitar-la i donar-li nous usos. Actualment, amb la crisi econòmica, el projecte està suspès.

El meu destí és ara el barri de la Concòrdia.

Entre els carrers Lusitània, Bernat Boades, Lluís Vives i Muntaner, hi ha la plaça de la Llibertat.

No sé quan li van posar aquest nom però, quan el 1977 es va voler restituir l'antic nom que havia tingut la plaça de Sant Joan no van poder perquè ja s'havia donat el nom a aquesta plaça.

Segons una fotografia de Pere Farràn i Climent, del 1982, al centre hi havia una font que va ser enderrocada el 1985.

Quan hom s'adona de la quantitat de faltes d'ortografia que conté, veu clarament que es tracta d'una grafia pre-Fabriana. I és la placa de carrer que es va col·locar el 1911 a la que avui és la plaça Sant Joan.

El 26 de març de 1981 es va inaugurar una Font que portava aquesta placa a la base.

Segons el full informatiu del barri de la Concòrdia (abril-maig 1981) parla de la inauguració de la Font amb presència del sr. Alcalde Antoni Farrés però diu "*se inauguró el domingo pasado*" però no en concreta el dia.

El 26 de març de 1981 es va inaugurar una Font que portava aquesta placa a la base.

Plaça de la Llibertat

Però el desembre del 1984, un grup de brètols va destrossar la Font. L'any 1995 es va col·locar aquest bloc de formigó de 140 X 140 X 140 cms. amb la placa de marbre de 100 X 47 cms. recuperada.

Al lateral de la pedra hi ha una petita placa on s'hi pot llegir : *“Que no podrem mai ser si no som lliures”.*

Oficialment el nom se li va donar el 1985 però no quadra amb que , almenys al 1982 (per la fotografia), ja tenia una font amb el nom de plaça de la Llibertat.

Ara me'n vaig cap al barri del Poble Nou, que està als afores de la ciutat, darrera el cementiri.

Així com els altres barris que he vist avui, feia anys que no hi anava però hi havia estat, el Poble Nou és per a mi totalment desconegut. Aquí no hi ha grans blocs de pisos. És un barri de cases baixes, en general, però no te els espais enjardinats que tenen els altres barris. Ni la mateixa plaça de les Dones que avui visito és massa acollidora. Es tracte d'una plaça “dura” sense cap encant.

El 22 de març del 1986, el “Diario de Sabadell” publicava que l'associació de veïns del Poble Nou havia mantingut contactes amb l'Ajuntament per a demanar que es canviés el nom de “plaza del Coro” per al de plaça de les Dones. Amb aquest nom pretenien homenatjar a les dones que l'any 1956 van aconseguir la continuïtat i l'existència del barri.

La història d'aquesta placa és la següent : Els primers immigrants que es van establir a la zona van anar edificant les seves barraques amb els pocs mitjans de que disposaven. Les autoritats van considerar que la colònia que s'estava formant era il·legal.

L'Alcalde Marcet hi va enviar una brigada municipal amb la Guàrdia Urbana i una excavadora. En veure'ls arribar, una veïna, la senyora

Emiliana va avisar a les dones i la canalla del barri i a cops de pedra els van fer fora.

Ara a la plaça hi ha un monòlit que ens les recorda.

Hi va ser col·locada el 1989 després que el maig del 1986 l'ajuntament admetés el canvi de nom que l'Associació de Veïns havia proposat. En el monòlit s'hi pot llegir: “ *A les dones que van saber oposar-se, amb valor, als que volien fer desaparèixer el seu barri. 1989*”.

Dones, A les (monòlit)

EPÍLEG

Quan, ara fa onze anys, vaig començar aquesta aventura, no era conscient de en quin esbarzer em posava. No sospitava que aquest treball fos tant llarg i complicat. I és que quan més vas aprenent de una cosa més te'n adones del que n'ignores.

L'any passat vaig fer una ampliació d'aquest llibre i aquest any l'he tornat a ampliar, però de cap manera és un treball tancat. Seguiré ampliant-lo.

Però soc conscient de les meves mancances. Sobretot en tot allò que fa referència a la indústria tèxtil, ànima del progrés de la ciutat a finals del segle XIX i principis del XX.

També hi manquen algunes masies del rodal

La activitat industrial tèxtil dels segles XIX i XX va ser extraordinària a la ciutat; això fa que hagin quedat moltes fàbriques. No totes estan en peu però en queden molts vestigis. Segur que aquí en manquen moltes.

Aconsellaria anar pel carrer mirant enlaire, mirant façanes. Algunes hi fan constar la dada de la seva construcció, generalment de finals del XIX o de principis del XX.

Val a dir que tot i que l'augment de la població de la ciutat va ser amb la immigració dels anys 50 i 60 del segle passat, Sabadell es va fer "gran" al segle XIX i molts edificis, cases pairals, esglésies, entitats culturals i associatives són d'aquella època.

El títol crec que fa honor a les aspiracions d'aquest treball. No te cap més pretensió que la de fer un recull d'històries per ajudar-me a passar les vacances.

A una portada d'un llibre sobre Sabadell, el més habitual és posar-hi una fotografia de la Torre de l'Aigua o bé del campanar de Sant Fèlix. Però he decidit posar-hi la ermita de Sant Feliu d'Arrahona perquè, tot i que (potser) no és la més antiga de Sabadell va ser la primera parròquia de la ciutat i a més gairebé desconeguda per als ciutadans.

Tot i que hi ha moltes fotografies, no hi és tot el que hi podria haver. Ja he parlat abans de les indústries tèxtils, però hi podria afegir instal·lacions esportives, culturals etc.. Potser això em donarà feina per a la propera ampliació. Si tinc salut i humor, prometo continuar treballant per a fer-la.

Aquest treball el vaig començar fa onze anys i en aquests temps hi ha hagut canvis a la ciutat. Algunes coses no existeixen o han canviat de lloc però m'he limitat a anar ampliant el llibre i no tocar l'original.

El perquè les fotografies son de mides diferents te una explicació molt fàcil. No en se més. No he pogut solucionar de cap més manera el problema de la compaginació.

El fet de que l'origen d'aquest llibre fos un senzill entreteniment per passar unes vacances, fa que no hi hagin peus de pàgina. No puc concretar d'on he tret la informació més enllà de la bibliografia que faig constar; però si que

puc concretar que quan parlo de reixes o forjats el text està obtingut del llibre “Les reixes del vapors i cases pairals de Sabadell” de Tomàs López Navarro contingut a la bibliografia.

BIBLIOGRAFIA

- Alabart, Anna i Sapés, Jordi .- **La població i l'habitatge a Sabadell** .- Ajuntament de Sabadell.1983.
- Aebisher, Paul .- **Etude de toponymie catalane**. Institució Patxot. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona 1926.
- Alavedra, Josep .- **Del “matadero” al escorxador**. Fundació Bosch i Cardellach.2015.
- Arasa Altimira, Eva .- **Sabadell**.- Cosetània Edicions.2001.
- Argemí i Relat,Mercè .-**D'Arrahona a Sabadell.El naixement de la Vila al voltant d'un mercat medieval** .- Amics del Art Romànic de Sabadell. 2010.
- Burgués, Marià .- **Sabadell del meu record**.-Ajuntament de Sabadell. 1982.
- Busqué i Marcet,,Jaume .- **La Mare de Déu d'Europa.El bisbe que li donà el nom**. Fundació Bosch i Cardellach. 1993.
- Campos i Bóssser, Manel.- **La Creu Alta, un poble convertit en barri**.- Biblioteca d'Estudis Creualtencs. 2008.
- Carreras i Costajussà, Miquel .- **Elements d'història de Sabadell**.- Edicions de la Comissió de Cultura del Ajuntament de Sabadell. 1932.
- Castells i Peig, Andreu .- **L'Art Sabadellenc**. Ed. Riutort. 1961.
- Castells, Andreu .- **Informe sobre la nomenclatura urbana de Sabadell**.- Caixa d'Estalvis de Sabadell. 1977.
- Castells, Andreu .-**Sabadell. Informe de la oposició**. Ed.Riutort. 1975.
- Costajussà Farell, Josep .-**Sabadell. Estampes ciutadanes**.- 1983.
- Costajussà i Oliver, Josep.- **Sabadell. Memòria del meu temps**. Fundació Atendis. 2012.
- Cuscó i Aymamí, Joan .- **Dels carrers de Sabadell** .- Amics de les arts i de les lletres. 1982.
- Escorsell, Leandre i Redón, Pere .- **Historia de la aviación catalana a través del Aero-Club Barcelona-Sabadell**. 2003.
- Farell Domingo, Joan .- **Del terme de Sabadell**. 1985. (dibuixos d'Agustí Masvidal i Salavert).
- Fernández Garcia, José y Utrilla, Luís .-**Historia del aeropuerto de Sabadell**.-Aena.2005.
- Fernández, Anna .- **El cementiri de Sant Nicolau**. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.2000.
- Fernàndez, Joaquim .- **Història del Hospital i Casa de Beneficiència de Sabadell**.- Publicacions de l'Abadia de Montserrat.2000.
- Ferrando i Roig, Antoni .- **El Parc Natural de Sant Llorenç del Munt i Serra de l'Obac. Història i arqueologia. Vistes per un excursionista**. El Pot Cooperativa. 1983.
- Fité, Salvador .- **De comèdies i comedians**.- Fundació Arts.2013.
- Forns,,Montserrat i Sallent, Montserrat .- **Sabadell. Escola i medi**.- Ajuntament de Sabadell.1992.
- Giménez Trasserras, Montse i Puchol Sanchez, Miquel. **Camil Fàbregas**. Fundació Obra social la Caixa de Sabadell 1996.
- González Campaña, Aleix .- **Can Feu i les imatges del record**.-Associació Cultural Can Feu.2016.
- Laudo Cortina, David.- **La Creu Alta,Jonqueres,Sant Pere de Terrassa (1700-1904) un terme desaparegut**. Ssociació d'Amics de la Creu Alta. 2005.
- López Navarro, Tomás .- **Les reixes dels vapors i cases pairals de Sabadell**.- Biblioteca Quadern. 1991.

- López Viana, Marta.- **Can Rull i la Serra d'en Camaró. Creixement(s) a ponent.** de Sabadell.2011.
- Marcet i Coll, José Maria .- **Mi Ciudad y yo (1940-1960).**
- Martí Albanell, Frederic.- **Notes històriques de la Parròquia de Sant Feliu de Sabadell.** Biblioteca Sabadellenca. 1933.
- Mateu i Vidal, Ernest.- **La Mare de Déu de la Salut.**-Junta administrativa del Santuari.Amics de les Arts i de les Lletres. 1989.
- Montllor i Pujalt, Joan .- **Geografia urbana .**-Fundació Bosch i Cardellach.1983.
- Montllor i Pujalt, Joan .- **Notes històriques.**- Fundació Bosch i Cardellach.1983.
- Piña i Batllell, Antoni.- **Escola Pia de Sabadell. La seva història,els seus mestres i els seus alumnes.** 1985.
- Pizarro Carrasco, Luís .- **Sabadell. Una memoria popular.**- Ediciones Amberley. 2009.
- Pont i Bertran, Jaume .- **El Centre Parroquial de Sant Vicens, motor cultural de la Creu Alta.** Biblioteca d'Estudis Creualtencs.2002.
- Renom, Mercè .- **Conflictes socials i revolució, Sabadell 1718-1823.** Eumo Editorial 2009.
- Revista .- **Quadern.**
- Revista **Arrahona.**
- Revista **La Ceba.**
- Ríos i Masanell, Joan .- **400 anys de la Mere de Déu de les Neus a Sabadell.**- Arxiu-Museu de la Parròquia de la Puríssima Concepció de Sabadell .2012.
- Rutés Caba, Josep .- **Història de Correos a Sabadell .**- 2014.
- Sallarés i Camps, Josep.-**Memòries familiars i anecdotari sabadellenc.**2008.
- Simó Bach, Ricard.- **100 sabadellencs en els nostres carrers.**- Editorial Ausa. 1984.
- Torrella i Pineda, Josep.- **Els 70 anys de la Mútua.** Fundació Amics de les Arts i de les Lletres.1988.
- Torrella, Josep .- **Una historia de Sabadell per a tots.**- Amics de les Arts i de les lletres 1981.
- Varis .- **Anecdotari històric sabadellenc.**- Ajuntament de Sabadell .1984.
- Varis .- **Banc de Sabadell. Cent anys d'història.** Ed. Banc de Sabadell. 1982.
- Varis .- **El Banc de Sabadell i el seu entorn.** Ed. Banc de Sabadell .1985.
- Varis .- **El convent dels pares caputxins de Sabadell .**- Fundació Bosch i Cardellach. 1985.
- Varis .- **L'Abans. Sabadell,recull gràfic 1864-1968.** Fundació Bosch i Cardellach. Editorial Enfadós.2018.
- Varis .- **La Via Massagué 1901-2001. Cent anys d'història.** Associació de Comerciants de la Via Massagué.2001.
- Varis .- **La Via Massagué. Cent anys d'història.** Associació de Comerciants de la Via Massagué.2002.
- Varis .- **Llibre commemoratiu del Centenari de Sabadell Ciutat. 1877-1997.**
- Varis .- **Sabadell en la exposició Internacional de Barcelona.**- Impremta Sallent.1929. d'Estudis Creualtencs. 2008.
- Varis .- **Quaderns de patrimoni. Canpanar de Sant Fèlix (Sabadell. Vallès Occidental).** Ajuntament de Sabadell .- 1999.
- Varis. **El Gremi de Fabricants 1559-2009** (dirigit per Josep Mª Benaul). Maig 2009.

ANNEX: Passeig de la Revolució, Tombes Íberes i Plaça de la Llibertat

PRIMER DIA

Parlant del Passeig de la Revolució dic *“inicialment, però, era més llarg. Començava al carrer Quevedo però es va anar reduint i al seu lloc s’hi van construir cases. D’això s’en lamenta Marià Burgués al seu llibre Sabadell del meu record”*.

Sembla que això no és del tot veritat. Però de què es queixava Marià Burgués quan deia : *“La visió més poètica i reconfortadora, sens dubte, tota la vorera que va des del carrer Quevedo, conegut com el Passeig de la Revolució, fins a la Cobertera. Els nostres Municipis i arquitectes no han sabut o no han volgut veure-ho i conservar-ho pel nostre goig. La propietat particular ha barrat l’espai de la vista més formosa que teníem a l’abast quan la febre de viure ens feia eixir de casa per a posar-nos amb contacte amb les velleses de la Natura. Aquell Passeig fet pel caminet ran del cingle de la Cobertera era concorregut tothora. El panorama del riu Ripoll vorejat d’albes i pollancres, bardisses i canyes, falgueres i xèrries ; aquells hortets tant diversament conreuats com un mosaic i regats pel rec dels molins, les tonalitats de les terres de tints roses i ocres, mangres i sienes dividits el colors per unes ratlletes de reguerotets i bròquil i cols gegantes, blats de moro o herbetes com el “peu trist”, corretjoles i fanassa ; els molins des del camí de la Salut fins al molí d’en Gall, ha estat tapat per sempre. Ens hem deixat perdre un Passeig magnífic. Aquí no s’ha pensat més que en la materialitat de la vida orgànica quan s’ha pensat en assolir un grau de civilització. I ara tenim uns carrers com una finestra en vistes a una petita part d’aquell meravellós panorama, quan hauríem pogut ésser entrades i sortides del Passeig més suggestiu que mai no podés tenir la nostra resseca i migrada ciutat, artísticament parlant...I és que el nostre poble no s’adona d’aquella bellesa...L’egoisme te els seus límits, però lo natural de la visió deuria ésser de tots els que tenen ulls, perquè ningú no pot emportar-se’n cap bocinet mirant-ho”*.

Doncs potser se’n lamenta perquè en aquell “parc” s’hi estava construint. Efectivament, el 16 de desembre de 1910, Juan Salichs Argemí , veí de Barcelona, va demanar permís per a fer *“una casa y sótanos en el terreno que posee en el ribazo La Cobertera i lindante con el camino carretero que saliendo de la calle Quevedo conduce al rio Ripoll”*. Sense esperar permís ell va anar construint tot i que l’Ajuntament el va advertir : *“ Cuando el Ayuntamiento, cumpliendo con lo establecido en el plano oficial de Ensanche quiera destinar a jardines los terrenos de la expresada Cobertera*

en donde el referido señor ha de construir la casa, habrá el mismo de derribarla sin indemnización alguna abonándole solo el valor del terreno". Dos anys més tard, el dia 29 de gener de 1912, el mateix Juan Salichs va sol·licitar permís per a construir *"un edificio para casa de baños compuesto de dos naves, la una en la planta baja i la otra de planta baja i piso"* El 8 de maig l'arquitecte Josep Renóm i Costa no li va concedir el permís (tot i que ja s'estava construint), perquè : *"Estando dichos terrenos destinados a jardines públicos...debe negarse todo permiso de edificación"*.

La última fotografia d'aquest dia és el monument a Feliu Sardà i Salvany. El Diario de Sabadell del 8 de febrer de 1947 deia : *"El pasado jueves por la tarde en la reunión de la Comisión Municipal Permanente que presidió el Ilte. Sr. Alcalde, el escultor Camilo Fábregas presentó una maqueta del monumento en proyecto al Dr. Sardá y Salvany, que ha de erigirse en la explanada lateral del Real Santuario de Ntra. Sra. De la Salud como homenaje de la ciudad al insigne sacerdote y apologista"*

Monument a Sardà i Salvany (detall)

El dia 8 de febrer de 1948 el monument ja estava al seu lloc tot i que una mica a precari. Segons el Diario de Sabadell: *"Hemos visto trazadas en el suelo las líneas que han de regir la distribución de los jardines...Centrará el interés de aquella despejada explanada, el monumento al Dr.Sardá y Salvany que ahora aparece incompleto sin el debido fondo de verdor que le ha de prestar el arbolado"*.

La figura femenina amb túnica i capa, porta a la mà dreta, una caravel·la i a la dreta dues Claus.

Es va inaugurar el 3 de maig de 1948 poc després de la Coronació Canònica de la imatge de la Mare de Déu de la Salut (octubre de 1947) "A las 12 horas,

ante el monumento al Dr. Sardá y Salvany, la sección de instrumentos de viento de la orquesta Municipal...”

La caravel·la pot ser una al·legoria a la cristianització d'Amèrica però no puc especular sobre el significat de les dues Claus.

Al lateral Esquerra hi ha un relleu que representa la devoció a la Mare de Déu de la Salut (fides). Al lateral dret s'hi representa l'ensenyament de la doctrina cristiana (Lux) i a la cara posterior un captaire és acollit per religiosos (Càritas).

La figura femenina diguem que és una al·legoria de l'església però està coronada. Podria ser Isabel la Catòlica?

Al seus peus hi ha una inscripció que diu : “*Sancta Mater Ecclesia*”.

SEGON DIA

Parlo d'unes tombes íberes al Coll d'Eres i potser son visigòtiques perquè en una d'elles l'any 1929 s'hi va trobar una sivella d'entre els segles V i VIII.

Jo sempre les havia conegut com a tombes íberes i crec recordar que on ara hi ha el Centre d'Interpretació del Parc abans hi havia una habitació amb fotografies dels llocs més destacats del Parc i allà hi constaven com a íberes. Actualment aquesta habitació no existeix però hi vaig anar per demanar informació d'on podia trobar “les tombes íberes” (com si jo no en conegués el camí) i , sense rectificar-me, em van indicar la ruta per a poder-hi arribar. En el seu llibre “ El Parc natural de Sant Llorenç del Munt i Serra de l'Obac” Antoni Ferrando i Roig ens parla d'Assentaments paleolítics i neolítics a la serra de l'Obac.

“A la cova Simanya s'hi va trobar ceràmica íbera, medieval i neolítica”..

“A la muntanya s'han descobert freqüentment restes ibèriques i romanes enllaçades amb les d'origen prehistòric. Aquest extrem és summament interesat ja que pot indicar tot un procés d'iberització de la població autòctona prehistòrica del massís implicant amb tot això una continuïtat ininterrompuda entre la prehistòria i la història de Sant Llorenç.”.

“S'ha trobat ceràmica ibèrica a la cova de la Cort Fosca de Matarrodona, la cova Simanya i a la cova del Frare.”.

“ L'origen del poblat del Coll d'Eres és , ara per ara, desconegut, si bé les sepultures del cingle del Marquet podrien justificar la seva pervivència fins a principis de l'Edat Mitjana. Tampoc podem descartar el seu possible origen ibèric, ja que el Montcau constituïa un límit i un magnífic lloc d'observació i vigilància entre els territoris de les tribus ibèriques dels lacetans i el laietans. També , Salvador Cardús, apunta a una possible existència d'una torre ibèrica de guaita sota el Montcau...També, del prestigiós historiador Miquel Taradell, ha apuntat la possibilitat de l'existència d'un temple iber al cim de la Mola”.

Per tot plegat trobo molt agosarat dir que les tombes no son íberes. Però jo no soc historiador ni arqueòleg.

TERCER DIA

El dia 3 pàgina 112 dic que el canvi de nom de la plaça Sant Joan per el de plaça de la Llibertat es va fer per pressió popular, però uns veïns van posar un recurs contra aquest canvi junt amb el de Barcelona per el de Joaquin Costa, perquè deien que no es podia posar el nom a un carrer a una persona que havia mort just el mes de febrer anterior. Van haver d'esperar a la resolució del Governador.

El 18 de març del 1911 l'Ajuntament diu que encara no es posin les plaques de carrer fins que no hagi un acord amb els veïns.

El 30 de març, l'Ajuntament acorda canviar el nom.

El 4 d'octubre s'autoritza la col·locació de la placa de carrer.

El dia 7 de novembre la premsa donava la notícia que el diumenge anterior (5-11-1911) s'havia inaugurat la placa i deia : “ *...arribada que fou la comitiva (venien de la plaça Pi i Margall, actual plaça Sant Roc) a la plaça Sant Joan, se procedí al descobriment de la làpida, la qual estava coberta ab una tela dels colors de la bandera española. La làpida porta aquesta inscripció en català : Plassa de la Llibertat*”.

I una curiositat. En una acta del ple del Ajuntament del 26 de juliol del 1911 hi diu : *...disponemos la instalación de dos fuentes monumentales recién construidas, una en la plaza Vallés y la otra en la plaza del Ángel. Trasladar la que actualmente existe en la plaza del Ángel a la plaza San Juan*” .Encara no es deia plaça de la Llibertat.

En una resolució de l'Ajuntament del 30 de noviembre de 1911 hi diu : “*...acordado por V.E. el traslado de la fuente instalada desde algunos años en las plazas (sic) del Ángel, al centro de la plaza de la Libertat*”. Ara ja tenia el nom de plaça de la Llibertat.

Però l'any 1949 s'hi va inaugurar una nova Font. Segons el Diari de Sabadell del 4 d'agost de 1949 : “*En la plaza del Ángel se inauguró la fuente luminoso (sic) que ha constituido una de las máximas atracciones de la Fiesta Mayor de este año*”.

Segons el llibre “ La Via Massagué 1901-2001. Cent anys d'història” explica que “*la inauguració va provocar una gran expectació ja que els vespres estava il·luminada i l'aigua anava canviant de colors, passava del blau al groc i vermell. Els nous bancs que hi van posar estaven cada dia plens de badochs que no es cansaven de contemplar l'espectacle.*”

ÍNDIX DE FOTOGRAFIES PER RECORREGUTS / DIES

PRÒLEG.....	3
PRIMER DIA. Passeig de la Revolució.- Cementiri.- La Salut	9
Passeig de la Revolució (1)	9
Passeig de la Revolució (2).....	10
Ermita Sant Feliu d'Arrahona	12
Cementiri (església)	15
Cementiri (detall façana església)	15
Tomba Bonaventura Brutau (detall).....	15
Tomba Bonaventura Brutau	16
Tomba família Buxó	16
Tomba família Figueras	17
Tomba família Casañé-Bosser	17
Tomba família Carol	18
Tomba família Giralt.....	18
Amical de Mathausen (monument).....	19
Ermita de Sant Iscle	20
Font de la Salut (antiga)	21
Santuari de la Salut.....	22
Església de La Salut (entrada lateral).....	22
Casa del capellà custodi (La Salut)	23
Font de la Salut (nova)	23
Arrahona (monòlit).....	25
Sardà i Salvany (monument.La Salut).....	25
SEGON DIA.- (La Mola pel Coll d'Eres)	27
Montserrat	27
Montcau.....	27
Vall d'Horta	28
Maragall, Joan (monòlit).....	28
Tombes iberes	29
Roure del Palau	30
Òbits, Els.....	30
Morral del Drac	31
Ermita de Santa Agnès	31
Monestir Sant Llorenç de Munt	32
TERCER DIA (Centre - Circumval·lació).....	35
Xemeneia Tèxtil Bósser	35
Tèxtil Bósser. Façana	35
Alzina centenària.....	36
Vapor Cal Pissit.....	37
Trinxeraire, El (escultura)	37
Nen de les Granotes (escultura)	38
Escola Pública carrer Jardí	39
Armengol, Francesc (casa).....	39
Armengol, Francesc (placa)	40
Ferrocarrils de la Generalitat.....	40

Església Pares Claretians.....	41
Sant A.M ^a Claret i Feliu Sardà i Salvany (escultures)	42
Església Pares Claretians (detalls façana)	42
Església Pares Claretians (detall façana 2).....	43
Església Pares Claretians (detall façana 3).....	43
Església pares claretians (detall façana 4).....	44
Sallarés i Pla (monument)	45
Escut de Sabadell al antic Ajuntament.....	46
Ajuntament (edifici).....	46
Església Sant Feliu	47
Església Sant Feliu (absis).....	48
Església Sant Feliu (Inscripcions)	49
Sant Feliu (escultura)	49
Sant Feliu (creu).....	50
Sant Feliu (làpides)	51
Campana, La (escultura)	52
Pessebristes (placa)	52
Reixa (Sant Feliu)	53
Encreuament de camins.....	53
Muralla de Sabadell.....	54
Castellers de Sabadell. Segona placa. Pl. Sant Roc.....	55
Banc de Sabadell (Pl. Sant Roc).....	56
Banesto (ceràmica).....	57
Ateneu de Sabadell.....	57
Escut Jaume Campmajó	58
Escut (Sant Feliu).....	59
Perfumeria Soley	59
Perfumeria Soley (detall del fris)	60
Caixa de Sabadell (edifici)	60
Caixa de Sabadell. Escultures de Josep Llimona.....	61
Mossen Camil Geis (placa)	62
Muralla de Sabadell.....	62
Casa. Carrer de la Rosa	63
Placa (c/, de la Rosa).....	63
Forn de pa.....	65
Merceria Homedes	66
Fornícula. Verge de Gràcia	67
Mare de Deu de la Salut (ceràmica)	67
Casa centenària. C/.Sant Antoni.....	68
Paula Montalt (placa)	68
Museu d'Història.....	69
Fornícula (Sant Antoni).....	69
Museu de Paleontologia	70
Carreras, Miquel (bust)	71
Mercadal.....	74
Caixa de Sabadell (serveis socials).	75
Escola Industrial.....	76
Llimadora	76

Fornícula (Sant Jaume).....	77
Maragall, Joan (placa).....	77
Maragall, Joan (reixes).....	78
Casa Grau (reixes).....	78
Museu d' Art	79
Museu d' Art (reixes).....	80
Reixa. C/ Comèdies.....	80
Safareig (c/.Font Nova).....	81
Col·legi Enric Casassas.....	82
Mútua Sabadellenca	83
Mútua Sabadellenca. Relleu.....	84
Fàbrica Sallarés Deu	84
Fàbrica Sallarés Deu (reixes)	85
Arxiu Històric de Sabadell	86
Maternitat	86
Sant Josep (ceràmica).....	87
Despatx Genís Pont	87
Col·legi Escolàpies.....	88
Estació Renfe	88
Hotel Suís	89
Xemeneia Cal Sempere	90
Vapor Badia	90
Cooperativa Abacus (reixa).....	91
Cooperativa Abacus	91
Cooperativa Abacus (torre del rellotge)	92
Xemeneia Vapor Codina	92
Vapor Codina	93
Vapor Codina (reixa).....	93
Reixa (c/.Lacy).....	94
Casa particular de Bartolomé Montlló. Cooperativa de paqueteria i astracans.....	94
Xemeneia Cooperativa de Paqueteria y Astracans.....	95
Xemeneia Vapor d'en Palà.....	95
Casa Palà	96
Miralles, Dolors (placa).....	96
Nu femení (escultura).....	97
Acondicionamiento y Docks	97
Àncora (monument)	98
Mozart (monument)	99
Xemeneia Garriga Germans	99
Xemeneia Gorina S.A	100
Casa Gorina.....	100
Mercat de Sant Joan	101
Sant Joan (relleu).....	102
Reixa (c/.Fèlix Amat).....	102
Cinema Imperial.....	103
Església Santíssima Trinitat	104
Església Santíssima Trinitat (placa)	105
Casa Mató.....	105

Reixa (c/.Riego)	106
Porta (c/. Pare Sallarés)	106
Xemeneia Vapor Buxeda Nou.....	107
Casa Buxeda.....	107
Xemeneia Vapor Buxeda Vell.....	108
Casa Joan Llonch	108
Casa Francesc Llonch.....	109
Xemeneia Geroni Gibert	109
Xemeneia Vapor Gran del Cotó	110
Rellotge de sol (c/.Sant Pau)	110
Dona asseguda (escultura).....	111
Trobada interreligiosa a Sabadell	111
Figura (Josep Vives)	112
Relleu (Fundació Ars).....	113
Casa Manau.....	113
Xemeneia Fitysa.....	114
Casa Darder.....	114
Teatre Principal	116
Reixa (c/. Sant Pere).....	117
Fleming, Dr. (monument).....	117
Relleus (c/.Ferran Casablanques)	118
Mare de Déu del Pilar (ceràmica mural)	119
Companyia del Gas	119
Mare de Déu de Montserrat.....	120
QUART DIA (Cooperativa .- Casa Duran .- Pl. Marcet .-Ronda Zamenhof)	123
Cooperativa Sabadellense	123
Casa Llenas	123
Agent Comercial (escultura)	124
Farmàcia Argelaguet	124
Casa Duran	125
Casa Duran (porta)	126
Muralla de Sabadell.....	127
Vaca cega, La (relleu mural)	127
Casa Taulé.....	128
Casa Taulé (reixes).....	129
Casa Buxó	129
Casa Buxó (reixes)	130
Col·legi Sagrada Família.....	130
Col·legi Sagrada Família (porta).....	131
Despatx Lluç	132
Sant Cristòfol (ceràmica)	132
Sant Llorenç (Ceràmica)	132
Casa Brujas.....	133
Relleu (col·legi Escolàpies)	133
Vapor Turull.....	134
Casa Figueras	135
Església Puríssima Concepció.....	135
Padró martirial. (Pere Rodamilans)	136

Ceràmica. Església de la Puríssima.....	137
Dia de Europa (placa).....	138
Mare de Déu de les Neus (fornícula)	138
Edifici de Correos	140
Esgrafiats. Farmàcia Figuerol	141
Casa Trullàs-Barderi	141
Casa Trullàs-Barderi (reixes)	142
Marcet i Coll, Josep Maria (monument)	142
Sardana, A la (monument)	144
Font de la plaça Granados	145
Sastre, Al (monument)	146
Zamenhof (monument).....	146
Banc de Sabadell (Pl. Catalunya).....	147
Mural (Benet Ferrer)	147
Catalunya (monument).....	148
Edicle (Mare de Déu dels Dolors).....	148
Fàbrica Llagostera i Sampere.....	149
CINQUÈ DIA (Can Pagès .-Torrent de Colobrers .-Togores .- Jonqueres)	151
Can Pagès (masia)	151
Torrent de Colobrers	152
Torrent de Colobrers (2).....	152
Torrent de Colobrers (3).....	152
Font de la Tosca	153
Torre Turull.....	153
Can Moragues	154
Can Vilar	155
Torre del Canonge.....	155
Capella de la Torre del Canonge	156
Ermita de Togores	156
Molí d'en Mornau	157
Molí d'en Galí	158
Sant Vicenç de Jonqueres.....	159
Sant Vicenç de Jonqueres (2)	159
Molí d'en Font.....	160
Xemeneia Molí d'en Font	161
Xemeneia La Lanera	161
Xemeneia Casanovas Argelaguet.....	162
Xemeneia Molí del Amat	162
Any Nou (monument)	163
Barda (escultura)	163
SISÈ DIA (Pl. Pep Ventura.- Parc Taulí .- Fira .- Via Massagué.-Creu Alta).....	165
Pep Ventura (monument)	165
Casablanques, Ferran (monument).....	166
Caserna de la Guàrdia Civil	166
Agent Comercial (monument).....	167
Torre de l'Aigua.....	168
Clínica "Els Eucaliptus"	169
Templet (Eucaliptus)	170

Jardí dels sentits	171
Dia Mundial de la Sida (placa).....	171
Dia mundial del Sida (conjunt al·legòric)	172
Empantanegant l'ultrasò.....	172
Empantaneguem l'ultrasò (2)	173
Trona al Sol (escultura).....	173
Bach Esteve (escultura)	173
Residència Albada.....	174
Garcia Planas (fàbrica).....	174
Xemeneia Garcia Planas.....	175
Casa Baygual.....	175
Església Sant Salvador	176
Església Sant Salvador (capitells)	177
Rengle (c/.Covadonga).....	178
Xemeneia Balaguer Hilados S.A.....	179
Universitat	180
Fira de Sabadell.....	180
Sant Joan (ceràmica)	181
Acadèmia Catòlica	182
Sant Joan (fornícula)	182
Sociedad Coral Colón	183
Casa Romeu	184
Creu Alta	185
Castellers de Sabadell (placa Pl. Creu Alta).....	188
Castells, Andreu (placa)	188
Església de Sant Vicenç (placa)	189
Església de Sant Vicenç	189
Fàbrica Balsach	190
Montllor, Joan (monument).....	190
Safareig (c/.Papa Pius XI)	191
Olivella, Josep (monument)	191
Viladoms, Jaume (placa).....	192
Casa Bracons.....	193
SETÈ DIA (Casal Pere IV.- C/ de Gràcia.- Parc Catalunya .- Can Rull)	195
Casal Pere Quart.....	195
Escola de Comerç.....	196
Caixa de Pensions (edifici).....	197
Caixa de Pensions (conjunt escultòric)	198
Fornícula (Pl. Àngel).....	198
Casa Guillermo.....	199
Forns de Can Escaiola	200
Ceràmica mural (c/.Sallarés i Pla).....	200
Macià, Francesc (placa).....	201
Casa Nogués i Casa Miralles.....	202
Col·legi Escoles Pies.....	203
Col·legi Carmelites	204
Xemeneia Vapor Estruch	205
Rotary Club (escultura).....	205

Tren (parc Catalunya).....	206
Llac Parc Catalunya	206
Sabadell al Estatut	207
Barca, La (escultura)	207
Handbol (placa)	208
Farrés, Antoni (escultura).....	208
Arbre de Ferro (escultura).....	209
Ernest Lluch (placa)	209
Víctimes del terrorisme (placa)	210
Masia Can Rull.....	211
Companys, Lluís (monument).....	211
Font de Can Rull	212
Agulló, Patro (monument).....	212
Agrupació Astronòmica de Sabadell.....	213
VUITÈ DIA (Can Feu).....	215
Verdaguer, Mossèn Cinto (placa).....	215
Espanya Industrial	215
Safareig (c/.Reina Leonor)	216
Fàbrica Baygual i Llonch	216
Motxilla (monument)	217
Casa dels Pins.....	217
Can Feu (castell)	218
Església del castell de Can Feu	219
Mil·lenari de Catalunya (monument).....	220
Can Llobet (masia).....	220
NOVÈ DIA (Can Deu .- Sant Julià).....	223
Can Deu (masia).....	223
Església Sant Julià d'Alta	223
Padró martiri. (Gaietà Clusellas)	225
Ca n'Argelaguet (masia)	225
Can Ustrell (masia)	226
Torre Hernández.....	226
DESE DIA (Pou de glaç .- Riu Ripoll).....	229
Pou de glaç	229
Xemeneia Can Cuadras	230
Xemeneia Cal Grau	231
Xemeneia Auxiliar Industrial Sabadellense	231
Molí de Sant Oleguer	232
Coves de Sant Oleguer	232
Fàbrica Nois Buxó.....	233
Pont del riu Ripoll	234
Caseta de les aigües.....	235
ONZÈ DIA (Fàbrica Marcet .- Pl. Vallès)	237
Fàbrica Marcet	237
Xemeneia Marcet S.A.	237
Nen del Càntir (escultura)	238
Clavé, Anselm (monument)	238
Fàbrica Germans Camps	239

Maternitat (escultura)	240
Manneken Pis	240
DOTZÈ DIA (Ctra. de Barcelona .- Sant Oleguer .- Creu de Barberà.- Pont de la Salut .- Ca n' Alsina.)	243
Edicle (c. Sant Ferran).....	243
Mestre, Al (monument)	243
Fàbrica Can Vinardell	244
Xemeneia Cal Vilardell	244
Amical de Mathausen (monument 2)	245
Xemeneia Cal Escapçat	245
Xemeneia Cal Borni Duch	246
Torras, Ramón (monument)	247
Sant, Pere (monument).....	247
Garcia Planas (monument)	248
Església Sant Oleguer	248
Església Sant Oleguer (placa)	249
Sant Oleguer (fornícula ?)	250
Masia Sant Oleguer	250
Creu de Barberà.....	251
Rusiñol, Santiago	252
Castelao, Alfonso Daniel (bust)	252
Masia Can Viloca.....	253
Fabrica Arrahona (relleu)	253
Fàbrica Arrahona.....	254
Blume, Joaquin (placa).....	254
Fàbrica Ca la Daniela	255
Pont de la Salut.....	255
Molí d'en Torrella	256
Fàbrica Castelló.....	256
Ca n' Alsina (masia).....	257
TRETZÈ DIA (Gremi de Fabricants .- La Faràndula .- C/Salut .- Font Rosella.- Torre Berardo .- Can Gambús.-St. Vicenç de Verders)	259
Sant Quirze (pintura).....	259
Gremi de Fabricants	259
Cal Masover	261
Casa Torrens.....	261
Casa d'Agnès Armengol	262
Teatre La Faràndula	263
Crusafont, Miquel (monument).....	264
Mamut	264
Xemeneia Vapor Cal Molins.....	265
Casa Arimón.....	265
Casa Arimón (reixes)	266
Casa Molins.....	266
Cariàtides (c/Arimón).....	267
Roser (c/Arimón)	267
Mare de Déu de la Salut (ceràmica mural).....	268
Gat negre	268

Fornícula (c/.Carme)	269
Font Rosella	269
Torre Berardo	270
Can Gambús (masia)	271
Torre de vigilància	271
Torre Serra d'en Camaró	272
Sabadell als fotògraf Farran	273
Jaume Viladoms (monòlit)	273
Ermita de Sant Vicenç de Verders	274
CATORZÈ DIA (Sant Pau de Riusec .- Camp d'aviació.)	277
Església Sant Pau de Riusec	277
Granja Sant Pau	278
Masia Can Borrell de Sant Pau	278
Aeroport de Sabadell	279
Can Diviu	280
Parera, Narcís (monument)	281
Refugi antiaeri	281
Rètol Sabadell	282
Escut Sabadell	282
Teler	283
Granja del Pas	283
Xemeneia La Baranera	284
QUINZÈ DIA (Can Puiggener .- Poble Nou.)	287
Avi, Al (monument)	287
Rellotge analemàtic	287
Sant Julià (monument)	288
Bomba de pou	289
Can Puiggener (masia)	290
Record de les riuades	290
Família, A la (escultura)	291
Forjador 2 (escultura)	291
Ca n' Oriach (masia)	292
Plaça de la Llibertat	293
Dones, A les (monòlit)	294
EPÍLEG	297
BIBLIOGRAFIA	301
ANNEX: Passeig de la Revolució, Tombes Íberes i Plaça de la Llibertat	305
ÍNDIX DE FOTOGRAFIES PER RECORREGUTS / DIES	311
ÍNDIX ALFABÈTIC DE FOTOGRAFIES I DIES	321
ÍNDIX ONOMÀSTIC	333
AGRAÏMENTS	357

ÍNDEX ALFABÈTIC DE FOTOGRAFIES I DIES

A

Acadèmia Catòlica	Sisè dia	182
Acondicionamiento y Docks	Tercer dia	97
Aeroport de Sabadell	Catorzè dia	279
Agent Comercial (escultura)	Quart dia	124
Agent Comercial (monument)	Sisè dia	167
Agrupació Astronòmica de Sabadell	Setè dia	213
Agulló, Patro (monument)	Setè dia	212
Ajuntament (edifici)	Tercer dia	46
Alzina centenària	Tercer dia	36
Amical de Mathausen (monument 2)	Dotzè dia	245
Amical de Mathausen (monument).	Primer dia	19
Àncora (monument)	Tercer dia	98
Any Nou (monument)	Cinquè dia	163
Arbre de Ferro (escultura)	Setè dia	209
Armengol, Francesc (placa)	Tercer dia	40
Armengol, Francesc (casa)	Tercer dia	39
Arrahona (monòlit)	Primer dia	25
Arxiu Històric de Sabadell	Tercer dia	86
Ateneu de Sabadell	Tercer dia	57
Avi, Al (monument)	Quinzè dia	287

B

Bach Esteve (escultura)	Sisè dia	173
Banc de Sabadell (Pl. Catalunya)	Quart dia	147
Banc de Sabadell (Pl. Sant Roc)	Tercer dia	56
Banesto (ceràmica)	Tercer dia	57
Barca, La (escultura)	Setè dia	207
Barda (escultura)	Cinquè dia	163
Blume, Joaquin (placa)	Dotzè dia	254
Bomba de pou	Quinzè dia	289

C

Ca n' Alsina (masia)	Dotzè dia	257
Ca n' Oriach (masia)	Quinzè dia	292
Caixa de Pensions (edifici)	Setè dia	197
Caixa de Pensions (conjunt escultòric)	Setè dia	198
Caixa de Sabadell (edifici)	Tercer dia	60
Caixa de Sabadell (serveis socials).	Tercer dia	75
Caixa de Sabadell. Escultures de Josep LLimona	Tercer dia	61
Cal Masover	Tretzè dia	261
Campana, La (escultura)	Tercer dia	52
Can Argelaguet (masia)	Novè dia	225

Can Deu (masia)	Novè dia	223
Can Diviu	Catorzè dia	280
Can Feu (castell)	Vuitè dia	218
Can Gambús (masia)	Tretzè dia	271
Can Llobet (masia)	Vuitè dia	220
Can Moragues	Cinquè dia	154
Can Pagès (masia)	Cinquè dia	151
Can Puiggener (masia)	Quinzè dia	290
Can Ustrell (masia)	Novè dia	226
Can Vilar	Cinquè dia	155
Capella de la Torre del Canonge	Cinquè dia	156
Cariàtides (c/Arimón)	Tretzè dia	267
Carreras, Miquel (bust)	Tercer dia	71
Casa Arimón	Tretzè dia	266
Casa Arimón (reixes)	Tretzè dia	266
Casa Baygual	Sisè dia	175
Casa Bracons	Sisè dia	193
Casa Brujas	Quart dia	133
Casa Buxeda	Tercer dia	107
Casa Buxó	Quart dia	129
Casa Buxó (reixes)	Quart dia	130
Casa centenària. C/.Sant Antoni	Tercer dia	68
Casa d'Agnès Armengol	Tretzè dia	263
Casa Darder	Tercer dia	114
Casa del capellà custodi (La Salut)	Primer dia	23
Casa dels Pins	Vuitè dia	217
Casa Duran	Quart dia	125
Casa Duran (porta)	Quart dia	126
Casa Figueras	Quart dia	135
Casa Francesc Llonch	Tercer dia	109
Casa Gorina	Tercer dia	100
Casa Grau (reixes)	Tercer dia	78
Casa Guillermo	Setè dia	199
Casa Joan Llonch	Tercer dia	108
Casa Llenas	Quart dia	123
Casa Manau	Tercer dia	113
Casa Mató	Tercer dia	105
Casa Molins	Tretzè dia	267
Casa Nogués i Casa Miralles	Setè dia	202
Casa Palà	Tercer dia	96
Casa particular de Bartolomé Montlló. Cooperativa de paqueteria i astracans.	Tercer dia	94
Casa Romeu	Sisè dia	184
Casa Taulé	Quart dia	128
Casa Taulé (reixes)	Quart dia	129
Casa Torrens	Tretzè dia	262

Casa Trullàs-Barderí	Quart dia	141
Casa Trullàs-Barderí (reixes)	Quart dia	142
Casa. Carrer de la Rosa	Tercer dia	63
Casablanques, Ferran (monument)	Sisè dia	166
Casal Pere Quart	Setè dia	195
Caserna de la Guàrdia Civil	Sisè dia	166
Caseta de les aigües	Desè dia	235
Castelao, Alfonso Daniel (bust)	Dotzè dia	252
Castellers de Sabadell (placa Pl. Creu Alta)	Sisè dia	188
Castellers de Sabadell. Segona placa. Pl. Sant Roc	Tercer dia	55
Castells, Andreu (placa)	Sisè dia	188
Catalunya (monument)	Quart dia	148
Cementiri (detall façana església)	Primer dia	15
Cementiri (església)	Primer dia	15
Ceràmica mural (c/.Sallarés i Pla)	Setè dia	200
Ceràmica. Església de la Puríssima.	Quart dia	137
Cinema Imperial	Tercer dia	103
Clavé, Anselm (monument)	Onzè dia	238
Clínica "Els Eucaliptus"	Sisè dia	169
Col·legi Carmelites	Setè dia	204
Col·legi Enric Cassassas	Tercer dia	82
Col·legi Escolàpies	Tercer dia	88
Col·legi Escoles Pies	Setè dia	203
Col·legi Sagrada Família	Quart dia	130
Col·legi Sagrada Família (porta)	Quart dia	131
Companyia del Gas	Tercer dia	119
Companys, Lluís (monument)	Setè dia	211
Cooperativa Abacus	Tercer dia	91
Cooperativa Abacus (reixa)	Tercer dia	91
Cooperativa Abacus (torre del rellotge)	Tercer dia	92
Cooperativa Sabadellense	Quart dia	123
Coves de Sant Oleguer	Desè dia	232
Creu Alta	Sisè dia	185
Creu de Barberà	Dotzè dia	251
Crusafont, Miquel (monument)	Tretzè dia	264

D

Despatx Genís Pont	Tercer dia	87
Despatx Lluch	Quart dia	132
Dia de Europa (placa)	Quart dia	138
Dia Mundial de la Sida (placa)	Sisè dia	171
Dia mundial del Sida (conjunt al·legòric)	Sisè dia	172
Dona asseguda (escultura)	Tercer dia	111
Dones, A les (monòlit)	Quinzè dia	294
	Dotzè dia	243

E

Edicle (c. Sant Ferran)		
Edicle (Mare de Déu dels Dolors)	Quart dia	148
Edifici de Correos	Quart dia	140
Empantanegant l'ultrasò	Sisè dia	172
Empantaneguem l'ultrasò (2)	Sisè dia	173
Encreuament de camins	Tercer dia	53
Ermita de Sant Iscle	Primer dia	20
Ermita de Sant Vicenç de Verders	Tretzè dia	275
Ermita de Santa Agnès	Segon dia	31
Ermita de Togores	Cinquè dia	156
Ermita Sant Feliu d'Arrahona	Primer dia	12
Ernest Lluch (placa)	Setè dia	209
Escola de Comerç	Setè dia	196
Escola Industrial	Tercer dia	76
Escola Pública carrer Jardí	Tercer dia	39
Escut Sabadell	Catorzè dia	282
Escut (Sant Feliu)	Tercer dia	59
Escut de Sabadell al antic Ajuntament	Tercer dia	46
Escut Jaume Campmajó	Tercer dia	58
Església de La Salut (entrada lateral)	Primer dia	22
Església de Sant Vicens	Sisè dia	189
Església de Sant Vicens (placa)	Sisè dia	189
Església del castell de Can Feu	Vuitè dia	219
Església Pares Claretians	Tercer dia	41
Església Pares Claretians (detall façana 2)	Tercer dia	43
Església Pares Claretians (detall façana 3)	Tercer dia	43
Església pares claretians (detall façana 4)	Tercer dia	44
Església Pares Claretians (detalls façana)	Tercer dia	42
Església Puríssima Concepció	Quart dia	135
Església Sant Feliu	Tercer dia	47
Església Sant Feliu (absis)	Tercer dia	48
Església Sant Feliu (Inscripcions)	Tercer dia	49
Església Sant Julià d'Altura	Novè dia	223
Església Sant Oleguer	Dotzè dia	248
Església Sant Oleguer (placa)	Dotzè dia	249
Església Sant Pau de Riusec	Catorzè dia	277
Església Sant Salvador	Sisè dia	176
Església Sant Salvador (capitells)	Sisè dia	177
Església Santíssima Trinitat	Tercer dia	104
Església Santíssima Trinitat (placa)	Tercer dia	105
Esgrafiats. Farmàcia Figuerol	Quart dia	141
España Industrial	Vuitè dia	215
Estació Renfe	Tercer dia	88

F

Fàbrica Arrahona	Dotzè dia	254
Fabrica Arrahona (relleu)	Dotzè dia	253
Fàbrica Balsach	Sisè dia	190
Fàbrica Baygual i Llonch	Vuitè dia	216
Fàbrica Ca la Daniela	Dotzè dia	255
Fàbrica Can Vinardell	Dotzè dia	244
Fàbrica Castelló	Dotzè dia	256
Fàbrica Germans Camps	Onzè dia	239
Fàbrica Llagostera i Sampere	Quart dia	149
Fàbrica Marcet	Onzè dia	237
Fàbrica Nois Buxó	Desè dia	233
Fàbrica Sallarés Deu	Tercer dia	84
Fàbrica Sallarés Deu (reixes)	Tercer dia	85
Família, A la (escultura)	Quinzè dia	291
Farmàcia Argelaguet	Quart dia	124
Farrés, Antoni (escultura)	Setè dia	208
Ferrocarrils de la Generalitat	Tercer dia	40
Figura (Josep Vives)	Tercer dia	112
Fira de Sabadell	Sisè dia	180
Fleming, Dr. (monument)	Tercer dia	117
Font de Can Rull	Setè dia	212
Font de la plaça Granados	Quart dia	145
Font de la Salut (antiga)	Primer dia	21
Font de la Salut (nova)	Primer dia	23
Font de la Tosca	Cinquè dia	153
Font Rosella	Tretzè dia	270
Forjador 2 (escultura)	Quinzè dia	291
Forn de pa	Tercer dia	65
Fornícula (Sant Jaume)	Tercer dia	77
Fornícula (c/.Carme)	Tretzè dia	269
Fornícula (Pl. Àngel)	Setè dia	198
Fornícula (Sant Antoni)	Tercer dia	69
Fornícula. Verge de Gràcia	Tercer dia	67
Forns de Can Escaiola	Setè dia	200

G

Garcia Planas (fàbrica)	Sisè dia	174
Garcia Planas (monument)	Dotzè dia	248
Gat negre	Tretzè dia	269
Granja del Pas	Catorzè dia	283
Granja Sant Pau	Catorzè dia	278
Gremi de Fabricants	Tretzè dia	260

H

Handbol (placa)	Setè dia	208
Hotel Suís	Tercer dia	89
Jardí dels sentits	Sisè dia	171
Jaume Viladoms (monòlit)	Tretzè dia	274

L

Llac Parc Catalunya	Setè dia	206
Llimadora	Tercer dia	76

M

Macià, Francesc (placa)	Setè dia	201
Mamut	Tretzè dia	265
Manneken Pis	Onzè dia	240
Maragall, Joan (monòlit)	Segon dia	28
Maragall, Joan (placa)	Tercer dia	77
Maragall, Joan (reixes)	Tercer dia	78
Marcet i Coll, Josep Maria (monument)	Quart dia	142
Mare de Déu de la Salut (ceràmica mural)	Tretzè dia	268
Mare de Deu de la Salut (ceràmica)	Tercer dia	67
Mare de Déu de les Neus (fornícula)	Quart dia	138
Mare de Déu de Montserrat	Tercer dia	120
Mare de Déu del Pilar (ceràmica mural)	Tercer dia	119
Masia Can Borrell de Sant Pau	Catorzè dia	278
Masia Can Rull	Setè dia	211
Masia Can Viloca	Dotzè dia	253
Masia Sant Oleguer	Dotzè dia	250
Maternitat	Tercer dia	86
Maternitat (escultura)	Onzè dia	240
Mercadal	Tercer dia	74
Mercat de Sant Joan	Tercer dia	101
Merceria Homedes	Tercer dia	66
Mestre, Al (monument)	Dotzè dia	243
Mil·lenari de Catalunya (monument)	Vuitè dia	220
Miralles, Dolors (placa)	Tercer dia	96
Molí de Sant Oleguer	Desè dia	232
Molí d'en Font	Cinquè dia	160
Molí d'en Galí	Cinquè dia	158
Molí d'en Mornau	Cinquè dia	157
Molí d'en Torrella	Dotzè dia	256
Monestir Sant Llorenç de Munt	Segon dia	32
Montcau	Segon dia	27
Montllor, Joan (monument)	Sisè dia	190
Montserrat	Segon dia	27
Morral del Drac	Segon dia	31

Mossèn Camil Geis (placa)	Tercer dia	62
Motxilla (monument)	Vuitè dia	217
Mozart (monument)	Tercer dia	99
Mural (Benet Ferrer)	Quart dia	147
Muralla de Sabadell	Quart dia	127
Muralla de Sabadell	Tercer dia	54
Muralla de Sabadell	Tercer dia	62
Museu d'Art	Tercer dia	79
Museu d'Art (reixes)	Tercer dia	80
Museu de Paleontologia	Tercer dia	70
Museu d'Història	Tercer dia	69
Mútua Sabadellenca	Tercer dia	83
Mútua Sabadellenca. Relleu	Tercer dia	84

N

Nen de les Granotes (escultura)	Tercer dia	38
Nen del Càntir (escultura)	Onzè dia	238
Nu femení (escultura)	Tercer dia	97

O

Òbits, Els	Segon dia	30
Olivella, Josep (monument)	Sisè dia	191

P

Padró martirial. (Gaietà Clusellas)	Novè dia	225
Padró martirial. (Pere Rodamilans)	Quart dia	136
Parera, Narcís (monument)	Catorzè dia	281
Passeig de la Revolució (1)	Primer dia	9
Passeig de las Revolució (2)	Primer dia	10
Paula Montalt (placa)	Tercer dia	68
Pep Ventura (monument)	Sisè dia	165
Perfumeria Soley	Tercer dia	59
Perfumeria Soley (detall del fris)	Tercer dia	60
Pessebristes (placa)	Tercer dia	52
Placa (c/, de la Rosa)	Tercer dia	63
Plaça de la Llibertat	Quinzè dia	293
Pont de la Salut	Dotzè dia	255
Pont del riu Ripoll	Desè dia	234
Porta (c/. Pare Sallarés	Tercer dia	106
Pou de glaç	Desè dia	229

R

Record de les riuades	Quinzè dia	290
Refugi antiaeri	Catorzè dia	281

Reixa (c/. Sant Pere)	Tercer dia	117
Reixa (c/.Fèlix Amat)	Tercer dia	102
Reixa (c/.Lacy)	Tercer dia	94
Reixa (c/.Riego)	Tercer dia	106
Reixa (Sant Feliu)	Tercer dia	53
Reixa. C/ Comèdies	Tercer dia	80
Relleu (col·legi Escolàpies)	Quart dia	133
Relleu (Fundació Ars)	Tercer dia	113
Relleus (c/.Ferran Casablanques)	Tercer dia	118
Rellotge analemàtic	Quinzè dia	287
Rellotge de sol (c/.Sant Pau)	Tercer dia	110
Rengle (c/.Covadonga)	Sisè dia	178
Residència Albada	Sisè dia	174
Rètol Sabadell	Catorzè dia	282
Roser (c/.Arimón)	Tretzè dia	268
Rotary Club (escultura)	Setè dia	205
Roure del Palau	Segon dia	30
Rusiñol, Santiago	Dotzè dia	252

S

Sabadell al Estatut	Setè dia	207
Sabadell als fotògraf Farran	Tretzè dia	273
Safareig (c/.Font Nova)	Tercer dia	81
Safareig (c/.Papa Pius XI)	Sisè dia	191
Safareig (c/.Reina Leonor)	Vuitè dia	216
Sallarés i Pla (monument)	Tercer dia	45
Sant A. M ^a Claret i Feliu Sardà i Salvany (escultures)	Tercer dia	42
Sant Cristòfol (ceràmica)	Quart dia	132
Sant Feliu (creu)	Tercer dia	50
Sant Feliu (làpides)	Tercer dia	51
Sant Feliu (escultura)	Tercer dia	50
Sant Joan (ceràmica)	Sisè dia	181
Sant Joan (fornícula)	Sisè dia	182
Sant Joan (relleu)	Tercer dia	102
Sant Josep (ceràmica)	Tercer dia	87
Sant Julià (monument)	Quinzè dia	288
Sant Llorenç (Ceràmica)	Quart dia	132
Sant Oleguer (fornícula ?)	Dotzè dia	250
Sant Quirze (pintura)	Tretzè dia	259
Sant Vicenç de Jonqueres	Cinquè dia	159
Sant Vicenç de Jonqueres (2)	Cinquè dia	159
Sant, Pere (monument)	Dotzè dia	247
Santuari de la Salut.	Primer dia	22
Sardà i Salvany (monument. La Salut)	Primer dia	25
Sardana, A la (monument)	Quart dia	144
Sastre, Al (monument)	Quart dia	146

Sociedad Coral Colón	Sisè dia	183
----------------------	----------	-----

T

Teatre La Faràndula	Tretzè dia	263
Teatre Principal	Tercer dia	116
Teler	Catorzè dia	283
Templet (Eucaliptus)	Sisè dia	170
Tèxtil Bósser ,façana	Tercer dia	35
Tomba Bonaventura Brutau	Primer dia	16
Tomba Bonaventura Brutau (detall)	Primer dia	15
Tomba família Buxó	Primer dia	16
Tomba família Carol	Primer dia	18
Tomba família Casañé-Bosser	Primer dia	17
Tomba família Figueras	Primer dia	17
Tomba família Giralt	Primer dia	18
Tombes iberes	Segon dia	29
Torras, Ramón (monument)	Dotzè dia	247
Torre Berardo	Tretzè dia	271
Torre de l'Aigua	Sisè dia	168
Torre de vigilància	Tretzè dia	272
Torre del Canonge	Cinquè dia	155
Torre Hernández	Novè dia	226
Torre Serra d'en Camaró	Tretzè dia	273
Torre Turull	Cinquè dia	153
Torrent de Colobriers	Cinquè dia	152
Torrent de Colobriers (2)	Cinquè dia	152
Torrent de Colobriers (3)	Cinquè dia	152
Tren (parc Catalunya)	Setè dia	206
Trinxeraire, El (escultura)	Tercer dia	37
Trobada interreligiosa a Sabadell	Tercer dia	111
Trona al Sol (escultura)	Sisè dia	173

U

Universitat	Sisè dia	180
-------------	----------	-----

V

Vaca cega, La (relleu mural)	Quart dia	127
Vall d'Horta	Segon dia	28
Vapor Badia	Tercer dia	90
Vapor Cal Pissit	Tercer dia	37
Vapor Codina	Tercer dia	93
Vapor Codina (reixa)	Tercer dia	93
Vapor Turull	Quart dia	134
Verdaguer, Mossèn Cinto (placa)	Vuitè dia	215
Víctimes del terrorisme (placa)	Setè dia	210

Viladoms, Jaume (placa)	Sisè dia	192
-------------------------	----------	-----

X

Xemeneia Auxiliar Industrial Sabadellense	Desè dia	231
Xemeneia Balaguer Hilados S.A.	Sisè dia	179
Xemeneia Cal Borni Duch	Dotzè dia	246
Xemeneia Cal Escapçat	Dotzè dia	245
Xemeneia Cal Grau	Desè dia	231
Xemeneia Cal Sempere	Tercer dia	90
Xemeneia Cal Vilardell	Dotzè dia	244
Xemeneia Can Cuadras	Desè dia	230
Xemeneia Casanovas Argelaguet	Cinquè dia	162
Xemeneia Cooperativa de Paqueteria y Astracans	Tercer dia	95
Xemeneia Fitysa	Tercer dia	114
Xemeneia Garcia Planas	Sisè dia	175
Xemeneia Garriga Germans	Tercer dia	99
Xemeneia Geroni Gibert	Tercer dia	109
Xemeneia Gorina S.A	Tercer dia	100
Xemeneia La Baranera	Catorzè dia	284
Xemeneia La Lanera	Cinquè dia	161
Xemeneia Marcet S.A.	Onzè dia	237
Xemeneia Molí del Amat	Cinquè dia	162
Xemeneia Molí d'en Font	Cinquè dia	161
Xemeneia Tèxtil Bósser	Tercer dia	35
Xemeneia Vapor Buxeda Nou	Tercer dia	107
Xemeneia Vapor Buxeda Vell	Tercer dia	108
Xemeneia Vapor Cal Molins	Tretzè dia	265
Xemeneia Vapor Codina	Tercer dia	92
Xemeneia Vapor d'en Palà	Tercer dia	95
Xemeneia Vapor Estruch	Setè dia	205
Xemeneia Vapor Gran del Cotó	Tercer dia	110

Z

Zamenhof (monument)	Quart dia	146
---------------------	-----------	-----

ÍNDEX ONOMÀSTIC

A

Aebischer, Paul 72
Agulló, Patro 212,213
Alabart, Anna 301
Alavedra Bosch, Josep 179
Albert, Caterina (Victor Català) 96
Alfons XIII, 100,196
Alguersuari, Josep 24
Almendros, Maria Matilde, 24
Alsina Giralt, Joan 14, 115
Amat de Rubí Bernat 72
Amat i Palau, Antoni, 157
Amat Sampsó, Joan, 163
Anouilh, Jean 24
Arasa Altimira 301
Arevalo, José 59
Argemí i Renom, Joan 50
Argemí i Relat, Mercé, 301
Argemí d'Argelaguet, Rosa, 143
Armengol, Agnès, 96,263
Armengol, Llorenç 39
Armengol i Duran, Francesc 39,40
Artós Mornau, Delfin 134
Astorga y Céspedes, Diego de 139

B

Bach-Esteve, 173
Badia, Sebastià 291
Balaguer, Victor 13
Balcells, Eduard Maria 17, 87, 91, 108,198
Balcells Canela, 5
Balcells i Buhigas, Eduard 84
Balcells i Gorina, Santiago 85
Ballbé Miquel 29
Ballbona, 267
Ballús, Marçal 103,288
Baptista, Joan 267
Barata i Montanyà, Francesc 156
Barata (família) 151
Barbany de Sala, Emília 143
Barnella, Josep 100
Batlle, Enric 206
Batllell, Juli 82, 89, 119, 131, 139, 166, 186,203,262
Batllell i Tort, Gabriel, 114
Baygual, Miquel 181
Benach, Ernest, 172
Benaul, Josep Maria 260
Benet IX, 277
Berardo, Francesco 270
Berenguer I el Vell, 190

Bernat d'Òdena Guillem, 47
Bertolín, Juli 139
Bisbal, Joan 210
Blume Joaquin, 253
Boix, Elzeari 255
Boixareu, Josep 41
Bonet i Garí, Lluís 104
Borràs, Enric 24
Borrell i Cardona, Gabriel 85, 130, 181, 186
Borri, Josep Maria 233
Bosch i Cardellach, Antoni 64, 65
Bracons i Singlà. Gabriel 126, 147, 189
Bracons, Lorenzo 163
Brossa, Pepita 144
Brossa, Joan 207
Bruguera, Domenech 229, 230
Brujas, Joan 119, 166
Bru, Lluís 138
Brull, Josep Maria 243
Brutau, Bonaventura 15, 16, 95, 166, 262
Burgués, Marià 10, 263, 301, 305
Burrull Bonastre, Josep 144
Busquets, Gabriel 64
Busquets, Miquel 65
Busquets, Pau 210
Busquets i Marcet, 301
Bustos Garrido, Manuel 172, 205
Buxeda, Domenech 106, 107, 108
Buxeda, Patllarí 107
C
Calonge, Magdalena 272
Campeny, Josep 37, 38, 145, 238
Campmajó, Jaume 58
Campoamor Campoosorio, Ramón de 246
Campos i Bósser, Manel 301
Canudas, Josep 279
Capdevila i Gomà, Antoni 55
Cardús, Salvador 307
Carles i Gordó, Ricart Maria 50
Carnicer, Aureli 233
Carreras i Costajussà, Miquel 4, 13, 19, 71, 72, 30
Carrillo Solares, Santiago 217
Casablancas i Planell, Ferran 84, 165, 166
Casablancas, Enric 111
Casademont, Motserrat 86
Casademunt, Modest 125
Casals Garcia, Lluís 13
Casanovas, Xavier 280
Casañas, Francesc 52, 58
Casanovas, Antoni 69, 332

Casanovas, Agustí 88
Casanovas, Xavier 287
Cassassas i Cantó Enric 38
Castelao, Antonio Daniel 252
Castells, Andreu 4, 58, 188
Casulleras i Forteza, Santiago 23, 123, 248, 265
Centena, Antoni Pau 169
Cerdà, Andrés 11
Cirera, Francesc 78
Cladellas Ros, Joaquim 38
Clapés, Antoni 41
Clarà, Josep 44
Claret i Clarà, Antoni Maria 41, 79
Clausellas i Vallvé, Gaietà 225
Clavé i Camps, Anselm 238
Clusa i Oriach, Joaquim 3, 343
Codina Matali, Joaquim 57
Colomer, Emilia 125
Companys i Jover, Lluís 211
Compte de Barcelona, 31
Corneyà, Berenguer de 19
Cortés de Andrade, Antonio 203
Costajussà i Farell, Josep 301
Costajussà i Oliver, Josep 301
Couturier de Casals, Augusta 143
Creus, Isidre 13
Crusafont Pairó, Miquel 70, 71, 264
Cuscó, Joan 112, 177, 301
Cusidó, Joaquim 80, 85, 91
Cusidó, Antoni 145
D
Darder i Marsà, Antoni 134
Dauder i Codina, Antoni 135
de Palou, Amat 223
Díaz García, Ramón 210
Dilme, Lluís 116
Dinarés, Francisco 186
Dolça, viuda de Guillem Ferrer 19
Domènech Codina, Josep 287
Domingo i Verdaguer, Agustí 183
Doria Puig-Oriol, Camilo 162
Duc de Tetuán, 79
Duran i Sors, Josep 36, 109
Duran, Lluís 139
E
Elionor, (Reina) 731
Escorsell, Leandre 301
Escudero, Juan José 210
Espartero, Joaquín Baldomero 38
Estany, Rafael 134, 183

F

Fabré, Xavier 116
Fàbregas i Dalmau, Camil 25, 41, 42, 44, 72, 101, 112, 118, 144, 225, 238, 251, 301, 306
família Brujas, 16
família Buxó, 16
família Casañé-Bosser, 17
família Figueras, 17, 331
família Gabarró, 193
família Giralt, 18
Farell Domingo, Joan. 227, 301
Farran, Pere 273, 292
Farré-Olivé, Eduard 287
Farrés, Antoni 163, 208
Farrés i Ballarà, Bernat 167
Fatjó i Torras, Enric 128, 170
Fernández, Gregorio 17
Fernandez Garcia, José 301
Fernandez, Anna 301
Fernandez, Joaquim 301
Ferran VII, 41
Ferrando i Roig, Antoni 301, 307
Ferrer, Benet, 147, 163, 246
Ferrer i Sitges, Manuel 157
Ferrés i Puig, J. M. 141
Figueras Ayats, Joan 134
Figuerol, Modest 140, 141
Fité Borguñó, Salvador 24, 137, 301
Flores Posada, Juan 161
Folch i Torres, Josep Maria 264
Folguera i Grassi, Francesc 23, 176, 245
Folguera, Joaquim 128
Folguera, Miquel 245
Font, Pere, 64
Formosa, Josep 36
Forns, Montserrat 301
Forrellad i Solà, Antoni 72, 114
Franco Bahamonde, Francico 143, 192, 234
G
Galí, Ignasi 158
Gallego, Andrés 133
Gallermí, Enric 24
Gambús, Ramòn 271
Garcia de Lienard, Esperanza 143
Garcia Planas, Gabriel 266
Garrido, Joan 48
Garriga i Más, Xavier 269
Gassó, Antoni 162
Gaurán, Carles 21
Gavarró d'Izard, Teresa 143
Geis i Parragueras, Camil 61, 96

General Pavía 11
General Prim 79
Gibert, Geroni 109
Gil, Jaume 14
Gimenez, Montse 301
Jimeno, Francesc 140
Gómez Salazar, Juan 210
Gonzalez Campaña, Aleix 301
Gorina i Pujol, Jaume 290
Granyer i Giralt, Josep , 253
Grau i Puig, Joan 78
Güell i Mané, Rossend 113
Guevara, Carles 205
Guifred, 277
Guimerà i Jorge, Àngel 24
Guitar i Matas, Enric 24
H
Hernández, Mar 97
Hernandez Martín, Àngel 227
Hidalgo Carzo, Eduardo 210
Homs i Moncusí, Lluís 134, 167, 174
Hugué, Manolo 128
I
Irurita Almandoz, Manuel 105
Isabel II, 9, 79
Izard i Bas, Francesc de Paula, 90, 108, 167
J
Jenny, Theodor, 255
Jubanteny, Francesc 66, 204
Juncà, Llorenç 9
Juncà i Carol, Francesc (canonge) 170
L
Lacueva i Sanfeliu, Josep 134
Lamas, Alberto 264
Larrosa, Manuel 208
Lasso Conde Albino 234
Laudó Cortina, David 301
Led, Jesús 134
Llàcer, Ferràn 279
Llach, Joaquim 249
Lladó, Bru 44
Llimona, Josep 61
Lliró, Marc 146
Llobet, Pere Joan 168
Llonch, Joan 108, 163
Llonch, Francesc 83, 109
Lluch, Fèlix 131
Lluch, Ernest 209, 210
López Bescos, Francisco 210
Lopez Navarro, Tomás 301

Lopez Viana, Marta 302

M

Macià i Llusà, Francesc 201

Maduixer, 270

Magí, 267

Majarencs, 66

Manau i Artigas, Josep, 113

Manent, Rosa 262

Manich,Joaquim 16, 86,101

Mañosa, Vicens 186

Manyà, Pere 14

Maragall i Gorina, Joan 28,77,128

Marcet i Coll, Josep Maria, 3, 126, 127, 139, 142, 143, 148, 183, 195, 225, 232, 233, 237, 239, 280, 293, 301

Marcet i Font, Josep 78

Marcos Martinez, Carlos 142

Marcos Martinez, Miquel 210

Marés, Frederic 124, 197

Marlet, Ricart 137

Marqués, Antonio 209

Marqués de Montsonís 218

Martí i Albanell , Frederic 302

Mateu, Joan 100

Mateu Vidal, Ernest, 302

Martí Albanell. Frederic, 58

Martinez, Rosa 18,98,253

Martinez Sanchez, Carlos 142

Martorell, Jeroni 52, 61

Mas i Gómis, Lluís 52

Massana i Serra, Antoni 267

Mateu Vidal, Ernest 14,176,195,302

Mató (doctor), 105

Mauri de Brunet, Ana 143

Metzmer, Franz 17

Miralles i Valls, Dolors 96

Miret, Tomàs 41

Mitats i Umbert, Josep 218

Modrego Casaus, Gregorio 104,239

Moix, Josep 202

Moixí, Pere 263

Molière, 24

Molina i Casamajó, Francesc Daniel 115

Mondéjar, Fulgencio 233

Monjo, Enric 17, 18

Montllor Juncà, Bartomeu 255

Montllor Juncà, Gabriel 255

Montllor Juncà, Benet 255

Montllor Juncà, Manuel 255

Montllor Juncà, Pau 255

Montllor i Pujalt 302

Montalt, Paula 68,88,134
Montemayor, Jorge de 59
Montlló, Bartolomé 94
Montllor i Pujalt, Joan 3,13,139,190,224,251
Montoliu, Guillem de 64
Moragues, Emili 83, 151
Moragues, Bartomeu 156
Moragues, Jacint 156
Mornau Prats,Francesc, 157
Morral, Joan 196
Mouris, Emilia 161
Muñoz Seca, Pedro 24
Muntada (germans), 221
Muset, Alfred de 24
N
Nadal, Lluís 58
Nebot, Francesc de Paula 105, 175,184
Nicolau d'Olzina , Josep 219
Ninet Vallhonrat, Jaume 279
Nolla, Josep 264
Nunell i Sala, Narcís 110, 246,261
O
Obradors i Poch, Josep Antoni 255
Olivella i Astals, Josep 191,192
Oliver, Joan 13
Oller, Pau 266
Olmos,Trinidad 232
Olmos, Amador 232
Om Garcia, Roberto 140
Oriach, Gabriel 292
Oriol i Bernadet,Josep 265
Ortega, Lluís 247
P
Padrós, Joan 197
Papa Calixt 224
Pareja (doctor) 233
Parera, Narcís 280, 281
Pascual de Querol, Felisa 143
Pasqual Tintorer, Miquel 14, 21,81
Patris, Francesc 163, 219
Pera, Robert 44
Pere III, 270
Pérez de Lucia, José Maria 280
Pérez Pérez, Francisco 210
Pi i Margall, Francesc 196, 201
Piaget, Jean 238
Pijoan, Bernardo 204
Piña i Batllell, Antoni 302
Pineda i Peig, Bartomeu 170
Pizarro Carrasco, Luís 302

- Planes**, Magí 36
Plans i Solà, Jaume 113
Ponsà i Cantí, Francesc de Paula 85
Pont, Llorenç 64
Pont, Genís 87
Pont, Joan 196
Pont i Beltran, Jaume 302
Prats àlies “lo Pitot” 12
Primo de Rivera, Miguel 101
Puchal, Miquel, 49
Puchol Sanchez, Miquel 301
Puech, Pau 163
Puig, Agustí 208
Puig, Ignasi de 219
Puig i Cadafalch, Josep 265
Puiggener, Teresa 290
R
Reart i de Copons, Josep Maria 155
Redon, Pere 301
Rei Alfons de Borbó 161
Rei Juan Carlos I 170
Reina Elionor 54,73
Relat d’Argemí, Teresa 143
Relat i Coromines, Esteve 73
Renom i Costa, 19, 23, 37, 113, 123, 130, 145, 167, 197, 235, 238, 265, 306
Renom, Mercè 302
Ribalta, Ramón 24
Ribas i Pujades, Ignasi 146
Rier, Ramón 204
Rios i Massanell, Joan 302
Roca i Garriga, Pere 58
Roca, Jordi 98
Rodamilans, Pere 136
Roig, Albert 50, 112, 137, 200
Roig, Montserrat 18, 244
Roig, Joan 206
Romeu i Vallès, Andreu 184
Roseta, Berenguer 64
Rossa, Pere de 45,63,72
Roviras Codina, Llorenç 140
Rusiñol i Prats, Santiago 252
Rutés i Caba, Josep 302
S
Sa Franquesa, Romeu 19
Saignier, Enric 197
Salanguera, Adolf 144, 146, 165, 247, 254
Salavert (doctor) 118
Sales, Manuel 245
Salichs i Argemí, Joan 305,306
Sallarés i Camps, Josep 302

Sallarés i Marra, Joan 45
Sallarés i Pla, Joan 44, 45, 261
Sallent i Llovet, Bartomeu, 154
Sallent, Montserrat 301
Salvador i Roig, Josep 114, 237, 239
Sampere i Oliart, Miquel 94,205
Sampere, Francesc 89
Sampere, Josep 163
Sampsó, Joan, 163
Samuntada, Pere 168
Saniàs, Pere de 47
Sant, Pere 247
Sanz, Gabriel 172,173
Sapés, Jordi 301
Sardà i Salvany, Félix 13, 21, 25, 41, 42, 104, 181, 202, 225
Sardà i Simó, Domenech 146
Sardà, Josep 163
Saus, Joan 161
Seguí, Salvador 44
Selvas, Pere 201
Serena, Pere Joan 229
Shakespeare, William 24
Simó i Bach, Ricart 302
Silvestre II, 277
Simó i Saco, Carme 38
Soler, Francesc 47
Soler i Rovirosa , Francesc 116
Soler, Froilà, 279
Soler i Palet, Josep 226
Subirana, Lluís 144
Subirats i Sitjar, Maria 16, 148
Surià de Balar, Dolça 143
T
Tàpies, Antoni 3,51
Taradell, Miquel 308
Taulé i Soley Antoni 128
Tedballi, Ramón 72
Torà i Rodón, Victòria 210
Torras i Cendra, Joaquim 198
Torras, Ramón 247
Torrella, Josep 115
Torrella, Francesc 185
Torrella i Pineda, Josep 302
Torrella del Racó, Jaume 210
Torrella de Matadepera, 185
Torres, Josep 272
Trullà, Pau 289
Trullàs-Barderi, 141
Tubau, Benet 267
Turull i Sallent, Pere 79, 80, 115, 134

Turull i Moragues, Pere 13

Turull i Comadrán, Pau 255

U

Utrilla, Luís 301

Uyà i Armengol, Salvi 91

Y

Vall i Rimblas, Ramón 244

Valls, Jordi 280

Ventura i Torres, Francesc 137, 200

Ventura, Claudio 140

Ventura i Casas, Pep 165

Vescomte de Castellbó 73

Victória Eugenia, 170

Vidal, Josep 144

Vidal, Albert . 171

Vila Arrufat, Antoni 23, 126

Vila de Monràs, Maria 143

Vila Espona, Pere 264

Vila i Fuster, J. 117

Vila Juanico, Josep 17, 227

Vila Martell, Joan 141

Vila, Onofre 261

Viladoms, Jaume 192, 274

Vilaplana (doctor) 233

Vilapuig, Joan 163

Vilar i Cortés, Bartomeu 154

Vilarrúbias, Feliu 9

Viñas, Matias 14

Vives Bracons 119

Vives i Bracons, Josep 59, 112

Voltas, Josep 16

X

Xicola, 196

Z

Zambudio, Miquel 137

Zamenhof, Ludwik Lejzer 146

COMENTARIS AL TREBALL DE JOAQUIM TUDELA I TORRAS

Joaquim Clusa i Oriach¹

Els meus comentaris finals, després d'haver conegut el treball, sempre en revisió i ampliació, del veí i amic, Joaquim Tudela i Torra, des del 2015, i haver-hi col·laborat en la producció més o menys automàtica dels índexs, són per esperonar la seva lectura, com a llibre, però sobre tot de fer-lo servir com a guia pràctica per caminar per Sabadell i el seu rodal i aprendre sobre els prop de 400 llocs, amb fotografia i història, organitzats en 15 itineraris o dies de visita. Itineraris pel centre, pels barris i pel rodal que arriben fins a la Mola, tan sabadellenca també. Tinc només la recança que no li faré prou justícia de saber posar-lo en el context d'altres treballs disponibles en història, geografia i economia locals.

Per tant, és un llibre pel lleure i per la cultura alhora. Un lleure que toca gairebé l'esport perquè són caminades diàries que demanen un mínim de dues hores, i alguns dels itineraris necessiten de cotxe per anar al començament i tornada. I per tant ajuden a fer salut, com a objectiu darrer. I *fer ciutat*, encara hi afegiria.

Serà un treball molt útil, també, per a les escoles que vulguin que el seu alumnat conegui millor la ciutat i el seu rodal. A l'important nombre de llocs s'hi afegeix un índex onomàstic de més de 450 entrades de persones que han col·laborat a fer la ciutat com avui la coneixem, des dels camps de l'economia, l'arquitectura, la història, o purament el veïnes i veïns, més o menys anònims.

El *format* de la presentació del treball hi ajuda a les funcions que aconsegueix el llibre, perquè la mitja quartilla i l'espiral metàl·lica permet posar el llibre a la butxaca gran d'una jaqueta, i tenir-lo obert pel lloc on s'està visitant. I també el format en *pdf* permet la impressió d'itineraris parcials o de llocs concrets que es vulgui consultar, i portar-los a qualsevol butxaca. Les prop de 35 pàgines dels 3 índexs permeten trobar els noms, tan de llocs com de persones, amb força facilitat, i per tant, em sento content d'haver pogut col·laborar a fer més atractiu i accessible el treball del Joaquim. M'ha tocat, segurament per això, fer la tasca de comentarista, tot i

¹ Sabadellenc de 73 anys que sempre ha tornat al Born. Economista dedicat a l'urbanisme. Regidor estat del primer ajuntament democràtic (1979-80). De l'Òmnium Cultural, de l'Assemblea Nacional de Catalunya, de la Plataforma per la Llengua, dels CDR del Centre, de l'Associació Sabadell Memorial, i assistent gairebé diari a la concentració de 12 a 1 a la plaça de l'Ajuntament, demanant *Llibertat Presos Polítics* i el retorn la pancarta, des de fa més de 5 mesos. De la Fundació Bosch i Cardellach des del 1967. De fet, no caldria posar tot això, que sembla una mica forçat, perquè, com es diu, *A Sabadell ens coneixem tothom*, encara. En resum: un ciutadà admirador del treball del Joaquim Tudela i Torras, i que vol col·laborar en la seva difusió.

que m'hauria agradat que l'hagués fet, qui tenia més coneixements que jo. Això sí: compartim amb Joaquim l'estimació per la ciutat i les ganes de divulgar-ne els seus atractius.

Per a les persones d'una certa edat, els llocs elegits poden ser més o menys coneguts, tot i que 400 són certament molts, però l'interès del treball va més enllà del lloc, perquè aporta uns *detalls*, que ja no són tant de coneixement general. M'he permès fer servir algunes utilitats dels full de càlcul i escriptura², per posar de relleu, quins són els elements de cada lloc que en Joaquim vol destacar. I d'aquell *etc* que ens diu al pròleg (*vaig començar fent fotografies de tots els edificis notables, esglésies, escultures de carrer, *etc*, que anés trobant-me i després fer una mica la història de cada lloc...*). en surt la llista de 52 elements diferents (52!) següents:

ELEMENT	Nombre	ELEMENT	Nombre	ELEMENT	Nombre
casa de nom	40	molí	5	padró matirial	2
monument	33	relleu	5	plaça	2
escultura	30	vapor	5	pont	2
edifici singular	28	escut	4	rengle	2
xemeneia	28	monòlit	4	teatre	2
església	24	museu	4	bust	1
placa	24	arbre	3	capella	1
masia	19	creu	3	cinema	1
fàbrica	15	mural	3	coves	1
paratge	13	muralla	3	esgrafiats	1
ceràmica	10	porta	3	farmàcia	1
fornícula	9	rellotge	3	fris	1
reixa	9	safareig	3	rètol	1
ermita	8	botiga	2	universitat	1
tomba	8	despatx	2	làpides	1
col·legi	6	edicle	2	monestir	1
font	6	forn	2		
infraestructura	5	mercat	2	TOTAL	394

Observem que al costat de les 28 xemeneies, 15 fàbriques o els 2 despatxos (que vol dir 45 records del nostre passat tèxtil -o *textil*, com també diem sovint-), o de les 40 cases de nom (poc conegut, normalment), dels 28 edificis singulars, o de les 24 esglésies, apareixen elements com *fornícules* (9), *edicles* (2) o *padró martirial*, quina explicació ja deixo pel descobriment del lector i/o usuari.

Sovint ens queixem del poc interès turístic de la nostra ciutat, massa grisa, però el treball ens descobreix unes possibilitats, que faria bé l'Ajuntament de fer-lo servir per posar plaques explicatives amb la història de cada lloc (posant a informació pública les *fitxes* per a la seva versió definitiva i que podria ser un bon atractiu pel turisme intern o forà. Complementant,

² Tot agraït a Bill Gates, també, que hi tinguem corrector de català. I que són imprescindibles, perquè gent com jo, fem poques de faltes d'ortografia en la nostra llengua maltractada

certament, les plaques explicatives que ja trobem a la majoria de llocs del rodal i dels principals edificis singulars.

I cal fer cas al que ens diu: *Aconsellaria anar pel carrer mirant enlaire, mirant façanes. Algunes hi fan constar la data de la seva construcció...*. Aquesta recomanació permet descobrir, per exemple, l'escultura del *Manneken pis* de la Ronda Ponent o les escultura del gat, del carrer de la Creueta, com a detalls singulars i ben poc coneguts.

No puc deixar d'explicar que quan vaig veure el treball per primera vegada, vaig pensar en els tres llibres que de jove, vaig trobar a la biblioteca de casa: el *Rodal de Sabadell* de Rossell, el *Sabadell del meu record* de Burguès i l'*Història de Sabadell* de Carreras, i que del primer vaig aprendre les primeres passejades pel rodal, tot recordant les que vaig fer amb amic Joan Gómez (escalada al Cavall Bernat, inclosa), que ens deixar el 1971. Després vaig recordar també els 20 *Fulls d'història local*, editats entre l'any 1989 i el 1991, per la secció d'història de la *Unió Excursionista de Sabadell*, amb edició enquadernada del 1992, fa prop de 30 anys, i que, gràcies a noms com Fernández, Roig, Garriga, Massagué, Mañé, Alsina, Vinyets, Ibáñez, Carbonell...(i disculpeu l'ordre i els oblots) em van descobrir fonts, camins, itineraris i restes històrics del nostra rodal i de la història local.

El llibre d'en Joaquim planteja els itineraris enganxant el rodal al centre i els barris en aquests passeigs diaris, tan saludables a totes les edats, però especialment per aquelles persones que ja estem a la tercera, com es diu, i que es pot fer amb roba de carrer, com és el seu vestit clàssic, sense necessitat de portar calçat o roba esportiva.

El llibre / treball *Vacances a Sabadell*, és, primer de tot, un llibre de geografia; de geografia urbana fet per itineraris. I és també un llibre d'història, perquè, des de cada element es repassa la història de Sabadell, ja sia des de Sant Feliu d'Arrahona (que posa a la portada del llibre, tot justificant perquè no hi posa la Torra de l'Aigua), al monòlit de la Salut fins a les tombes iberes del camp d'aviació. I, com ja he dit, em sembla també que és una *guia turística*, que cal aprofitar i fer servir en diferents fronts, tot recordant al que ens diu al pròleg, amb humilitat, *No pretenc enfarfegar amb dades històriques...per tant té les mínimes...no soc cap erudit...voldria que aquest llibre fos el més complet possible...*. Agrair-li, també, que ens faci una proposta dunes vacances tan barates, especialment, en aquells temps del 2008, quan tot just havia començat la crisi econòmica, que ho deixat tot tocat, com les accions de Banc Sabadell, entre molts d'altres.

I m'agradaria explicar també, perquè es vegi l'abast territorial com el treball del Joaquim no deixa racó per visitar i estudiar-ne els detalls, la distribució

dels 394 llocs amb fotografies, entre el centre³ (55%), els barris (23%) i el rodal (22%), ordenat per itineraris, segons detall de la taula següent:

ITINERARI	barris	centre	rodal	Total general
a. Primer dia			21	21
b. Segon dia			10	10
c. Tercer dia		127		127
d. Quart dia		40		40
e. Cinquè dia			22	22
f. Sisè dia	28	11	1	40
g. Setè dia	15	12	1	28
h. Vuitè dia	10			10
i. Novè dia	6			6
j. Desè dia		3	6	9
k. Onzè dia		7		7
l. Dotzè dia	15	1	10	26
o. Tretzè dia	7	16	2	25
p. Catorzè dia			12	12
q. Quinzè dia	9		2	11
Total general	90	217	87	394
	23%	55%	22%	100%

Quan vaig tenir a les mans, per primera vegada el treball, del Joaquim, cap a l'estiu del 2015, amb el títol *Vacances del 2012* vaig quedar impressionat, d'entrada, per la *quantitat* de fotografies i de llocs i de *detalls* que teníem a Sabadell, i que podia ser objecte del nostre interès. I quan hi vaig entrar vaig entendre que el treball l'havia començat el 2008, *perquè estava de vacances a la ciutat i volia entretenir-se*, com ens diu al seu *pròleg* sincer, innecessàriament humil, i al·lusionador. Junt amb l'epíleg, expliquen prou bé l'abast i les limitacions del treball, que cal esperonar perquè l'ampliï a més llocs i itineraris. M'he permès recomanar-li que incorpori el barri històric de Torre Romeu i els itineraris del Ripoll (començant des de Castellar o Les Arenes), per arribar fins a la desembocadura del Besòs, al costat del Fòrum, en un trajecte que molta gent ja fa en bicicleta (*avall que fa baixada*) o a peu, tornant després en tren des de l'estació de Sant Adrià de la línia de la costa, intercanviant a la plaça de Catalunya.

Observeu que els itineraris cobreixen tota la ciutat, des del Passeig de la Revolució i el Cementiri, el primer dia, fins al camp d'aviació, al 15é dia, passant per la Mola, combinant paisatge urbà i paisatge rural, perquè ens adonem que *tenim de tot*. Els 15 itineraris es poden ordenar per blocs, segons corresponguin al centre, als barris o al rodal. El rodal té 5 itineraris (els 1, 2, 5, 10, i 14), el Centre en té 3 (el 3, el 4, i l'11). I els barris en tenen 7 (el 6-Creu Alta-, el 7 -Can Rull- el 8 -Can Feu-, el 9 -Ca n'Oriach, Can Deu- Sant Julià-, el 12 -Creu de Barberà-, el 13 -Can Gambús- Torre Berardo

³ Fent servir la delimitació clàssica del *Centre* (o del *Centru*, com diem sovint), per la Gran Via, la carretera de Barcelona, la Ronda Ponent i els carrers de Zamenhof i Vilarrúbies.

i el 15 -Can Puiggener- Poble Nou-). La majoria d'itineraris referits als barris no exclou que molts comencin pel centre, que és el seu lloc de partença. I com que no tot és descripció geogràfica, ni història, recomano no perdre's les ironies intercalades, especialment, als finals d'itineraris.

El *primer dia* comença pel Passeig de la Revolució, ben emblemàtic perquè forma part de les visites a peu a *la Salut* o al Cementiri, quan hi anàvem de petits i no hi havia cotxe. Segueix una detallada visita al cementiri, amb les 8 tombes més emblemàtiques de la burgesia local del passat. L'itinerari segueix per l'ermita de Sant Nicolau, a prop, i segueix cap al Santuari de la Salut, i voltants, amb 6 llocs importants, per recordar els orígens del poble de Sabadell. De fet, l'itinerari també es podria començar en cotxe des del cementiri o des de l'esplanada de la Salut, que tants casaments veia en el passat.

El *segon dia*, també és de rodal, i cal agafar el cotxe des del començament fins el coll d'Estenalles cap a la Mola per una ruta més llarga, però també més maca per la vista a Montserrat, que la de can Poble, i avisa que durarà al menys dues hores i mitja. Com diu, és una excursió imprescindible perquè la Mola, malgrat que ja està fora del terme, forma part de l'*skyline* de Sabadell. Seguirà per la Vall d'Horta, tan apreciada per la colla de Sabadell de la que complim 100 anys. Com a detalls de l'itinerari es fixa en els arbres (com el Roure del Palau), les coves (els òbits i el morral del drac) per acabar a les dues ermites de Santa Agnès i la Mola, amb història detallada de cadascuna, tot recordant que el monestir de la Mola va ser declarat monument *nacional*, el 1931.

I després dels rodals, al *tercer dia*, a l'itinerari més urbà i més llarg (i complert), i que porta com a complement el nom de Circumval·lació, amb 127 llocs, començant al costat del nostre veïnatge de cases *angleses* per la Fàbrica Bósser, que ja fa 5 anys que té la façana apuntalada per la conservació de la façana, que no acaba de veure raonable, i segueix per l'alzina catalogada del carrer de Sant Pau. A l'itinerari inclourà llocs situats als límits del Centre, com el banc de Sabadell a la plaça Catalunya, el vapor Gorina tocant l'antic baixador de la RENFE. No és deia ni cap església ni cap plaça àdhuc la dels Pessebristes, més desconeguda). I no es deixa tampoc ni les botigues (inclosa la recordada de Can Homedes o Cal Soley), i les cases centenaris. Per curiositat de la vida, l'itinerari acaba al carrer Horta Novella, abans Virgen del Pilar amb la fornícula de la imatge de la Mare de Deu negra, precisament a l'edifici del número 46, on jo hi vaig viure des dels 8 anys fins els 22 ai a 3 cantonades del nostre veïnatge al carrer de Montserrat. No cal dir que aquest itinerari es podria en dues o més etapes.

El *quart dia* titulat Cooperativa-Casa Duran -plaça Marcet (ara de les dones del tèxtil – després del procés força penós del canvi de nom (i no ho dic pel resultat sinó pel temps, i ja ens entenem)- Ronda Zamenhof, De fet, aquest itinerari ve a ser un Centre – Circumval·lació II, complementari de l’itinerari anterior. Comença prop del nostre veïnatge a l’edifici de la Cooperativa *de tota la vida* però ja de record llunyà, però que resta dempeus gràcies al Teatre del Sol, que és la generosa iniciativa del mecenes Ribalta. Es passa pel carrer de la Indústria, la Casa Duran, els Escolapis i la Puríssima. Recorda el portal d’Europa del segle XVII del record de les muralles o el monòlit memorial de Pere Rodamilans assassinat el 1936. Acaba al vapor Llagostera- Sampere .

Al *cinquè dia* (Can Pagès- Torrent de Colobrers -Togores- Jonqueres) tornem a agafar el cotxe i sortim cap al rodal i el deixem a Can pagès, i fem una passejada clàssica des de Can Pagès fins a Togores i fins a Sant Vicenç de Jonqueres, per tornar a agafar el cotxe. Segurament hi tindrem més de 2 hores de caminada, sense torbar-se massa, però ull que hi ha prop de 25 *fitxes* totes d’interès per a ser estudiades.

El *sisè dia* correspon a l’itinerari de la Creu Alta començant per la Via Massagué històrica i el carrer de Vilarrubies, límits del centre i sense perdre passada fins arribar al complex sanitari del Parc Taulí, la Fira i antiga Brown and Boveri que ens enorgullia. Amb prop de 40 llocs per aturar-se, observar, i estudiar el nostre llibre de llom d’espiral que podem portar a la butxaca gran de la jaqueta.

Al *setè dia*, sense descansar, comencem al Casal Pere Quart (l’antic Frente de Juventudes durant *els* 40 anys, que no s’oblida; és a dir la *Gremial* expropiada, per a no oblidar tampoc), l’Escola de Comerç i l’antiga Caixa, i pel carrer de Gràcia anem fins al Parc Catalunya (inclòs el racó de record a l’alcalde Farrés) i ens acostem a Can Rull per visitar algunes coses més que la fonteta que sovint i anàvem de petits amb l’escola o la família. Són també prop de 40 fites, i que ens demanaran més de dues hores, segurament, de bon recorregut i aprenentatge.

Al *vuitè dia*, en Joaquim Tudela ens porta a Can Feu, com objectiu gairebé exclusiu i amb una dotzena de lloc. El podem elegir un dia amb poques ganes de caminar i fer-lo sencer en un parell d’hores, tot començant per la placa del Mestre Verdager, perquè la fàbrica Marcet ja la farem més endavant amb més estona, tot passant pel Castell de Can Feu, amb uns quants recordatoris històrics, la plaça del Mil·lenari, fita recent de marxes històriques, i la Masia de Can Llobet al rodal proper.

El *novè dia* és un recorregut de rodal, fent servir el cotxe fins a la masia de Can Deu, obra excelsa, vista en perspectiva, d'aquella Caixa que va desaparèixer de la nit al dia, sense cap explicació coherent de què i qui va fallar-nos, i ara esperant que un Zara llogui l'edifici històric per poder pagar Can Déu i les activitats; tot i que a la vista de l'experiència de l'Abacus, podria ser una bona solució a l'anglesa. Seguirem pel rodal de Ca n'Oriach i la ruta que anomenen del colesterol, fins Sant Julià d'Alta, tot recordant les reunions polítiques per la democràcia dels anys 60, però també amb la tristesa de recordar l'assassinat tan brutal, del 1936, del capellà de les Germanetes, Mn Gaietà; i més tristesa fa pensar en les revenges després del 1939. Es passa per la masia de Ca n'Argeleguet i s'acaba a la Torre Hernández, ben re-descoberta pel Joaquim. Són mitja dotzena de llocs importants i, segurament unes 3 hores, fet amb parsimònia i estudiant la història del llibre.

El *desè dia* també és de cotxe per començar en el Ripoll al pou de glaç prop de la Bassa i de les pistes *luxosos* d'atletisme de l'era anterior, quan teníem bombolla immobiliària i pensàvem que érem rics i ens sobraven els diners, però no vam aprofitar per comprar prou sòl per edificar habitatge social. I quan va venir la crisi també ens vam oblidar de comprar-ne com es va fer amb els terrenys de la plaça d'Espanya, fa 40 anys, tot i que l'atur va arribar el 30%, pel tancament del tèxtil. Les visites a Can Quadras i *Can Grau de baix el riu*, que li deien, ens recorda aquest passat, que va associat i record de les coves, vergonya de la burgesia sabadellenca que es va enriquir amb les fàbriques i no va preveure el final. I tot i així vam regalar unes transformacions d'ús dels solars industrials a una mitjana de 1500 MPTA per illa, com la del Vapor Vell del Bósser. Després de la fàbrica del noi Buxó, farem el pont del Ripoll. I que segurament podríem allargar l'itinerari seguint el riu, fins a al Fòrum de Barcelona, a peu o amb bicicleta.

L'*onzè dia*, comença a la fàbrica de cal Marcet del 1942, que va ser dissenyada pels joves enginyers Forrellad i Salvador (que he conegut gràcies al llibre) i que després crearien la CES i la Unitat Hermètica, empreses emblemàtiques del metall sabadellenc, en època de les vaques grasses. Fins a la plaça del Vallès es passa pels monuments petits però emblemàtics de Clavé i del nen del càntir i s'acaba amb la ironia del veí que no va coler vendre la seva parcel·la unifamiliar a les promotores que van edificar als costats de casa seva i ho va celebrar fent un Manneken Pis, no per apagar bombes en aquest cas sinó per celebrar una victòria contra l'especulació, en salutació escatològica, ben sabadellenca. També mitja dotzena de fites i un parell d'hores amb bons aprenentatges.

El dotzè dia, comença per l'edicle del final del carrer Ferran tocant a la Gran Via que em feia por de petit quan hi anava amb la meva mare des del carrer de Montcada on vivíem, i segueix amb una bona col·lecció de fàbriques (Vilardell, Vapor de cal Escapçat, cal Borni Duch...), el monument a Ramon Torras, campió de motos, mort quan ja començava a prometre, i que va ser també un catalanista valent, i que hauria pogut esdevenir un Dani Pedrosa o Marc Márquez. D'especial interès de *detalls* és l'entorn de Sant Oleguer (cases, església, masia, i l'escola, que seguirà guardant el secret de la fornícula) i anirem fins a la Creu de Barberà, Can Viloca, la placa Blume. per anar fins a baix el riu un altre vegada, el pont de la Salut i el molí del Torella encara amb vergonya de ruïnes, per acabar a can Alsina, amb les obres il·legals a la hípica.

Ja al *tretzè dia*, ja acabant els itineraris després d'uns quants dies de *vacances* es comença al cèntric al carrer de Sant Quirze, i les 3 cases modernistes del carrer de l'Escola Industrial, i després de visitar antigues unes fàbriques emblemàtiques, se'ns presenta el detall de les Cariàtides del carrer d'Arimón i el gat negre del carrer de la Creuta 53. Cal agafar el cotxe per completar l'itinerari i anar a la font Rosella, Torre Berardo i Can Gambús, amb el monòlit de Viladoms, i fins a l'ermita de Sant Vicenç de Verders, recuperada de les aigües del pantà de Sau per la gent de Sabadell i portada cap a casa, pedra a pedra.

Al *catorzè dia* es torna als rodals cap al camp d'aviació començant per l'església de Sant Pau de Riusec i la Granja Sant Pau de bon record i déu n'hi de la informació sobre el camp d'aviació, els fundadors i els esdeveniments, amb el museu i refugi antiaeri, inclosos, i saber que també hi ha una Torra Gorina al camp d'aviació, i el rètol de Sabadell, una mica pobret, encara que l'escut de Sabadell del darrera seria de més bon lluir. S'acaba el recorregut a la Granja del Pas i a la Xemeneia Baranera, i descobrim que com que havia estat terme municipal de Barberà fins el 1959, de l'annexió Marcet, no hi ha informació al nostre Arxiu Històric, i que alguna cosa caldria fer per recuperar-la o compartir-la, al menys. Segur que necessitarem unes 3 hores llargues depenent de l'estona que hi volem dedicar a cada lloc.

Arribats al final de les vacances proposades es proposa al *quinzè dia/, uns recorregut a barris ben emblemàtics i històrics de Sabadell, com són Can Puiggener, Poble Nou, Can Oriach i Can Rull amb una quinzena de fites, que ben valen un viatge (encara que calgui el navegador, com ens recomana), perquè són història del Sabadell de la post guerra. Interessant veure que els hi posa el nom nou de *sub-barris*. L'itinerari comença a la Creu Alta per anar a la plaça dels Avis, abans de Jonqueras de ca n'Oriach; després va cap el rellotge analemàtic (parlant de detalls poc coneguts!), i el recordatori de

la bomba del pou on es treia l'aigua, gràcies a la generositat del propietari. I que fèiem bé de no oblidar pel mal tracte que va rebre la immigració que no va invertir gairebé gens per donar habitatge a la gent que contractava i que necessitava per fer moure les fàbriques; i així ens ha anat, sense que calgui afegir gaire més. Al costat del monument recordant les riuades del 1962 de Can Puiggener i la Masia, torna a Ca n'Oriach per donar context a la Masia en deteriorament i a la plaça de la Llibertat de la Concòrdia. La darrera fotografia del treball és el de la plaça *de les dones* del Poble Nou, en memòria de les dones, que el 1956, van plantar-se davant de la policia perquè no s'enderroquessin les cases fetes per la gent vinguda de lluny, per fornir les fàbriques i que tenia de trobar aixopluc en l'autoconstrucció, com a única alternativa, i que l'Ajuntament va reconèixer el 1986, amb monòlit col·locat el 1989, canviant el nom de la *plaça del Coro*.

El treball del Joaquim ha començat al passeig de la Revolució i data de 1867 i acaba a la plaça de les dones del Poble Nou, que representen dues fites importants per retratar una ciutat que ha estat capdavantera en la defensa dels drets democràtics, sense deixar de crear activitat econòmica, llocs de treball i riquesa, per part d'una burgesia creativa, però massa gasiva, i sovint emparada en la força que limitava aquests drets.

Amb totes aquestes consideracions finals em sembla que en Joaquim Tudela i Torras ha quedat força (ben) retratat. He conegut que va estar a la junta de l'Òmnium Cultural de Sabadell en els difícils anys 80 (quan s'estaven posant els fonaments de la defensa de l'independentisme que van promoure les presidències de Jordi Porta i de la companya d'estudis i amiga Muriel Casals) i van organitzar la Nit de Santa Llúcia de l'any 1986, i per tant la seva militància i tarannà de defensa del país li ve de lluny. Li valoro, també, la seva experiència com petit empresari que ha tingut durant la seva vida professional. Haig de presumir, si em permet, que hem compartit unes quantes manifestacions a Sabadell (gairebé totes, de fet) i a Barcelona en els darrers 5 anys, com les de suport als presidents Mas i Torra, tot passant pel mític i èpic del diumenge 1 d'octubre del 2017, quan vam compartir, des del divendres abans, la *defensa* del col·legi electoral del Joanot Alisanda, fent costat a una colla de veïnes i veïns, que mai hauríem imaginat.

No menys important, tampoc, ha estat compartir molts dies la concentració diària, iniciada per una persona sola, que des de finals de juliol (més de 5 mesos!) fem més de de 150 persones, amb la pancarta gran de *Llibertat Presos Polítics* que vol substituir la que va retirar la nova alcaldessa socialista que tenia penjada l'anterior consistori, amb el suport (vergonys) de la regidora de Podem, i l'entusiasta dels anomenats *Ciutadans*. Veïnatge, companyonia, interès per la ciutat (la història, i tots els seus *etc*

fins a 52!), feina conjunta en aquest llibre, i, sobretot militància política independentista unitària i de base, expliquen, segurament, l'esperit i la vehemència de moltes de les ratlles escrites en aquests comentaris que m'ha demanat, i que jo intentava defugir, per no sentir-me prou capacitat. Però la seva insistència, i les ganes de difondre i esperonar-ne la lectura i l'ús com a guia històrica i cultural m'han ajudar a superar-ne les limitacions.

Segur que m'he excedit en la llargada d'aquests comentaris. Com a mínim, serien prescindibles, segurament, el resum que faig de cada itinerari, però de fet, volia compartir el **meu** propi resum del llibre, primer de tot, per a mi mateix. Per això no podia ser un pròleg per tal de no treure protagonisme ni unitat al llibre del Joaquim Tudela perquè, entenc que, per entendre'l cal entrar-hi des del seu pròleg justificatiu i epíleg sincer.

Però, també amb aquesta llargada (excessiva) he volgut retre un homenatge sentit a l'esforç i al resultat del llibre que, en la meva opinió, supera a d'altres que han sortit en els últims anys, sobretot per la quantitat de llocs (394!) i, especialment, pels **detalls** (52 elements diferents que ja s'han detallat), i que només es possible pels anys que, sense presses, hi ha esmerçat per anar-lo completant i documentant. Considero important que el llibre es pugui portar a la butxaca, mentre passem. I entenc que els 3 índexs ajuden a entrar-hi des de diferents punts d'interès, ja sigui el **normal** (per ordre de producció, diguem), ja sigui pels noms dels llocs o de persones; ja sigui per interès, ja sigui per tafania. I l'espero a que en segueixi fent ampliacions per descobrir més detalls de la nostra ciutat que són força desconeguts, i donar-li més atractiu turístic.

No puc acabar sense recordar la bona valoració que dona a la professionalitat i atenció rebuda de l'Arxiu Històric Municipal i per la paciència de com ha estat atès, coneixent com conec la perseverança de com ha buscats els petits detalls. I que posa de relleu, també, que el nostre arxiu històric local està ben organitzat i gestionat per a la recerca històrica.

No obstant, la informació obtinguda de l'AHS del treball del Joaquim està a més a més avalada per 52 **referències bibliogràfiques** ben àmplia, on al costat totes les històries generals de Sabadell de Carreras, Castells o Montllor, destacats directament al Pròleg, hi ha documents de llocs concrets (des de l'aeroport fins a la Via Massagué) o institucions específiques (des del Banc de Sabadell fins a Correus), de forma que poca bibliografia sabadellenca li deu haver quedat per estudiar, per tal de documentar les 394 fotografies i donar-li el seu context històric. Els prop de 500 noms i les 10 pàgines de l'índex onomàstic, en un nou recordatori final, en són també una bona expressió.

Desitjo, doncs, que tothom gaudeixi de la lectura i, sobretot, del seu ús com a guia de conèixer millor la ciutat i el rodal. Per tant, tingueu bona caminada, fent salut i cultura sabadellenca, perquè, com diu en Joaquim, *sembla mentida que a Sabadell tinguem tantes coses interessants i poc conegudes. Felicitats i gràcies, Joaquim.

Sabadell, gener de 2020

AGRAÏMENTS

He d'agrair a Francesc Ventura l'atenció que ha tingut sempre amb mi.

A Salvador Fité, sempre disposat a donar un cop de mà.

A Lluís Fernández que va tenir la paciència de llegir el llibre anterior (2018) fer-hi correccions i donar-me consells.

A tot el personal del Arxiu Històric de Sabadell perquè sempre m'han atès amb amabilitat i professionalitat. Han tingut molta paciència amb mi.

Al meu company Joaquim Clusa per el seu suport i entusiasme. Gràcies a ell aquest llibre té els índex que jo no soc capaç de fer. Per haver fet el capítol final de comentaris de lector /usuari i per la quantitat del seu valuós temps que ha invertit ajudant-me.